

Гоце Смилевски

разговор

със Спиноза

роман-паяжина

съвременна европейска проза

Clibri

ГОЦЕ СМИЛЕВСКИ
РАЗГОВОР СЪС СПИНОЗА
РОМАН-ПАЯЖИНА

Превод: Божидар Манов

chitanka.info

Гоце Смилевски е роден на 9 април 1975 г. в Скопие. Учи общо и сравнително литературознание в университета „Св. Св. Кирил и Методий“ в родния си град. Продължава образованието си в Карловия университет в Прага, а след това прави докторска дисертация в Европейския университет в Будапеща. Публикува първия си роман „Планета на неизкуството“ през 2000 г. Следващият му роман — „Разговор със Спиноза“ — е обявен за роман на 2002 г. в Македония. Преведен е в САЩ, Словения, Полша, Сърбия, Хърватска, Финландия. За третия си роман „Сестрата на Зигмунд Фройд“ Гоце Смилевски е носител на Наградата за литература на Европейския съюз за 2010 г. Автор е на пиесите „Спиноза“ и „Три малки танцови стъпки през границата“.

„Разговор със Спиноза“ е постмодерен, сериозен, стратегически премислен и осъществен роман. Той е рожба на фундаментална ерудиция (без която постмодерният писател прилича на отворен чадър без платно), продължителна изследователска работа (особено при реконструираната биография на Барух Спиноза и духа на неговото време) и висше майсторство на разказа. Написан е чисто, прецизно и ясно. Със страстта и емоциите на романтик. С убедителността на реалист. С метафоричност на модернист. И разбира се, с перото на постмодернист. Гоце Смилевски разказва живо, леко, дълбоко, интересно, като виртуозен цигулар, който няма проблеми с техниката на инструмента и не мисли за нея, защото тя отдавна е овладяна и вече не е елемент от изкуството.

Венко Андоновски

ВЕНКО АНДОНОВСКИ

ПРЕДГОВОР КЪМ ЧЕТВЪРТТО ИЗДАНИЕ

ЕТО РОМАНА, ЕТО АВТОРА!

Винаги ме е впечатлявала една особена човешка ситуация, която теоретиците и изследователите на играта (особено Роже Кайоа) наричат „симулирана игра“ или игра „на квадрат“ като метаравнище на обикновената игра. Става дума за онова специфично състояние, когато участниците симулират, че играят някоя вече известна игра: например две деца, наподобявайки своите родители, се правят, че играят шах, наведени над шахматната дъска, на която са подредили случайно, без да спазват никакви правила, черните и белите фигури. Те, разбира се, не знаят правилата на шахмата, но са видели, че се играе, като фигурите първо се подреждат на дъската, после се местят по определен начин и в даден момент се вземат фигурите на противника. Ако за играта може да се каже, че тя в прекия смисъл на думата имитира някаква реалност и по този начин я наподобява (например играчите на шах водят един вид „война“ на шахматната дъска), то в този конкретен случай става дума за вторична метаверсия на играта, една метаигра. Или казано по-просто, става дума за чиста постмодерна стратегия на разширяване на значението, на включването му в безкрайния процес на семиозата така, както го разбира Пиърс^[1] (безкрайна верига от значения, които взаимно се проектират едно върху друго). В крайна сметка става дума за стратегия на разнищване на стабилните идентичности в тяхното безкрайно умножаване, за размиване на значението от симулакрум^[2] в симулакрум, от аналог в аналог.

Тази според мен максимално провокативна семиотична ситуация се откроява съвършено ясна, кристалночиста, построена с геометрична прецизност като наративна структура в романа „Разговор със Спиноза“ на младия, но вече доказан писател Гоце Смилевски. След „Разговор със Спиноза“ можем да кажем, че се е появило силно, надеждно перо в

най-младия ешелон на македонските писатели. Смилевски пише зряло, ерудирано, вещо, като в зенита на своето писателско израстване. Пише интересно, живо и уверено, както децата уверено играят шах, видели и запомнили как играят възрастните. С едно малко уточнение: децата всъщност не знаят правилата на играта, но въпреки всичко играят „игра на шах“; тук е обратно — Смилевски се показва като отличен познавач на стабилните, класически наративни техники и тайни, но въпреки това не се отказва от идеята да се „заиграва“ с тях и то по начин, като че ли тяхното познаване не е важно и съществено за играта. Защото старо правило в изкуството е: не можеш да играеш на нещо, ако не го познаваш добре. Зад лежерната игра в този случай стои фундаментално умение и познание за обекта на играта. Смилевски стои като едър диамант сред плявата от дребни постмодерни бижутерски опити, които мислеха (а някои от тях продължават да си вярват), че постмодерният подход и деконструкцията са изцяло нерегламентирани, своеволни стъпки на автора, които не изискват познаване на класическите форми на писателския занаят и изкуството. Образно казано, смятаха, че постмодерен художник е всеки, който поставя носа на тила, без преди това да е овладял класическия реалистичен портрет. Напротив, Смилевски принадлежи към плеядата талантиливи македонски писатели, които използват своята ерудиция в името на върховната тайна на постмодерното изкуство: играта в словесното изкуство съвсем не е игра. Това е сериозна и дълго обмисляна стратегия на текста, подчинена на специфични закономерности. Друг въпрос е, че в „крайния продукт“ тези закономерности не се забелязват, все едно липсват. И колкото по-невидими са, резултатът е толкова по-добър.

Затова „Разговор със Спиноза“ е постмодерен, сериозен, стратегически отлично премислен и реализиран роман. Той е резултат от фундаментална ерудиция (без която постмодерният писател прилича на отворен чадър без платно), продължителна изследователска работа (особено при реконструирането на биографията на Барух Спиноза и духа на неговото време) и висше майсторство на разказа. Гоце Смилевски разказва живо, леко, дълбоко, интересно, като виртуозен цигулар, който няма проблеми с техниката на свирене и не мисли за нея, защото при него тя отдавна е овладяна и вече не е съществен елемент от акта на изкуството.

Като съдържание „Разговор със Спиноза“ съвсем не е претенциозен: романът, на елементарното ниво на разказа, е замислен да бъде просто реконструкция на „биографията“ на един известен философ. (Да внимаваме с кавичките, защото, когато си имаме работа с толкова вещи сглобени симулакруми от първо или второ равнище като в този „роман“, никога не сме съвсем сигурни дали те са истинни на първо равнище, дали не са техни цитирания, или са вторично симулирани и дали копията се разграничават от оригинала, или го повтарят.) Именно тази „биография“ става катализатор на целия механизъм за натрупване на научна и псевдонаучна фактология. За тази цел авторът използва артефакти от времето на Спиноза като доказателства за достоверност (например картината „Урок по анатомия“ на Рембранд). Или цитира и парафразира известни книги и изследователи от ХХ век, като например труда на Юлия Кръстева за меланхолията или историята на времето на Стивън Хокинг, умело „имплантирани“ в романа като оригинални епистеми и философеми от времето на Спиноза. Но, разбира се, основният цитатен и парафразен пласт в романа е извлечен от оригиналните философски идеи на самия Спиноза. Независимо дали става дума за „истинска“ наука или за умело изведен симулакрум на „енциклопедичния код“ (да се позовем на стария уважаван Ролан Барт), „Разговор със Спиноза“ си остава дълбоко достоверен от първата до последната страница. Неговата сугестивна сила е тотална; всичко в романа на Смилевски е разказано безусловно и като по дефиниция вярно с оригиналната „биография“ (оригиналът, разбира се, като при всяко добро постмодерно произведение, не съществува, а и дори да съществува, попада в зоната на недоказуемостта, тъй като се изгражда от самия текст и в същото време се разрушава от него, и така поставя под съмнение съществуването въобще на оригинален източник).

„Разговор със Спиноза“ очевидно е дело на отлично подготвен литературен теоретик и философ, всестранен интелектуалец и мислител. В композицията откриваме реализирана и буквализирана (в аспекта на т.нар. перспективи на наративната трансмисия/ комуникация) тезата на Михаил Бахтин, че романът е диалогична семиотична система. Със Спиноза разговаря реалният читател, който трябва само да впише името си на предвиденото от автора празно място в диалога. Така статусът на имплицитния читател се покрива със

статуса на реалния читател по категорично натрапчив металингвистичен начин. Това също има силен постмодерен ефект на съмнение във възможностите на текста и въобще съмнение в потенциала на означаванията. В крайна сметка този похват още повече радикализира постмодерната „граматика“ в романа на Смилевски. Тук, разбира се, се включва и обичайната постмодерна тактика за саморецензиране на произведението: авторът си позволява още един текст — „Защо Спиноза? Вместо послеслов“, в който продължава играта с размиване на границите между „фактография“ и „мистификация“. А това, разбира се, усилва метаезиковата, автореферентна перспектива на произведението.

Да заключим: „Разговор със Спиноза“ е наистина вълнуващ постмодерен роман. Написан е чисто, прецизно и ясно. С добре обмислен предварителен план и ерудиция на учен. Със страст и емоция на романтик. С убедителност на реалист. С метафоричност на модернист. И разбира се, с перо на постмодернист.

Необходимо ли е повече от това, за да кажем: „Ето го най-последния роман, ето го най-последния автор!“.

Венко Андоновски

март 2003 г., Скопие

[1] Чарлс Сандърс Пиърс (1839–1914) — американски лингвист, философ, логик, математик, основоположник на прагматизма и семиотиката. — Б.пр. ↑

[2] Термин, въведен от френския социолог Жан Бодрияр: „Симулакрум не е това, което се съотнася към истината, това е истината, съотнасяща се към несъществуващото.“ — Б.пр. ↑

Нишките на този роман са изтъкани от разговора между Теб и Спиноза. Затова навсякъде, където е оставено празно място в репликите на Спиноза, изречи своето име и го напиши там.

ПЪРВА НИШКА

СРЕЩА

Ти лежиш мъртъв в леглото и аз бавно те приближавам. Изглеждаш съвсем дребен, Спиноза, в този голям креват от червено кадифе, в този ледикант^[1] със завеси, в който четиридесет и четири години и три месеца преди да умреш, си роден. Лежиш на големия червен ледикант — единствената вещ, която притежаваше през своя живот, но сега вече не притежаваш, както не притежаваш и тялото, което лежи в леглото, тялото, което може би не притежаваше дори още докато беше жив, докато беше в него.

Гледам мъртвото ти тяло, толкова отдалечен във времето, стотици години след твоята смърт, а като че ли съм там и тогава, в онзи момент още преди някой да влезе в стаята, преди да те намерят съвсем студен. Докосвам ръката ти, все още топла, и докато трае този кратък допир, чувствам как и мен ме обзема студенината, която пълзи по твоето тяло. На лицето ти изсъхва следа от сълза, но тези, които ще дойдат и ще те намерят мъртъв, няма да я видят. Ще забележат, че лежиш свит като ембрион, че косата ти е разчорлена, а устата — леко отворена, като че ли иска да каже нещо и да започне разговор, че кожата ти е прозрачна като пергамент, а ноктите — странно дебели и тъмножълти, но няма да видят следата от сълза върху лицето ти — тя вече ще е изсъхнала.

Защо стоя тук, Спиноза, край твоето мъртво тяло, защо стоя толкова близо, само на крачка от мъртвото ти тяло, и все пак толкова далеч — стотици години след смъртта ти? Може би заради тази сълза, Спиноза, която като същност на твоя живот продължава и след неговото завършване.

* * *

Няма сълза на лицето ми, Близо си,, само на крачка от моето тяло, но все пак достатъчно далеч — стотици години след смъртта ми. Както при оптична измама

окото, поради пречупването на светлината, вижда някои неща различни от действителността, така и ти сега, заради пречупването на времето, виждаш върху моето лице сълза, която я няма — ти стоиш тук, край моето тяло, но все пак стотици години след смъртта ми. Освен това онези, които са чели моите книги, знаят добре колко силно презирах сълзите. А за да се разбере моето презрение към сълзите, трябва да се погледне целият ми живот, а не само часът на смъртта ми. Затова започни от моето раждане или още по-добре от мига на зачеването ми.

[1] Легло със завеси, най-често от кадифе. — Б.пр. ↑

ЕДНА ФЕВРУАРСКА НОЩ В АМСТЕРДАМ

Краят на февруари е, нощ е и Амстердам още спи. Спят търговците и свещениците, спят богатите и бедните, спят крадците и ограбените, влюбените, обичаните и изоставените, спят децата и старците, млекарите и зидарите, спят и добрите, и лошите, спи и водата в каналите, въпреки че тече. Амстердам спи, но има и други, които не спят през тази февруарска нощ. Будни са пияниците, които пеят в таверните между Йоденбрестрат и Старата черква, будни са проститутките по улиците; застанали пред таверните, те извикват цената си, някои от тях дърпат за ръкавите чужденците, а други лежат с някой моряк или лондонски търговец между краката си. Буден е и един затворник, убил жена си и нейния любовник, когато ги заварил в леглото, и когото утре ще екзекутират. Будна е и една девойка, която свири на чембало, и един младеж, който чете „Анатомия на меланхолията“ от Робърт Бъртън^[1]. Будна е и една старица, която иска да си спомни своята първа брачна нощ, ала ще умре през тази нощ. Буден е един рибар, който мисли за своите гладни деца, а и те са будни поради глада, но виждайки неговата тревога, се правят, че спят. Буден е и един художник, който само през няколко къщи от дома, в който ще се родиш, стои сред скици около себе си и се подготвя да рисува на платното. Името му е Рембранд. Будни са и твоите родители, Спиноза, само на стотина метра от художника, който стои замислен пред платното. Те лежат в тъмнината на големия червен ледикант. Рембранд стои пред статива, гледа рисунката с креда върху платното. На нея лежи мъртъв човек — името му е Арис Кинт, убит на шестнайсети януари същата година при въоръжен грабеж. Ден след неговата смърт председателят на сдружението на хирурзите Николас Тюлп и шестима негови колеги канят Рембранд да ги нарисува по време на урока по анатомия в Theatrum Anatomicum^[2]. И сега, месец по-късно, Рембранд е пред платното и се готви да започне рисуването. Стои с четката с червена боя близо до бялото платно, както през тази нощ близо един до друг са твоите родители, а след малко разстоянието между телата им ще изчезне съвсем. „С какво да започна“, се пита Рембранд, въпреки че

четката вече е потопена в кървавата боя. Гледа скиците около себе си — на тях една анатомична ножица е зацепила ръката на мъртвеца и придържа отворената плът. Този, който държи ножицата, е Николас Тюлп, а около мъртвеца са събрани седмина хирурзи — един от тях, в най-дясната част на картината, гледа към Тюлп и навярно очаква какво ще каже професорът. Двамата най-отзад гледат към самия художник — за тях е важно да изглеждат добре на картината. Един гледа някъде надясно, извън картината, сигурно към гражданите на Амстердам, които са се събрали да наблюдават скицирането на груповия портрет с мъртвец. Най-наведеният гледа към отворената от анатомичната ножица плът. Двама гледат към пръстите на лявата ръка на професор Тюлп — между палеца и показалеца му има капка кръв. „От тази капка ли да започна?“, се пита Рембранд в тази нощ (същата нощ, в която и ти ще бъдеш заченат, Спиноза), докато в двоумене ту посяга с четката към платното, ту отдръпва ръката си, а в същото време с подобни кратки движения, само малко по-бързи и без двоумене, се съединяват телата на твоите родители. Спазмите по техните лица приличат на трепванията по лицето на Рембранд. „Как да започна, с какво да започна?“, се пита младият художник — вече на двайсет и шест и опитен в рисуването, но все още изпитващ страх от началото и завършването на картината, а твоите родители тъкмо в този миг завършват твоето зачеване. Спермата на баща ти се излива в утробата на майка ти. „Не“, казва си Рембранд, „не от капката кръв, тя е същността на душата, нея ще оставя накрая“, и с четката полага няколко червени следи върху отворената мъртва плът.

[1] Робърт Бъртън (1577–1640) публикува „Анатомия на меланхолията“ през 1621 г. под псевдоним Democritus Junior. — Б.пр. ↑

[2] Метод за преподаване на анатомия; публични аутопсии и дисекции на човешки и животински трупове в специално оборудвана зала. — Б.пр. ↑

ОСЕМ ДНИ СЛЕД 24 НОЕМВРИ 1632 Г.

Човекът, който тази сутрин влезе в синагогата „Бет Яков“, носейки на ръце своя син, роден преди осем дни, се казваше Михаел Спиноза. Бе дошъл на бял свят четиридесет и пет години по-рано като Мигел Деспиноса във Видигере^[1], Португалия, където неговият баща Исак се преселил от Лисабон с надежда, че в малкия град ще може да спазва законите на Мойсей без страх от Инквизицията. Мигел пък дошъл на този свят в 1587 г., точно четиридесет години след основаването на инквизиторския съд в кралството, чиято основна задача била насилствената промяна на еврейското вероизповедание, а след това — да пречи на покръстените евреи да се върнат към предишната си религия. От детството си помнеше само едно събитие — една топла лятна нощ, в която той, тогава деветгодишен, сънува как в небето летят огромни риби, от устите им капе кръв и в съня си чува гласа на майка си, Мор Алварес, която го вика от реалността. Когато отворил очите си, видял майка си и баща си да прибират най-нужните вещи — две погачи хляб, три щипки сол, един нож, няколко лъжици, игла и конец, малко дрехи. А докато заедно с майка си, брат си и сестра си прекрачвал къщния праг за последен път, се обърнал и видял как баща му Исак се навежда в стаята, откъртва една дъска от пода, изважда няколко книги и ги взема под мишница. По-късно, когато си припомнял това бягство, често пъти посягал към една от тези книги — към Тората^[2], и отново, и отново препрочитал Изход. В тези мигове отново и отново си припомнял разплаканите очи на Мор Алварес, отправени към тяхната къща, която завинаги се отдалечавала от тях, смалявала се в очите им, а те, качени в кола с два коня, така и не знаели къде отиват. Дълго след това Мор Алварес изпращала писма на своите братя от всеки град, в който спирали, като предварително ги диктувала на Исак, без да знае дали и братята ѝ не са наклеветени на Инквизицията, че изповядват еврейската религия. Изпращали писмата в деня, когато заминавали за нов град, за да не бъдат заловени от инквизиторите, като отбелязвали само напускания град, негов квартал, датата и някаква парола — действие. Мор Алварес вярвала, че братята

й ще разберат смисъла: ако в писмото пишело „Понте де Лима, пазарът до съдилището, 14 август, чоплене на дясната ноздра с малкия пръст на лявата ръка“, това означавало, че те трябва на 14 август да се появят на площада до съдилището в Понте де Лима и да търсят човек, който си чопли дясната ноздра с малкия пръст на лявата ръка, а същевременно и те да правят същото. Във всеки от градовете, където оставали по няколко месеца, Мор Алварес и Исак намирали някой евреин, на когото съобщавали разпознавателния знак и датата, когато трябва да се появи на определено място и какво трябва да прави, казвали му и следващия град, към който са се запътили, за да могат братята й да намерят своята сестра. В градовете, през които преминавали, Исак и Мор Алварес оставяли хора, които подскачат на един крак на площада, приклякат и се изправят по пристанища, пляскат с ръце пред катедрали, но братята на Мор Алварес така и не се появявали. В сънищата си тя виждала голям лист хартия, върху който се движат ръцете на братята й, пишейки нещо, а тя — неграмотната, се мъчела да разбере неясните знаци или поне да ги запомни, за да ги разтълкува съпругът й, след като се събуди. Заради тези сънища се научила да чете и пише, във всеки град, където спирали, учела по три букви, а когато научила всички, успяла да прочете в съня си: „Всичко си има време, време има за всяка работа под небето: време да се родиш, и време да умреш; време да садиш, и време да скубеш насаденото; време да убиваш, и време да лекуваш; време да събаряш, и време да съграждаш; време да плачеш, и време да се смееш; време да тъгуваш, и време да играеш; време да разхвърляш камъни, и време да събираш камъни; време да прегръщаш и време да избягваш прегръдки; време да търсиш, и време да губиш; време да къташ, и време да пилееш; време да раздираш, и време да съшиваш; време да мълчиш, и време да говориш; време да обичаш, и време да мразиш; време за война, и време за мир.“^[3] Когато се събудила, Мор Арварес казала на мъжа си какво е сънувала, но тъй като вече забравяла, запомненото изглеждало като мъртво тяло, от което са се хранили лешояди: „Всичко има свое време, време да умреш, време да се изкоренява посаденото, време за убиване, време за рушене, време за плач, време за тъга, време да се хвърлят камъни, време да се отбягват прегръдки, време да се губи, време да се руши, време за раздяла, време за мълчание, време за омраза, време за война.“ Думите звучали познати на Исак, но не можел

да се досети къде ги е чувал и чел. Оттогава Мор Алварес повече не сънувала, престанала да изпраща писма и само се надявала един ден да намерят топъл дом — за децата Фернандо, Мигел, Мария Клара, за мъжа ѝ Исак и за нея. А отговорът на всички нейни писма пристигнал месец след смъртта ѝ в Нант, Франция, през 1616 година. Отговорът се казвал Сара, дъщеря на брат ѝ Габриел. Докато Сара обяснявала, че баща ѝ и другите двама братя на Мор Алварес били убити след тежки изтезания от съда на Инквизицията, Мигел Деспиноса, току-що преименуван на Мишел Д’Спиноса, гледал липсващите пръсти от дясната ръка на братовчедка си. Забелязвайки неговото смущение, Сара вдигнала обезпръстената си ръка пред очите му и казала: „Отрязаха ги, за да не мога да прелиствам страниците на «Талмуд»^[4], който намериха под възглавницата ми.“ Няколко дни по-късно, напускайки завинаги Нант, Мишел Д’Спиноса дълго гледал от кораба към пристанището, докато не загубил от поглед обезпръстената ръка на Сара, която му махала за сбогом. В Ротердам той за трети път получил ново име, Михаел Спиноза, което носил до смъртта си, и тъкмо в този град почувствал, че Холандската република ще бъде негово местоживееене, докато е на белия свят. Един ноемврийски ден на 1622 година се преселил в Амстердам и се оженил за Рахела, дъщеря на неговия чичо Аврам. В края на следващата година починало първото им дете, преди да навърши 8 дни, а през пролетта на 1624-а загубили и второто дете още при раждането. След това Рахела се разболяла тежко, ставала все по-слаба и слаба, та дори като присядала пред вратата на къщата, слагала камъни в джобовете си, за да не я отвее вятърът. Умряла през едно февруарско утро на 1627 година, а хората, които носели мъртвото ѝ тяло, казвали, че е по-леко от крило на гълъб. Още с пристигането в Амстердам Михаел започнал да се занимава с търговия, подпомогнат от чичо си Аврам Спиноза. Година след смъртта на Рахела Михаел Спиноза се оженил за Хана-Девора Сенъор, дъщеря на Барух Сенъор и Мария Нунес. В 1629 година им се родила дъщеря Мириам, година по-късно син Исак, а на двадесет и четвърти ноември 1632-ра — още един син.

Човекът, който в това декемврийско утро на 1632-ра влиза в синагогата „Бет Яков“, е Михаел Спиноза, а осемдневното дете, което носи в храма, за да бъде обрязано и да му бъде дадено име, съм аз. В синагогата ще ме запишат като Бенто Спиноза, така ще ми казват и у

дома, под това име ще стана търговец, а като Барух ще бъде записан в училището „Талмуд Тора“ и на това име ще бъде издаден херемът^[5], с който ще бъде огласено моето отлъчване от еврейската общност; след отлъчването хората ще ме наричат Бенедикт, а всички тези имена имат едно и също значение — благословен, първото на португалски, второто на иврит, а третото на латински.

В детството ми светът започваше от един квадрат. През този квадрат — прозорецът, който се намираше в една от таванските стаи на нашия дом, бавно се отваряше светът: през клоните на акациите се виждаше каналът, който течеше успоредно с улицата пред нашата къща. Малко вляво от къщата ни имаше мост, който свързваше Хауртхрахт, в чиято централна част живеехме ние, с Влоунбурх. От прозореца на таванската стая в нашия дом се виждаха няколко къщи отвъд канала: в една от тях бе синагогата „Бет Яков“, в която на осмия ден от моето раждане бях обрязан и ми бе дадено името, а до синагогата се намираха две къщи, които еврейската общност беше наела под наем за училището „Талмуд Тора“. Ние живеехме в къщата на Вилем Кийк, търговец на коприна, и мнозина се питаха защо Михаел Спиноза, който не бе твърде богат търговец, беше решил да живее на Хауртхрахт, а не във Влоунбурх, където обитаваха по-бедните евреи.

Къщата, в която живеехме, имаше четири помещения: на партера бяха трапезарията и дневната, в чийто център се намираше червеният ледикант — големият креват със завеси. На мансардата в едно помещение татко държеше някои от вината, които продаваше в магазина, а в другото помещение спяхме ние, децата. Отвъд прозореца на тази стая започваше светът на моето детство, а през прозореца се виждаше къс небе, една улица, редица от акации, един канал, мост над канала и няколко къщи от другата страна на канала, в които се намираха синагогата и училището.

Изучаването на религия, което еврейските деца започваха още в домовете си, продължаваше тъкмо в тези къщи: първо в синагогата (помня, че когато за пръв път влязох там, младият равин Абоаб де Фонсека движеше своите пръсти по харфата^[6], докато хорът пееше любовна песен за младоженеца Израел и неговата невеста Шабат), а след това и в училището. Помня лицето на баща си в деня, когато ме

заведе за първи път в синагогата, и в деня, когато тръгнах на училище — искаше да стана равин.

В нашия дом се говореше португалски, използвахме испански като литературен език, иврит, защото беше езикът на свещените книги. По-късно научих и холандски, но никога достатъчно добре, за да пиша на него.

Когато навърших шест години, се роди брат ми Габриел. След неговото раждане майка ми, за която татко казваше, че винаги е била болнава жена, се разболя тежко и след пет месеца, на пети ноември 1638 година, почина. Оттогава все по-често седях край прозореца, от който започваше светът.

[1] Днес град Видигейра. — Б.пр. ↑

[2] В еврейската традиция Петокнижието е познато под името Тора (закон). — Б.пр. ↑

[3] Еклисиаст 3:1-8. — Б.пр. ↑

[4] Законник на еврейския народ, оформен през столетията като устно предание. — Б.пр. ↑

[5] Херем (иврит) — анатема, отлъчване. — Б.пр. ↑

[6] Струнен инструмент, вид китара от семейството на лютните. — Б.пр. ↑

ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ

Представям си как седиш край прозореца и гледаш през него. Не искаше ли в тези мигове времето преди смъртта на майка ти да се превърне във вечност? Не искаше ли, загледан в канала пред къщата или към къщите отвъд него, или дори над тях, към небето, не искаше ли тогава всеки миг от живота на майка ти да се превърне в една безкрайна продължителност!

* * *

Човешкият род страда от една наглед безобидна болест. Симптомите на тази болест се изразяват в придаване на характеристика за вечност и безкрайност на преходните и временните неща и събития или пък в копнеж преходните и временни неща и събития да бъдат вечни. Старица носи внука си на ръце, докато пресичат един от мостовете над амстердамските канали. Придържайки малкия с дясната си ръка, с лявата старицата пуска няколко монети в дланта на цветарката, която стои на моста, а тя подава букетче теменужки на детето. Детето гледа сините теменужки и в този миг от неговия свят изчезва всичко — баба му, ръката на цветарката, мостът и водата в канала, натежалите облаци и покривите на къщите, — не съществува нищо друго, освен цвета на теменужките в ръката му и част от него (тази негова част, която е в състояние да вярва) вярва, че този миг, това вглеждане в сините цветя, ще трае вечно, че неговият поглед винаги ще остане вперен в теменужките, че синевата на теменужките се простира до края на пространството; старата жена, която го държи на ръце, знае, че всичко това ще трае само миг, че съществува само копнеж един подобен миг да може да продължи безкрайно и цветът на теменужките да може да се разлее до безкрая. Бабата и внукът пристигат до Новата черква, а след това продължават нататък по улицата, минават край къщите с жълти фасади. Край една от тях, тази с червената врата, край чийто праг спи котка, детето

изпуска теменужките от ръката си и носено на ръце от баба си, продължава по-нататък. Цветята падат върху главата на котката, тя се събужда и драска с нокти по червената врата, зад вратата едно дете, което току-що напуска детството, лежи на легло, покрито с чаршаф, и мастурбира за първи път в живота си; в мига на еякулацията си мисли, че удоволствието ще трае вечно, също както и въображаемите образи в неговата глава, които го подбуждат да мастурбира. В съседната къща едно момче, тъй като е леворъко, с дясната си ръка прелиства страниците на „Разликите между мъжкото и женското тяло“ от Андреас Весалиус, заглеждайки се в илюстрациите, а лявата ръка движи по своя полов орган, но знае, че удоволствието ще премине, че трябва да обърне внимателно ръцете си, а след това и течността по пода, да прибере книгата и да отиде на училище. И докато се облича, за да тръгне към училището, си мисли колко хубаво би било, вместо да слуша думите на учителя за смъртта на Исус върху кръста и за неговото възкресение, да може да мастурбира вечно, а голата жена от илюстрацията в „Разликите между мъжкото и женското тяло“, която с една ръка играе с плитките си, а другата е поставила на бедрото си, да се простира до безкрая, изпълвайки пространството на неговия дом, улицата, която води до училището, самото училище, да продължава и след него, тези гърди и бедра да продължават през целия Амстердам и още по-нататък, до Голгота, и още по-нататък, до звездите и отвъд тях.

Болестта, казах, изглежда съвсем безопасна, но всъщност е смъртоносна. По-точно тя е единствената смъртоносна болест. Всички останали болести убиват смъртното у човека, тази болест убива безсмъртното в него. Другите болести разрушават човешкото тяло, тази болест разрушава способността на човека да опознае вечното и безкрайното и така да стане част от вечността и безкрайността. Безполезно е човек да употребява времето си, за да се занимава с нещо, което е по-кратко от вечността, безполезно е човек да похабява своето тяло, за да изучава нещо, което е по-малко от безкрая. Единственото, към което трябва да се стреми човешкото битие, е осъзнаване на безкрайната и вечна субстанция.

Една година след смъртта на майка си тръгнах на училище в „Талмуд Тора“. За първите четири класа, всеки от които траеше по две години, не трябваше да се плащат пари, затова тях ги завършваха деца и от богатите, и от бедните семейства. Първи клас учих при Мордохай

де Кастро и през тези две години учехме да четем молитвеника. Следващите две години Йозеф де Фаро ни учеше да четем Тората на иврит. В трети клас Аврам Барух ни учеше да превеждаме части от Тората и да изучаваме тълкуванията на Тората. После, през следващите две години, Салом бен Йозеф ни говореше за книгите на пророците.

Една привечер, когато бях на девет години и завършвах първи клас, по време на вечеря татко ни каза, че ще се ожени отново. Жената, която следващия ден дойде у дома, беше на четиридесет години, казваше се Естер де Солис и току-що бе пристигнала в Амстердам от Лисабон. Една сутрин, след много години, когато видях умираща сърна в гората край Рейнсбурх, си спомних нейните очи.

Часовете в училище започваха в осем сутрин и продължаваха до единайсет, когато звънецът отбелязваше края им. След това се връщахме у дома да обядваме и да си починем, в два часа отново отивахме на училище, а вечер — в синагогата да пеем псалми на вечерната молитва. В пети клас Исак Абоаб ни учеше на Талмуда, всеки ден изучавахме по един закон от Мишна и неговия коментар от Гемара^[1]. През двете години на шести клас със Саул Леви Мортеира, главния равин на общността, изучавахме Гемара, Раши^[2], Тосафот^[3] и коментарите за тях на Маймонид^[4].

Когато през септември 1649 г. почина по-големият ми брат Исак, баща ми реши, че няма да мога да се изуча за равин, защото нямаше достатъчно пари да плати за обучението, а и още повече защото някой трябваше да му помага в магазина. Така от момче, което трябваше да стане равин, станах продавач в магазина на татко. Все пак продължих да изучавам Тората в груповите общински училища, където един път седмично се организираха часове и преподаваха равини, които вече ме бяха учили в училището „Талмуд Тора“. В едно от тези училища, „Кетер Тора“ (Короната на Закона^[5]), преподаваше рави Мортеира, а в другото, „Тора Ор“ (Законът е Светлина), рави Абоаб. Баща ми чувстваше някакъв грях, че не може да намери пари и да заплати моето обучение за равин и че трябва да му помагам в работата, вместо да уча, затова помоли рави Менаше бен Израел, автора на „Надеждата на Израел“, да ми дава частни уроци. Той беше различен от другите равини, имаше отлични познания за кабалата и нееврейската философия. От него получих екземпляр на „Преадамитите“ на френския калвинист Исак де ла Пейрер, в която се твърдеше, че са

съществували хора и преди Адам и Ева и че не Мойсей е написал Тората, а тя е съчинена от повече хора, и че светът е много по-стар от шест хиляди години. Говореше ми за своя приятел рави Йозеф Соломон, роден в Крит, учил в Падуа, където съученик му бил Галилео Галилей, а по-късно, след пристигането в Амстердам, написал кабалистичния труд „Сефер Елим“. Въпросите, които произтичаха от моите разговори с рави Менаше, задавах по-късно на рави Мортеира и на рави Абоаб по време на техните часове, а те оставаха изненадани. Питях дали след смъртта оставаме напълно същите, каквито сме, а те отговаряха, че продължава да живее душата ни, докато тялото все пак умира, след което аз питах дали душата продължава да бъде такава, каквато е в целостта си, тъй като е неделима, поради което, питах аз, дали в нея остават всички страхове, престанах да ходя в „Кетер Тора“ и „Тора Ор“, защото вече не ме интересуваше въпросът, когато някой отнася говедо или овца за спасение като свой дар на Господа, защо жертвата трябва да бъде без недостатъци, а ме интересуваше природата на човешкото битие и каква е неговата роля, и къде е мястото му в природата; не защо седем дни след Пасха трябва да се яде безквасен хляб, а каква е връзката между човешкото битие и природата; и не защо когато братята живеят заедно и един от тях умре бездетен, жената на починалия трябва да се омъжи за своя девер, а ме интересуваше възможността човешкото битие да получи пълна свобода и начините за нейното постигане.

През юни 1650 година моята най-голяма сестра Мириам се омъжи за Самуел де Казарес, който учеше за равин при рави Мортеира. Една година по-късно, при раждането на сина си Даниел, Мириам умря и Самуел се ожени за моята по-малка сестра Ребека.

В края на октомври 1653 година почина и последната съпруга на баща ми — Естер, а след пет месеца почина и той.

Тогава аз поех магазина, а Габриел ми помагаше. Това беше тежко време за нас, в магазина влизаха все по-малко купувачи, а и един от корабите, който трябваше да донесе стока, бе нападат от пирати. Тази зима имахме съвсем малко храна и дърва за огрев. Все пак в цялата тази немотия имаше може би и едно странно удоволствие: вероятно поради това, че винаги ми е било противно да работя с пари, мразех срещата на моите пръсти с метала или хартията, на които беше

придадена стойност, исках да ги хващам с кърпичка или с пинсета. Та през това време някак си се радвах, че рядко се налага да ги докосвам.

Жителите на Амстердам помнеха втората половина на 1654 и първата половина на 1655 година заради чумата; за десет месеца умряха седемнайсет хиляди души или всеки десети човек в града. Градът беше няколко месеца затворен — само малко неща от поръчаната стока можеха да влязат в Амстердам и няколко седмици нашият магазин не работеше. Мисълта как да преживеем не ме отдалечи от мислите за Бог, за съществуването, за произхода на страстите, затова, докато стоях в ъгъла на магазина в часовете, когато никой не влизаше, и слушах къркоренето на празните си черва, мислех и премислях разликите между ситостта и глада, между лакомията и отказа да се яде.

През периодите, когато имаше достатъчно купувачи и когато в града нямаше болест, си мислех, че работата в магазина все повече и повече ще ме отдалечава от книгите, докато не ме превърне в продавач, който чете книги само преди заспиване, но криех от себе си тази мисъл, тъй като смятах науката и размислите за Бог за единственото полезно удоволствие. А по-късно признах пред себе си, че вероятно ще остана продавач до края на живота си, и се опитвах да се примиря с такова бъдеще, докато една вечер се запознах пред нашия магазин с Франсиск ван ден Енден. Това бе в самия край на 1655 година, заключвах вратата на магазина, когато зад себе си чух как някой казва:

— Господине, затваряте ли?

— Да, казах — обръщайки се към човека, който ме бе попитал, а светлината от уличния фенер го осветяваше отзад, така че не можех да видя лицето му, само контурите на неговата ниска фигура, ръката, с която почесваше челото си, и крака, който потропваше по улицата.

— А аз тъкмо исках да купя сушени смокини и вино.

— Съжалявам, време е да се прибирам у дома — казах изморен.

— Млади господине, за сушени смокини и вино сега бих дал не само пари, а и петдесет стиха от „Метаморфозите“ на Овидий, и първата част от „Евнусите“ на Теренций.

Забелязвайки моето колебание, добави:

— И пет писма на Сенека.

Усмяхнах се и отключих магазина.

Прекарах тази вечер при Франс ван ден Енден. Той беше истински чудак: на младини постъпил в йезуитския орден в Антверпен, където е роден, защото, поне така твърдеше, бил решен да прекара целия си живот посветен на Бог и далеч от светските удоволствия. Две години твърдеше, бил решен да прекара целия си живот посветен на Бог и далеч от светските удоволствия. Две години след замонашването бил изхвърлен от ордена, след като се разчуло, че често посещава жената на един високопоставен военен, докато мъжът ѝ бил на война. Страхувайки се, че войнственият съпруг на неговата любовница ще му отреже главата, когато се върне от бойното поле, Франс напуснал града, върнал се две години по-късно с диплома от някаква йезуитска академия и започнал да преподава литература, латински и гръцки език в Антверпен. Когато се сдобил с уважение сред жителите на своя роден град, отново бил приет в монашеския орден като покаяник и това било огласено като завръщане на блудния син. Но отново, поради това, че задявал жени и щерки на видни хора в Антверпен, а освен това бъркал в касата, където вярващите оставяли пари, бил размонашен. И отново изчезнал от града, а когато се върнал, твърдял, че е станал доктор по медицина, но никой в града никога не узнал къде е получил докторската си титла. Франс най-често, както сам признаваше и беше безкрайно мил в своята искреност, с която разкриваше всичките си извършени лудории, лекувал болните с чудати съвети, а живи оставали само онези, които не ги изпълнявали. Когато навършил четирийсет години, се оженил за Клара-Мария Вермерен, а година по-късно, в 1643, им се родила дъщеря, на която дали същото име като на майка ѝ — Клара-Мария. Скоро след нейното раждане, когато един пациент на Франс починал, следвайки съвета му да прекара цяла нощ върху покрива на къщата си посред зима, за да му мине настинката, семейство Ван ден Енден се преселило в Амстердам, където на два пъти им се родили близнаци, от които оживели Адриана-Клементина и Мариана. Много пъти слушах разказа за живота на Франс ван ден Енден, той се наслаждаваше да го разказва и винаги го разказваше различно, но още когато го чух за първи път, в тази първа вечер от нашето познанство в неговата къща в самия център на Амстердам, знаех, че ще бъдем приятели, и си помислих, докато слушах лудориите на неговия живот, че той навярно е единственият човек, от когото в този момент исках да науча нещо.

В тази първа вечер от нашето познанство при Франс се бяха събрали негови млади приятели, на които преподаваше латински и така издържаше семейството си, тъй като от галерията и книжарницата в приземието на къщата не успявал да печели достатъчно пари. След като разказа своя житейски път, който всички бяха чували многократно преди това и го поправяха, когато грешеше нарочно или случайно, Франс започна да говори за лингвистиката, след това за теологията — обясняваше, че вярата в Бог е напълно личен въпрос и не може да бъде наложена от институция или от авторитет, а че връх на набожността е дълбоката любов към Бог и към ближните ни и че в тази любов е същността на Тората и на книгите на пророците, както и на Евангелията. И когато целият със зачервено лице и още по-червено чело говореше за любовта към Бог, размахвайки ръце, в стаята влезе едно русокосо момиче с насълзени очи, за което после ми казаха, че е неговата най-малка дъщеря Мариана.

— Татко, Исус умря — каза момичето и плачейки с глас, се хвърли в прегръдката му.

— Какво да се прави, мъничка моя, такъв е животът — каза той, галейки я по русата коса.

— Но, татко, искам Исус да е винаги с нас — едва успя да каже момичето през сълзи.

— Е, тук и Господ не може да направи нищо. Освен това, спомни си, той вече бе много стар и зъбите му бяха изпадали, не можеше дори да яде.

Един от приятелите на Франс, забелязвайки моето смущение, ми обясни, че Исус било името на едно от кучетата в дома на семейство Ван ден Енден.

От следващия ден започнах да посещавам дома на Франс за часове по латински, в неговия дом четяхме Хораций, Вергилий, Овидий, Петроний, а той често ни караше не само да рецитираме съчиненията им в оригинал, но и да ги играем. След часовете разговаряхме за теология, литература, музика, философия и аз чрез Франс, къщата на Франс, се запознах с Ярих Йелез, който някога търгувал с подправки и сушени плодове, а по-късно продал магазина си и сега бе посветен само на философията и теологията. Той ме запозна с Ян Риаверц, който имаше книжарница и печатница, и със Симон де Фрис, който остана мой приятел до края на живота си.

Франс все по-рядко имаше време за часове по латински, тъй като по това време се бе посветил на изучаването на тълкуванията на „Талмуд“ от Исак Слепия, затова го заместваше дъщеря му Клара-Мария, която, въпреки че беше само на дванайсет години, знаеше латински така добре както Франс. Беше родена с по-къс десен крак, но когато крачеше, куцането не се забелязваше — само слухът долавяше различния ритъм на нейните стъпки. Видимо личеше само забавянето, с което като че ли искаше да се противопостави на изтичащото време. Франс я учил на холандски и френски от раждането ѝ, на пет години започнала да учи латински, на шест — английски, на седем — испански. Едновременно се учила да свири на лютня и чембало, а покрай галерията на баща ѝ художниците, които продавали свои картини в нея, я учили да рисува. Запознахме се, когато беше на дванайсет години, а вече от година преподаваше уроци по латински. Първото, което забелязах, бяха прекрасните ѝ очи: в лявото имаше някакъв въпрос, който започваше от ириса и продължаваше към зеницата; дясното око гледаше с мъдро познание — в него погледът започваше дълбоко зад зеницата, след това от зеницата отиваше към ириса и продължаваше към дъното на това, което гледа. Така погледът на събеседника биваше въввлечен в лявото око на Клара-Мария, там от него се очакваше отговор, погледът на дясното око на Клара-Мария влизаше в окото на събеседника и там получаваше отговорите. Нямаше приятелки, с които би плела и бродирала под навеса през топлите следобеди или пък вътре в къщата, когато е студено; това не беше поради някаква влюбеност в самотата — в Амстердам определено не можеше да намери момичета, които биха отговорили на това, което искаше да попита, и които биха я питали за онова, за което искаше да бъде питана. Когато нямаше часове по латински, четеше книги, клатейки се в люлеещия се стол, разговаряше с рибите в аквариума в ъгъла на стаята си или пък свиреше на лютня и чембало, върху което беше гравирано „Musica Laetitiae Comes Medicina Dolorum“ („Музиката е спътник на радостта и лек за страданието“). Понякога изчезваше от дома с часове, а след това се връщаше привечер с джобове, пълни с жълти листа, ако беше есен; или пък с цветя, ако беше пролет или лято. Майка ѝ се страхуваше, защото една гледачка на карти таро ѝ беше предрекла, че най-голямата ѝ дъщеря ще се омъжи за човек, когото не обича и който няма да я обича, и от когото няма да

има деца. Страховете изчезнаха, когато майка ѝ почина и предсказанието бе забравено. Винаги започваше уроците необичайно: разказваше ми на латински съня си от предишната нощ.

[1] Мишна — основополагаща част на Талмуда; Гемара — сборник от тълкувания на текстовете на Мишна. — Б.пр. ↑

[2] Раби Шломо бен Ицхак Раши (1040–1105) — един от най-уважаваните тълкуватели на Талмуда. — Б.пр. ↑

[3] Тосафот — средновековни коментари на Талмуда. — Б.пр. ↑

[4] Моше бен Маймон, известен като Маймонид (1135–1204) — учен, философ, лекар и учител с голямо влияние върху еврейската религиозна мисъл. — Б.пр. ↑

[5] Короната на Закона — украшение на свитъка с писанията на Тората, в преносен смисъл — Венецът на учението. — Б.пр. ↑

ТЪРКАЛЯНЕ НА ДУМИТЕ

Сънуваш ли я, Спиноза? Сънуваш ли нея? Докато те учеше на конюгации и деклинации^[1], докато изговаряше думите, чието значение все още не знаеше, възбуждаше ли те начинът, по който се търкалят думите в гърлото ѝ, изкачвайки се нагоре към устата, промъквайки се между нейните устни, прониквайки в твоите уши? Сънуваш ли как търкаля през гърлото си и други звуци, как те вика, как изговаря твоето име не само когато отбелязва, че тази или онази дума не е в този или онзи падеж, но и когато се буди и когато заспива? Сънуваш ли, че шепти твоето име?

[1] Спрежения и склонения (лат.). — Б.пр. ↑

НАСЪН И НАЯВЕ

Странно е,, но аз престанах да сънувам още в най-ранното си детство. Този, който сънува, сънува подтикнат от афектите, а аз посветих живота си на изучаване на афектите и тяхното преодоляване.

Скоро след като Клара-Мария започна да ме учи на латински, почина майка ѝ. Тя не показваше никакъв знак на тъга и поради това започнах да я уважавам още повече. Уважавах я може би повече заради контрола над чувствата, отколкото заради знанията, които имаше, тъй като сълзите и страданието свързвах винаги с хора, които не чувстват потребността от познание и вместо да се посветят на откриване на най-дълбоките истини, те се отдават на афекти. Само едно нещо се промени у Клара-Мария след смъртта на майка ѝ — често излизаше от дома си, без да каже на Франс къде отива, и не се прибираще с часове.

Един следобед тръгнах с Клара-Мария. Отидохме до последната къща на Амстердам, а после продължихме нататък, където пътищата водеха далеч към хоризонта, а облаците се разпиляваха по небето. Чувах как нашите стъпки разсичат тишината, която ставаше все по-накъсана, тъй като Клара-Мария, въпреки куцането си, крачеше все по-бързо и по-бързо, а и аз след нея. После чух Клара-Мария да повтаря: „Коя съм аз? Клара-Мария. Коя съм аз? Клара-Мария. Коя съм аз? Клара-Мария...“. Слушах я как повтаря все същия въпрос и дава все същия отговор, докато крачеше, куцайки все по-бързо и по-бързо, и все по-често и по-често се питаше и си отговаряше: „Коя съм аз? Клара-Мария. Коя съм аз? Клара-Мария. Коя съм аз? Клара-Мария...“. След това, изтощена от бързането или от питането и отговарянето, падна на земята, но не престана да се пита и да си отговаря: „Коя съм аз? Клара-Мария...“. Това саморазпитване и отговаряне заприлича на мъчение, като че ли питаше и отговаряше, докато някой бие с камшик душата ѝ. Очите ѝ бяха затворени, стискаше силно клепачите, като че ли се боеше да не изтърве нещо от зениците. После няколко пъти един след друг се питаше „Коя съм аз?“, без да каже своето име, вместо което издаваше някакво болезнено като беззвучен вик издихание. Стоях край

тялото ѝ и я гледах. Престана и да се пита. Измъченото изражение на лицето ѝ се смени от израз на безразличие. Очите ѝ останаха затворени, но вече не в гърч — клепачите някак се отпуснаха. Постепенно и устата бавно се разтвори в усмивка, полуотвори очи, гледаше ме с някакъв особен поглед, който преминаваше през мен и спираше пет крачки зад мен. Рече:

— Толкова е чудно. Съществува миг, в който, ако достатъчно дълбоко се питаш коя си и ако достатъчно високо изговаряш името си, ако цялата се превърнеш в този въпрос и в този отговор, ще забравиш името си навярно защото името е лъжлив отговор на въпроса: *Коя съм аз?* А след това ще забравиш и въпроса, не ще можеш да откриеш в паметта си дори това *Коя съм аз?* навярно защото с този въпрос, с това *Коя съм аз?* не се достига до онази, която е аз. И тогава настъпва един толкова чудесен миг, когато губиш и отговора, и въпроса, тогава имаш чувство, че губиш всички неща, за които вярваш, че си ти, а не си, и тогава ставаш ти, тогава постигаш себе си.

* * *

Искаше ли да се питаш кой си ти? Искаше ли да си повтаряш до несвяст: *Кой съм аз?* Представям си те как търчиш по ливадите, които започват там, където завършва Амстердам, докато Клара-Мария, куцайки, бърза след теб, а ти повтаряш неизменния въпрос и отговор първо еднократно, както когато се събува човек или мие ръцете си, после забързано, после с някаква изтощеност, та дори с някаква ужасеност, и накрая губиш въпроса и отговора, сам се губиш в *Кой съм аз?* и в своето име, намирайки себе си, намирайки аз-а.

Кой аз,

Онова, което наричаме аз, е само идеята за нашето тяло и нашата душа, когато изпитват въздействие, предизвикано от други тела и други души. Гледах Клара-Мария как бяга и се пита, и отговаря „Коя съм аз? Клара-Мария“, и бих могъл да повярвам, че аз бях онзи, който гледа и слуша Клара-Мария и който се пита защо тя прави това, което правеше. Също така можех да вярвам, че аз съм онзи, който учи

латински при Клара-Мария, и онзи, който беше отлъчен от еврейската общност, и онзи, който се роди една ноемврийска нощ; но кое по-точно от всички тези аз бях наистина аз? Нито едно от тях. Защото вглеждането в себе си в определен отрязък от време и по отношение на някои ограничени неща е грешно осъзнаване на самия себе си. Истинското осъзнаване на себе си човек получава в мига, когато види своето аз без влиянието, което му оказва „Коя съм аз? Клара-Мария“ на тринайсетгодишното момиче; без гнева заради отлъчването; без смущението от първия учебен ден и от първото влизане в синагогата; без болката, която съм изпитал при своето раждане. Истинското аз се появява, когато човек види себе си без всички други влияния, оказани върху него, без каквато и да е идея, без всякакъв допир, звук, мирис, вкус, забелязана форма, които са преминали през неговите сетива в продължение на целия му живот; когато се види извън времето и без съотнасяне на своето аз с други, чужди индивидуалности — ето тогава човек ще опознае своето аз, ще го види в неговото съотнасяне с Бог — с вечната и безкрайна субстанция.

А наивните преживявания на Клара-Мария, онова, което тя наричаше съществуване в себе си като последица от изгубването във въпроса „Коя съм аз?“, беше всъщност резултат от умората.

След това тя стана, постави пръстите си на лицето ми.

— Почувствай колко студени са — рече.

* * *

Искаш ли онзи миг с Клара-Мария да трае вечно, Спиноза? Нейните студени пръсти върху твоето лице. До края на съществуването. И след това.

* * *

Всяка продължителност има край. Вечни са единствено субстанцията, същностите и атрибутите.

Субстанцията е онова, което съществува в себе си и се схваща единствено чрез себе си. Тази субстанция е Бог — абсолютно

безкрайно битие, субстанция, която се състои от безкрайно много атрибути, всеки от които изразява вечна и безкрайна същност. Субстанцията е равнозначна на Бог, Бог е различен на субстанцията; извън Бог няма субстанция, извън субстанцията няма Бог. Следователно съществува само една субстанция (Бог), която е причина сама за себе си и за своето съществуване се нуждае единствено от самата себе си, която обхваща всички свои части, и освен тази субстанция и нейните компоненти и модификации не съществува нищо друго в природата на нещата. Субстанцията има безкрайно много атрибути и всеки от тях изразява същността на субстанцията. От безкрайно многото атрибути ние можем да опознаем само два: мисленето и пространствеността^[1]. Тези два атрибута са в постоянна обвързаност. От всеки атрибут произтичат безкрайно много модуси, които са модификации, състояния на субстанцията; модусите са единичните неща, чрез които се изявява субстанцията, и произлизат от атрибутите, както атрибутите произлизат от субстанцията. Всичко, което произлиза директно от субстанцията и атрибутите, отново е безкрайно и вечно — а такива са безкрайните и вечни модуси: от атрибута на пространствеността произлиза модусът на движението и покоя, от атрибута на мисленето произлиза модусът на безкрайния разум, а от срещата на двата атрибута произлиза образът на целия универсум. Безкрайният и вечен модус на покоя и движението е сбор от всички тела, които са ограничени модуси и съдържат в себе си всички движения и покои. Безкрайният и вечен модус, който е безкраен разум, съдържа в себе си всички отделни идеи. Безкрайният и вечен модус, който се нарича образ на целокупния универсум, съдържа в себе си целостта на света и е сбор от законите за взаимоотношенията между преходните и ограничени модуси. Следователно,, достигнахме до преходните и ограничени модуси, които, за разлика от вечните и безкрайни модуси (три на брой), са безбройни — толкова, колкото са преходните и ограничени тела в света. Погледнато през атрибута на пространствеността, модусите са тела; погледнато през атрибута на мисленето — модусите са идеи. Така изглежда преходът от съвършенството към несъвършенството: от субстанцията произлизат атрибутите, от атрибутите произлизат вечните и безкрайни модуси, от вечните и безкрайни модуси произлизат безбройните преходни и ограничени модуси — тела. Съвършенството е природата — творец/

създател, а това са субстанцията и атрибутите; несъвършенството е сътворената/създадена природа — модусите. Природата-създател може да бъде разбрана единствено чрез самата себе си, създадената природа може да бъде разбрана единствено чрез субстанцията.

А колкото и да продължи този миг, Клара-Мария един ден ще трябва да отдръпне премръзналите си пръсти от моето лице. Един ден, не толкова дълго след този миг, няма да ги има не само нейните пръсти, но и моето лице. И затова за нашите размишления единствено достойна е вечността.

* * *

А няма поради това, че толкова бързо ще изчезнат и нейните пръсти, и твоето лице, няма тази краткотрайност не е причина да се задържат по-дълго преходните неща въпреки посвещаването на вечността, която и без размишленията на преходното битие за нея е вечна? Не смяташ ли, че е по-важно животът да премине в размисъл за пръстите на Клара-Мария, отколкото за вечността на субстанцията?

[1] В българските преводи на Спиноза за този атрибут е възприет терминът „протяжност“, но по-ясен е „пространственост“ — Б.пр. ↑

ВТОРА НИШКА

ХЕРЕМ

Човекът, който в тази априлска вечер на 1656 година се появи в дома на Франс ван ден Енден, се казваше Акципитер Бигл. Според неговите думи е роден тридесет и шест години по-рано в Македония, една от провинциите на Отоманското царство. В неговия край турците имали обичай да отнемат децата от майките им, после ги отвеждали в Истанбул, променяли вярата им на мюсюлманска, променяли името им, говорели им само на турски, за да забравят майчиния език. След това ги обучавали да бъдат най-сурови воители и ги изпращали в родните им места да се борят против своите хора. Не помнеше на колко години е бил, когато са го откънели от дома му, но предполагаше, че е бил на не повече от пет. В Истанбул научил турски, но забравил македонски, бил обрязан, изучавал Корана и така напуснал православната християнска вяра, дали му име Мехмед, а забравил своето, с което го наричала майка му. От майчиния си език помнел само две думи — ястреб, птицата, която опитомил като дете и която кацала на главата му и го чешела с клюна по темето; и Бигла, планината, в чиито падини се намирало родното му село. Освен че турците го учили да си служи с нож (живо разказваше упражненията — първо им давали да касапят мъртъвци, а после ги водели по места, където семействата оставяли своите престарели роднини — турците карали младите воители да се нахвърлят на старците и върху тях да упражняват своята кръвожадност), един от младите воители със славянско потекло от Македония скришом го водел при кабалиста Моше бен Елохим, който живеел на брега на Босфора, за да го учи на иврит, а му разказвал и за Зохар^[1], и за Сефер Йецира^[2].

Когато станал на шестнайсет години, бил изпратен да воюва някъде на запад, където с другите воители пристигнали след няколко дни езда — палили села, насилвали, убивали и ограбвали. Една сутрин нападнали планинско село, всеки от воилите си избрал по една къща. Докато Акципитер Бигл (по това време все още Мехмед) гледал как къщата, която запалил, гори, а в двора вече се търкаляли три мъртви тела, един ястреб кацнал на главата му и го почесал по темето; тогава

младият войн разбрал, че е убил майка си и братята си. Вечерта се събудил, убил другите воители и с ястреба на главата си заминал на кон на юг. Ястребът летял с него и му показвал посоката накъде да вървят, за да стигнат до море; от Македония преминали в Гърция, в Солун продал коня, защото му трябвали пари, за да пътува с кораб, и един четвъртък със своя ястреб пристигнал във Венеция. В Италия се сприятелил с кабалисти и знаейки иврит, научил и латински и променил името си на Акципитер (на латински — ястреб) Бигл (от планината, където бил роден). Докато обмислял дали да остане завинаги във Венеция, ястребът му умрял и той видял в това знак, че трябва отново да тръгне на път. В Лайпциг станал член на розенкройцерите, в Париж — на масонска ложа, а в Лондон бил близък и с кабалистите, и с масоните, и с розенкройцерите. За да има от какво да живее (казваше, че като наемен войник бил научен само да убива), станал троен шпионин: на кабалистите предавал знанията на масоните и розенкройцерите, на розенкройцерите — знанията на масоните и кабалистите, а на масоните предавал тайните на кабалистите и розенкройцерите. Не криеше: винаги, когато смятал, че е необходимо — убивал. Но под необходимост не разбираше убийство за пари; откакто престанал да бъде войнът Акципитер Бигл, убивал само за знания. Във Венеция убил един маг, който имал рецепта как от живак може да се направи злато, но не му давал рецептата; в Лайпциг убил един розенкройцер, който не искал да му даде камъка за постигане на невидимост; в Париж убил някакъв масон, който твърдял, че притежава карта за достигане до място, където не съществуват времето и пространството, а в Лондон — един кабалист, който твърдял, че от калта в своя двор може да се създаде Голем^[3], но не му позволявал да прекрачи входната врата. Беше искрен, като признаваше, че със знанията, придобити от убийствата, не е успял да направи злато от живак, камъкът, вместо да го превърне в невидим, само скъсал джоба му, картата на масона го отвела не там, където липсват времето и пространството, а до място, където селяните изхвърляли мъртвите си коне и волове, нито пък от калта успял да направи човек. У него имаше нещо много по-интересно от целия му живот и това бе неговото учение — на пръв поглед бъркотия от ученията на кабалистите, розенкройцерите и масоните, но все пак много по-различно. Твърдеше, че са съществували хора още преди Адам и Ева, което не бе

необичайно — така твърдеше всеки умен човек, който не се плашеше от религиозните фанатици, но той казваше, че първите хора са произлезли от маймуните. Убеждаваше ни, че при внимателно сравняване на човешки и маймунски скелет и на маймунски и човешки органи всеки би достигнал до същото заключение. Обясняваше, че Бог първо е създал само едно зърно материя и от това зърно е започнало всичко. Това зърно експлодирало с огромна енергия, след експлозията се разширило до пределните граници, разрешени от Бог, а при съединяването на най-дребните частици, невидими с просто око, се образували все по-големи и по-големи тела. Разширението продължило милиони години и когато завършило, започнало охлаждането на сътворените обекти — Земята и другите небесни тела. Акципитер Бигл от Амстердам замина два дни по-късно, казвайки, че отива там, където е най-необходимо да достигне неговото учение — в Мадрид, в сърцето на Инквизицията.

Не можех да повярвам в това, което казва Акципитер Бигл, защото не вярвах в нищо, което не мога сам да изпитам. Но все пак неговите идеи ми се сториха интересни, като на шега ги разказвах на своите познати, те се ужасяваха от такива твърдения, но за всичко, което бях говорил, научиха бързо и равините.

Рави Мортеира влезе една сутрин в магазина и вместо, както обикновено, да поиска черен пипер, тютюн или пък синапово семе, помоли да ме навести вкъщи същата вечер. По гласа му, по трепкането на дясното му око и по начина, по който затвори вратата след себе си, можех да предполагам за какво иска да разговаряме.

Вечерта почука на вратата, докато разглеждах рисунка на маймуна, направена от Клара-Мария ван ден Енден. Помолих я да я нарисува за мен, след като Акципитер Бигл ме заинтригува със своите идеи за произхода на човешкия род. Клара-Мария, която рисуваше също така добре, както говореше езици и свиреше, нарисува маймуната с червен молив, а изразът на лицето бе като на темерут човек, така че не можеше да се разбере дали е човек с маймунски черти, или маймуна с човешки образ. Знаейки, че рави Мортеира чука на вратата, обърнах рисунката наопаки върху масата и отидох да отворя.

— Ти най-добре знаеш, Барух, колко много вярвах в теб и това, че няма да станеш равин, е само защото баща ти нямаше достатъчно

пари да плати за обучението ти. Освен това дядо ти Аврам, чичо на баща ти, беше мой най-добър приятел — говореше, сучейки брадата си с палец и показалец. — Но сега, през последните няколко седмици, се чуват странни работи за теб, Барух.

— Странни?

— Казват, че си твърдял някои неща, които не отговарят нито на Тората, нито на писанията на нашите мъдреци и пророци.

— Бих искал да чуя от твоята уста какво говориш на другите млади евреи.

— Казвам им, че е имало хора и преди Адам и Ева. Че Бог е създал само едно зърно материя, а от него всичко е продължило от само себе си в течение на милиони години.

— Значи светът не е създаден за седем дни? — разфуца се старецът.

— Светът не се създава така лесно — казах.

— Барух — викна рави Мортеира, откъсвайки с палец и показалец няколко косъма от брадата си. — Каж ми още наистина ли си твърдял, че човекът е произлязъл от маймуната?

Тогава взех рисунката, която лежеше обърната наопаки върху масата, и я поднесох пред лицето на рави Мортеира.

— Погледнете колко си приличате — казах, гледайки ту равина, ту нарисуваната маймуна. — Като братя. Как би могло след такава прилика да твърдим, че човекът е създаден от Бог, като е толкова очевидно, че е произлязъл от маймуната?

Дланта на рави Мортеира бързо и силно ме удари по лицето. Старецът се обърна, излезе и повече никога не се появи в моя магазин да потърси синапово семе, черен пипер или пък тютюн.

Седмица по-късно равинският съвет решил да бъда отлъчен от еврейската общност и няколко дни след заседанието на съвета решението било прочетено в синагогата. Как е протекъл херемът, самият акт на обявяване на отлъчването, научих по-късно от брат си Габриел. Вярващите държали в ръцете си запалени черни свещи, докато един от равините отворил табернакула, допирайки свещените книги. След това рави Мортеира прочел текста на отлъчването:

„Членовете на равинския съд, знаейки отдавна лошите помисли и дела на Барух де Спиноза, се опитваха по различни начини и с различни обещания да го отвърнат от неговите лоши пътища. Но не успявайки да го накарат да промени своите грешни пътища, а точно обратно, получавайки всеки ден все по-сериозни известия за богохулната ерес, която практикува и подбужда, и за неговите чудовищни дела и кощунства и имайки безброй свидетели, достойни да им се вярва, бяха убедени в истината; и след като всичко бе разследвано в присъствието на почитаемите равини, те решиха с тяхно съгласие споменатият Спиноза да бъде отлъчен и низвергнат от народа на Израил. Според присъдата на ангелите и по решение на мъдреците ние отлъчваме, изхвърляме, проклинаме и осъждаме Барух Спиноза, в съизволение с Бог, благословен да е, и със съгласието на цялата света общност, и пред тези свещени свитъци с шестстотин и тринайсет повели, записани в тях. Проклет да е денем и нощем, проклет да е, когато спи и когато се буди. Проклет да е, когато заминава някъде, и проклет да е, когато се връща. Бог няма да го пощади, а гневът Божи и отмъщението Божие ще димят около него и всички клетви, записани в тази книга, ще се стоварят върху него, и Бог ще заличи името му под небосвода. И Бог ще го отдели заедно със злото от всички поколения на Израил, според всички клетви, записани в тази книга на закона. Нарезждаме никой да не общува с него нито писмено, нито устно, никой да не живее с него под един покрив, никой да не го доближава по-близо от четири лакти, никой да не чете онова, което е написал.“

Знаех за херема още преди това, така че бях готов да напусна къщата, в която живеях с брат си, защото херемът задължаваше всички мои роднини да прекратят отношенията си с мен. Напускайки дома, взех със себе си част от своите книги, на следващия ден хамали донесоха останалите книги и големия червен ледикант, на който майка

ни е родила и Исак, и мен, и Ребека, и Мириам, и Габриел и на който умряха и тя, и баща ми. Отидох да живея при Франс ван ден Енден, който ми предложи да се пренеса при него още докато в Амстердам се говореше, че ще бъда отлъчен и ще трябва да напусна своя дом. Някой ми каза, че от фирмата на нашия магазин „Бенто и Габриел Спиноза“ било изтрито моето име, но аз никога не отидох да видя това. Не видях повече и брат си, за когото осем години по-късно някой ми каза, че е заминал за Барбадос.

Една вечер в дома на Франс ван ден Енден дойде Самуел Казарес и каза, че иска да говори с мен насаме. Каза ми, че го изпраща рави Мортеира. Еврейската общност знаеше в какво положение се намирам и очакваха да проявя слабост и да се покая. Предлагаха ми хиляда гулдена годишно, ако се появя в синагогата и призная, че съм сгрешил, и поискам прошка. Казах на Самуел да предаде на рави Мортеира, че дори и за десет хиляди гулдена не бих сторил това. Самуел рече, че ако не приема предложението, рави Мортеира и рави Абоаб ще поискат от властите да ме прогонят от града с аргумент, че моите твърдения са не само против еврейското, но и против християнското учение, и че бих могъл да разваля и християнската младеж. Казах му да предаде на рави Мортеира моите пожелания за добро здраве.

Хилядата гулдена, които отказах, ми бяха необходими; не точно в момента, тъй като имах нов дом, а и припечелвах от часове по иврит и математика, но нито домът, нито работата ми бяха постоянни. Ако градските власти послушаха рави Мортеира да бъда изхвърлен от Амстердам, не знаех нито къде да отида, нито какво да работя. Една вечер споделих с Франс своите страхове, а той, знаейки за моя интерес към телескопите и микроскопите, каза, че не би било зле да се науча да шлифовам оптични лещи, добавяйки че има приятел, при когото бих могъл да изуча този занаят. Започнах да чета „Астрономия и пречупване“ от отец Щайнер, а после и „За телескопските изкривявания“ от Борелиус и „Оптика“ от Декарт. Моето изучаване на оптиката започна от математическата теория: интересувах се под какъв ъгъл лещите пречупват най-добре светлинните лъчи и ги фокусират. По-късно с помощта на един приятел на Франс, Ян Глаземакер, учих как се изработват лещите: най-напред със секач, смазан със смес от пепел и масло, се отсича парче необработено стъкло. След това лещата се поставя в катран, за да не се измества, докато централизиращата ос и

шлифовъчният камък изработват грубо радиусите и ъглите. Следва финото шлайфане, при което се дообработват радиусите и ъглите. Най-накрая се използва карборунд и смазочна прах за дообработка на лещите.

Един четвъртък в дома на Франс дойде негов приятел от Мадрид, Франсиско Монрос, който изучаваше полета на насекомите. Каза, че се е запознал с Акципитер Бигл, пристигнал в Испания няколко месеца преди това, който по това време записвал своите твърдения за произхода на човешкия род и за продължението на света с надежда да ги публикува, вярвайки, че с тях ще разколебае вярата на хората в религиозните догми и така ще срути мощта на Инквизицията. Франсиско Монрос напусна Амстердам няколко дни по-късно, след като описа подробно в няколко бележника полета на един вид пеперуди, за които твърдеше, че живеят само в тази област. Само няколко дни след неговото заминаване до нас достигна вестта за края на Акципитер Бигл. Инквизиторският съд го изгорил един следобед в Мадрид, след като открили в една печатница неговите книги „От маймуната до Адам“ и „Кратка история на времето“. Престанах да разпространявам идеите на Акципитер Бигл за произхода на човешкия род и за продължението на света, които разказвах на моите познати като шеги.

Все пак, когато заканите на равините да се обърнат към градските власти, за да бъде прогонен от Амстердам, се засилиха, а това бе направено с цел да се покая, разбрах, че ще трябва да замина. Алберт Бурх, с когото изучавах латински при Франс, каза, че ще ми намери нов дом. Баща му, Конрад Бурх, бе съдия и един от най-богатите хора в Амстердам. Една от техните къщи се намираше в село близо до Амстердам. Непосредствено до селото бяха гробищата на амстердамските евреи, където бяха погребани и Хана-Девора, и Михаел Спиноза. В това село, Аудеркерк, където въздухът беше лек като перо на гълъб, се преместих в края на 1659 година.

Помня нощта преди заминаването от Амстердам. В къщата бяхме само Клара-Мария и аз — баща ѝ и сестрите ѝ трябваше да се върнат на следващата сутрин от Антверпен, където бяха при роднини. Клара-Мария свиреше на лютня в съседната стая, а аз се опитвах да преодолея гнева и страха — и само от време на време забелязвах, че отново и отново ту свивам пръстите си в юмруци, ту ги отпускам.

[1] Зохар (Сияние) — основополагащата книга на Кабала, написана под формата на коментари към Петокнижието. Традицията смята за неин автор Симон бен Йохай (II в.). — Б.пр. ↑

[2] Сефер Йецира (Книга на творението) — един от най-древните кабалистични източници, чието авторство се приписва на Авраам. — Б.пр. ↑

[3] Същество, създадено от нежива материя, одухотворено от човек. — Б.пр. ↑

ТЪРСЕНЕ НА ВЪЗДУХ

Представяш ли си я, Спиноза? Представяш ли си как я доближаваш, докато погледът ѝ бяга от твоите зеници, докато диша като че ли преглъща въздуха, представяш ли си как бавно я събличаш и тя започва да прави паузи между вдишването и издишването, между издишването и вдишването, като че ли търси и вдишва въздуха някъде отдалеч, след това се събличаш бързо, представяш ли си как бавно лягаш върху нея и чувстваш топлината на бедрата ѝ, представяш ли си как постепенно проникваш в нея и дали с това твоите представи свършват, или ръката ти прави последно движение по твоя фалос и спермата бликва от него?

ПОЕМАНЕ НА ДЪХ

Лежах на червения ледикант. Пръстите ми бяха свити в юмрук. Едва дишах, едва поемах въздух с ноздрите. Трябваше да замина от Амстердам, а не знаех какво след това.

В съседната стая Клара-Мария свиреше на лютня.

* * *

Но всичко можеше да бъде по-иначе, Спиноза, ако си представим какво си си представял — как лежиш с корем, мокър от излятата сперма; да си представим, че чуваш стъпки, някой чука на вратата, вратата се отваря и в стаята влиза Клара-Мария.

— Не мога да спя — би казала тя. — Пълнолуние е.

Ти отмяташ одеялото от тялото си и сядаш в леглото, тя те пита дали и ти не можеш да спиш при пълнолуние, а ти ѝ отговаряш, че въобще не можеш да спиш. Тя иска да запали свещ, а ти си помисляш, че може би ще види корема ти, мокър от сперма, казваш ѝ, че лунната светлина е достатъчна, тя сяда до теб на леглото. Бихте могли да мълчите, би могъл да чуваш нейното дишане, Спиноза, би могъл да се питаш дали и тя чува твоето дишане, или нейните мисли отиват към представи, формират събития, които биха могли да се случат един ден.

Мълчите, ти чуваш нейното дишане, като да преглъща нещо. Би могъл да се засрамиш, Спиноза, да благодариш, че по случайност е нощ и че свещта не е запалена, та Клара-Мария не ще види червенината, която облива лицето ти; ти знаеш, че тя има добро обоняние и разпознава миризми, а тя би могла да премълчи, но би могла и да каже:

— Нещо особено ми замириса.

А ти би могъл да помислиш, че дотогава тя никога не е помирисвала сперма и не може да разпознае миризмата ѝ, какво би казал тогава ти, Спиноза, би ли казал:

— Това е миризма на сперма.

Тогава тя би се изчервила, би се досетила какво е чела за спермата в „За телесните течности“ от Цветаниус, би си спомнила как тайно от домашните е прелиствала страниците на книгата, следователно първо би се изчервила от преживяването, че е заловена, докато чете книгата, а след това би продължила да се изчервява заради самата мисъл, че е близо до сперма, а след това би пламнала от изчервяване, като си спомни страниците за онанирането в книгата на Цветаниус: „Спермата може да се излее и при онаниране. Онаниране е движение с ръка по половия орган, докато онаниращият си въобразява греховни сцени как неговото тяло се сношава с друго тяло.“ Би наблюдавала твоето смущение, питайки се какво е минавало през главата ти минути преди да влезе в стаята, би могла да стане и да изтърчи от стаята, а след това да се заключи в своята стая, да слуша как силно и високо, чак в гърлото, бие сърцето ѝ, докато някъде в нея ще се борят отвращението от телесността и копнежът по нея. Тя навярно не би заспала тази вечер, би лежала в леглото, завита с одеяло, чиито краища ще придържа здраво с ръце, като да очаква, че някой ще го дръпне от нея.

А би могло и да е по-иначе, би могло да бъде съвсем различно — когато почувства непознатата миризма, тя би могла да приближи главата си до теб и да каже:

— Ти ли миришеш така... Странно миришеш.

А след това, без да ѝ кажеш каква е тази странна миризма, Клара-Мария би вдигнала краката си на леглото и би се облегла на стената.

— Доколко може да се опознае нещо чрез неговата миризма? — би те попитала Клара-Мария тогава.

СЛЕДА И СЪЩНОСТ

Нищо не може да се опознае по миризмата. Тъй като нищо не може да се осмисли чрез сетивното възприятие. Чрез сетивата не можем да опознаем нищо, тъй като докато се опитваме да схванем същността на нещо, винаги вместо него ще улавяме ефекта, което това нещо оставя върху нашето тяло, но това не е истинско опознаване, а само възприятие на отпечатъка, обикновена следа от въздействието на нещо физическо върху друго физическо. Представата, получена чрез сетивата, никога не е същността на нещо, а само негово явление.

МИРИС

Защо би казал това, Спиноза, защо, след като би могъл да ѝ кажеш, че тъкмо чрез тези следи, чрез тези отпечатъци се схваща и обхваща същността на нещата, че чрез тях се опознава субстанцията.

Да, Спиноза, защо не би ѝ казал, че тъкмо чрез сетивата се получават истинските знания.

— Да, Клара-Мария — би ѝ казал, — чрез миризмата може да се опознае част от същността на нещата.

И тогава Клара-Мария би започнала да се приближава към теб, да мирише твоята коса, би доближила с носа си рамото ти, а след това би хванала ръката ти, би помирисала пръстите.

— А останалата част от същността на нещата? Как би могла да се осмисли оставащата част от същността на нещата?

ЗНАНИЕ

Ние можем да разберем нещата по два начина: или ги разбираме съотнесени към определено време и място, или ги схващаме като част от Бог и като произтичащи от детерминираността на божествената природа. Само чрез втория начин разбираме нещата истински — тогава ги схващаме в контекста на вечността и техните идеи съдържат в себе си вечната и безкрайна божествена същност. Самата наша душа е идея; тя е модификация на Бог в атрибутите на мисленето, както нашето тяло е модификация на Бог в атрибутите на пространството. Целта е да се тръгне от душата и тялото, които са само модификации, и чрез атрибутите да се достигне до идеята за тях в Бог, до самата чиста същност. Затова от първия вид познание, което е несъвършено, трябва да тръгнем към втория и след това към третия вид позна...

СЕТИВА

Не, Спиноза, забрави за атрибутите, субстанцията, за същността, забрави за видовете познания. Погледни я в очите, нека се срещнат погледите ви в полумрака и ѝ кажи, че втората част от същността на нещата се открива чрез зрението. И тогава вземи главата ѝ в дланите си, приближете се до прозореца, там, където лунната светлина е по-силна, гледайте се дълго един друг. Гледайте се дълго един друг в зениците, почувствай колко прекрасни са тези преходни мигове, Спиноза, погледът ѝ, който се променя всеки миг, който умира всеки миг, който след всяко примигване вече не е същият, а друг и все пак неин, вгледай се и в ноздрите ѝ, в начина, по който вдишва и издишва, в повдигането и спадането на гърдите ѝ, изживей преходността, Спиноза, разреши си да те боли от преходността.

Тогава тя би те попитала:

— А останалата част от същността? Как се открива останалата част от същността на нещата?

— Чрез звука — би могъл да кажеш, а би могъл и да премълчиш отговора, би могъл да кажеш „А“ и отново „А“ и да слушате звука със затворени очи. А тя би взела ръката ти, би поставила ухо върху пулсиращата вена на твоята лакетна свивка, би слушала движението на кръвта.

— Как бие сърцето ти — би казала.

Ти би могъл да обхванеш главата ѝ и да я положиш на лявата си гърд, там, където най-силно се чува биенето на сърцето, а своята глава би подпрял върху лявата ѝ гърда и двамата бихте замрели в слушането, в движението на кръвта, в пулсирането на живота.

— А след това, как се осмислят нещата след това?

— Чрез вкуса — би казал ти и бавно би докоснал пръстите ѝ, би ги поднесъл до устните си, би почувствал потрепването на нейното тяло, би докоснал с език затворените ѝ очи, а когато я целунеш, тя ще вярва, че те опознава чрез вкуса на устните ти, докато чувства как тялото ѝ олеква като сапунен мехур. Ти би очаквал да те попита как може да се дооткрие същността на нещата, но тя би останала все така

смутена, тя би застинала в целувката като при последно прекрачване през прага на детството.

— С допир — би казал ти, откъсвайки своите устни от нейните.

— Как е допир? — би попитала тя, отронвайки думите през бавни вдишвания.

— Това е последната част от сетивното опознаване на нещата, — би казал ти и бавно би съблякъл своята дреха, би докоснал нея, събличайки дрехите ѝ, а след това бихте започнали да откривате синхрона на своите тела в движенията и в миговете покой, в напрегането и отпускането, в конвулсиите и успокояванията, в болката и удоволствието.

Бихте лежали един до друг тази вечер, гледайки как сребърната светлина на луната се сменя от заревото на зората, Клара-Мария би те питала дали има още нещо отвъд сетивното опознаване, а ти би ѝ говорил за ясните и разграничаващи идеи, за адекватните идеи, би ѝ обяснил трите вида познание, но не би ги подреждал йерархически, Спиноза, защото, ако ти самият вярваш в постигането на нещо, което е вечно и безкрайно, следователно нещо, за което не съществува нито време, нито пространство, как тогава, ако се стремиш натам, където няма пространствено измерение, можеш да степенуваш нещата, да поставяш едно знание *пред* друго, да поставяш един вид познание *по-ниско* от друг вид познание?

Какво би станало след това, Спиноза? Би ли напуснал Амстердам? И може би вече никога не би се върнал, уплашен от извършеното, уплашен от това, което би трябвало да последва началото, искайки по-бързо да загубиш онова, което така или иначе трябва да бъде загубено, защото е преходно, а не вечно? И не би мислил за нея, нито пък би помислил за какво мисли Клара-Мария в този миг, докато ти си далеч, а тя стои край прозореца и мисли как за някои е толкова лесно, а за други толкова трудно да забравят. Или би напуснал Амстердам, но все пак би се връщал, когато Франс ван ден Енден отсъства, би оставал привечер с Клара-Мария, откривайки, отново и отново, звуците, докосванията, вкусовете, образите, ароматите...

* * *

А ти наистина ли мислиш, че бих се отдал на преходни неща, които се възприемат чрез сетивата?

* * *

Но нима това е важно, Спиноза, нима е важно, че тези неща са преходни; защо собствената преходност да премине в размишления за вечните неща (след като те и бездруго са вечни), а да се пропуснат преходните неща, онези, за които е необходимо изключително внимание, за да бъдат забелязани, тъй като се раждат и умират за миг; защо да се копнее по познанието на субстанцията и същността и заради това познание, познание на нещо, което съществува независимо от теб, да се пропусне една малка промяна в усмивката на Клара-Мария; защо да копнееш да разбереш как субстанцията се проявява в атрибутите, вместо да копнееш да разбереш какво в действителност съдържат въпросите на Клара-Мария; защо залудо да се стремиш към вечното и безкрайното, докато би могъл да изпиташ пулсирането на ограниченото и преходното, тъй като то трае само миг?

* * *

Затова, защото душата се опазва толкова повече, колкото повече познания за вечните неща побира в себе си. Колкото повече адекватни идеи владеят ума, толкова повече той опазва Божия атрибут на мисленето след смъртта на тялото.

* * *

А защо да не смятаме, че тъкмо следите на преходните неща продължават да съществуват, че при нашето възприятие на субстанцията като нейни модификации не можем да я видим такава, каквата е, а виждаме само следите от преходните неща в нашата душа

— нечий поглед, който ни гледа дълбоко зад зениците, а след това пада на земята, смутен от собствената си мощ на проникване.

Би могъл да разбереш, че привикването с преходните неща, примирението, че можем да притежаваме и да живеем само с преходните неща, е толкова просто, просто като да изпиеш чаша вода или да скочиш в някой от каналите на Амстердам с привързан около шията камък. Бихте могли да седите в ъглите на стаята, единият да мълчи, а другият да гадае мислите на този, който мълчи — и да се изненадвате колко кратко живеят мислите. Бихте могли да гледате в безкрайното небе (нима е безкрайно?) и да търсите звезди, на които приличате, да се разполагате сред съзвездията.

Мога да си представя как се отдавате на преходните неща: стоите двамата, Клара-Мария и ти, загледани как преминават облаци по небето, как оформят краткотрайни образи, а след това се разтварят един в друг, изчезват, виждам ви как сами създавате преходни неща, как една нощ оплождаш утробата на Клара-Мария. Виждам как се грижиш за сина си, как си до него, когато прохожда, как по-късно го учиш какво означава думата „преходно“ и какво „вечно“. И сам ще бъдеш изненадан, че ще му обясняваш преходността, преди да обясниш вечността, и то по-дълго и с по-голямо удоволствие.

Представям си как ще започнеш да се радваш на преходните неща, как преставаш да се плашиш от преходността на нещата, виждам ви с Клара-Мария как с побелели коси и бавни, несигурни стъпки крачите по тесните улички на италианските градове, гледаш къщите с олющена боя (във Флоренция една портокалова къща с акации отпред ще ти припомни твоята родна къща), виждам ви как присядате на пейка някъде в Рим, Вечния град, ти се навеждаш, откъсваш едно жълто цвете и го подаваш на Клара-Мария — тя го взема в ръка, гледате как цветето изсъхва и се радвате на неговата преходна красота.

Колко по-различен би бил животът ти, ако би приел, че истинското опознаване на нещата става чрез сетивата, когато тя би дошла в твоята стая.

* * *

Но тя не влезе в моята стая.

На следващия ден напуснах Амстердам.

Там бях започнал „Трактат за усъвършенстване на интелекта“, който по-късно изоставих, написан наполовина, за да се посветя на „Кратък трактат за Бога, човека и неговото щастие“, а към онзи никога повече не се върнах. Онова, което ме интересуваше тогава, беше отговор на въпроса кое наистина е добро за едно човешко битие и как може да се постигне то. Тъй като човекът е животно, което се отличава от другите животни единствено по това, че има ум и е разумно животно, знаех, че доброто лежи в знанието. Интересуваше ме същността на нещата — исках да знам защо и как са такива, каквито са.

В началото на 1661 година се преселих в Рейнсбурх и живеех в една къща в самия край на селото, в която живееше един колегиант, химикът Херман Хоман. В една от задните стаи на къщата подредих своите инструменти за изработка на лещи. При мен често идваха хора, които искаха да имат телескопи, и много повече, които искаха да имат микроскопи. Аудеркерк и Рейнсбурх изглеждаха като пространства, в които времето е спряло. Понякога, когато падаше мъгла, изглеждаше, че и времето е спряло; крачех сам, вгледан в земята, и само прелитането на някоя дива патица ме подсещаше, че съществува и нещо друго, освен мен. Тук разбрах колко различно могат да се развиват идеите по асоциативен път: ако някой от войниците, които познавах в Амстердам, забележеше следа от кон в пясъка, веднага от мисълта за коня би си помислил за конника, а от него — за войната. Селяните пък от конската следа се сещат първо за коня, а от него — за плуг.

Рейнсбурх беше център на колегиантите, към които принадлежеше и семейството, в чиято къща живеех. Колегиантството^[1] беше някакъв подвид на християнството, но напълно се различаваше от останалите християнски секти по това, че колегиантите имаха подчертано лично отношение към и с Бог, като казваха, че за общуването с него не им е необходим посредник. Според тях истинската религиозност се състои в дълбока любов към ближните и към Бога, както и във вяра и уважение към думите на Исус Христос, но отказваха да четат теоложки коментари на тези думи и нямаха свещеници. Вярваха във вътрешното просветление, което всеки трябва да постигне сам за себе си. Събираха се всяка втора неделя, сядаха в

кръг и започваха да пеят, след това поставяха няколко свещи в кръга и потъваха в мълчание, очаквайки да им се яви Бог, а когато им се „явяваше“, започваха да се тресат и да повтарят това, което Бог им казва. Освен тези смешни прояви, които несъмнено произтичаха от някои дълбоки неизразени афекти, които ми бяха противни, у тях имаше нещо, за което бих казал, че ми харесва, това беше пълната свобода, която си разрешаваха един на друг — всеки имаше право да вярва в каквото иска и никой не можеше да оспорва това право на другия.

Тук започнах да чета „Диалози за любовта“ от Юда Абраванел, където той в диалозите на Фило с неговата любовница София казваше, че Бог е Всичко-във-Всичко и че само с интелектуална любов към Бога можем да постигнем сливане с Божия ум.

Един от тях беше Теодор Керкринк, който по-късно се ожени за Клара-Мария ван ден Енден и с когото се бях запознал в дома на Франс, където му преподавах математика. Посещавах ме и моите приятели, а имах часове и с млади студенти по философия. Един от тях беше Йоан Казеариус, който бе десет години по-млад от мен — беше роден в 1642 година в Амстердам, а сега следваше философия в Лайден. В началото беше решил да идва два пъти седмично от Лайден, за да го обучавам по картезианска философия, но после се премести при мен в Рейнсбурх. В лекциите, които му изнасях, се концентрирах върху втора и трета част от „Принципите на философията“ на Ръоне Декарт. Момчето очевидно не се интересуваше от философия, от всички идеи, дефиниции, аксиоми и идеи на Декарт, на Йоан най-много допадна теорията за причината за движението на кометите. Това, че преподавах всеки ден на това момче и че живееше в една къща с мен, започна да ми създава известни неприятности, тъй като се пови някаква интелектуална завист у моите приятели. Те не можеха да преживеят завистта, че Йоан всеки ден може да слуша моите лекции, посещавах ме и ме уверявах, че младият човек трябва по-бързо да напусне къщата, в която живеех. Това пишех дори и в писмата, които ми изпращаха. На моите приятели изпращах части от „Етиката“ и те ме информираха как разбират моето учение. Симон де Фрис ми писа:

„В нашата група заниманията протичат така. Един член (спазваме определен ред) чете и обяснява как разбира прочетеното. След това, ако не сме доволни един от друг, записваме това, което обсъждаме, за да ти пишем за неразбирането, а ти да ни отговориш, та да ни стане ясно. Все пак щастлив, прещастлив е твоят приятел Казеариус, с когото живеете под един покрив и който може да разговаря с теб за най-висшите неща по време на закуска, на вечеря или докато се разхождате. Но въпреки че сме физически далеч, ти си постоянно в моите мисли, особено когато съм потънал в твоите съчинения и ги държа в ръцете си.

Твой
Симон де Фрис“

Веднага отговорих на Симон:

„Получих твоето писмо, което дълго очаквах. Заради него и заради твоите сърдечни чувства към мен приеми моите топли благодарности. Също като теб съжалявам, че ми липсваш, но все пак съм щастлив, че моето учение до късно през нощта е от полза за теб и нашите приятели, защото по този начин разговаряме, докато сме разделени. Няма причина да завиждаш на Казеариус. Никой не ми създава по-големи проблеми от него и няма никой друг, с когото трябва да бъда по-внимателен. Затова трябва да предупредя теб и всички наши приятели да не разговаряте за моите идеи с него, докато не стане по-зрял. Той е все още по детски нестабилен, повече се увлича по необичайното, отколкото по истината. Но се надявам, че след няколко години ще поправи тези младежки грешки. Все пак, доколкото мога да преценя неговите вродени способности, сигурен съм, че скоро ще стори това. А неговият талант ме кара да го харесвам.

Твой
Б.“

На следващия ден все пак казах на Йоан Казеариус, че повече не мога да му преподавам за Декарт и че е време да се върне към обучението си в Найден.

[1] Холандска християнска секта, основана в Лайден от братята Ван дер Коде (от лат. collegium — събрание), отричаща духовните свещенослужители. — Б.пр. ↑

ФОРМА

Страх ли е това, Спиноза?

Представям си как Йоан влиза в твоята стая, казва ти, че не може да спи, и сяда на стола до леглото ти. Не би могъл да видиш лицето му, зад него е лунната светлина, но затова пък той съвсем ясно би виждал твоето лице. Йоан би почувствал миризмата във въздуха, но би премълчал това, а и ти би разбрал, че го премълчава, по промяната в ритъма на дишането му. Казва ти, че иска да те пита нещо, и замълчава, а ти се опитваш да разбереш какво иска да те пита, преди да го чуеш, мислиш си, че може би ще те пита нещо, от което да се изчервиш, а той ще те пита за сетивните неща. Ти ще му говориш за разликата между форма и материя, ще му обясняваш, че формата е ограничаване, а ограничаването е отрицание, той би те питал дали това означава, че и тялото е отрицание, а ти би му отговорил, че разгледано само за себе си, тялото е отрицание, но че тялото и духът съставляват един индивид, а човешкият дух е самата идея на човешкото тяло за Бог.

— Но дали и човешкото тяло е идея за Бога?

— Не, вече ти казах: човешкият дух е самата идея на човешкото тяло за Бог.

— Значи тялото не съществува за Бог? Заради това ли е отрицание?

— Бих искал да помисля за това, — би казал ти. — Не бих могъл да ти отговоря веднага. Сега бих могъл да ти кажа само, че онова, което ограничава, онова, което е ограничено, това е отрицанието. Тялото е отрицание, тъй като не е безкрайно.

— Значи трябва да искам тялото ми да е безкрайно, за да не бъде отрицание?

Ти би се засмял.

— Мисля, че разбираш нещата по много опростен начин.

— Тогавя какво трябва да направя, че тялото ми да не бъде отрицание?

— Тялото е форма, тялото не може да се превърне в безформие, губейки формата си, тялото престава да бъде тяло, от което следва, че

тялото, докато съществува, е отрицание. За тялото безкрайността е непостижима.

— Тогава с какво да се постигне тази безкрайност?

— С разума.

Тогава ти би му говорил за трите вида познание, но той не би разбрал нищо.

— Разумът ми доставя наслада. Наслаждавам се в безкрайността.

— А в ограничените тела?

— Не, само в безкрайността.

— И не искате и тялото да ви достави наслада?

— Не — би казал ти. — Тялото не е безкрайно.

— Но да си представим, че е. Да си представим, че телата са безкрайни. А и да не са, защо да се пропусне насладата на тялото и от тялото?

— Казах, наслаждавам се само в безкрайността.

— Но ако тялото и душата съставят един и същи индивид и ако душата е безкрайна, тогава и тялото притежава същата безкрайност.

— Безкрайна остава само онази част от душата, която се е посветила на осъзнаване на безкрайните неща. Тялото не може да осъзнава — тялото е ограничено във формата си.

— Но защо да не осъзнаете ограничеността на тялото, преди да осъзнаете безкрайността на душата?

Ти би замълчал.

— Защо да останете само с усещане за ограничеността, когато би могла да се осъзнае самата ограниченост — защо да се онанира, когато може да се прави секс?

Искам да те видя в такъв момент, Спиноза; представям си как върху ограничените аспекти от твоето поведение се проявява онова пречупване, онази промяна, която се е случила в безкрайната част от теб: променя се дишането ти, бързината, с която се движи кръвта в тялото ти, всичко се променя около теб, Спиноза — дори стената не ти изглежда вече същата.

— Легнете — би ти казал той тогава и ти би легнал, изненадвайки се самият от това, което правиш. — Представете си, че сте мъртъв, че ви няма — и би започнал да те съблича. — Аз наистина не бих могъл да ви кажа какво от вас би трябвало да го няма, какво би

трябвало да си представите, че го няма — дали че го няма тялото, или пък че го няма разума.

Би лежал гол на големия червен ледикант, на ледиканта, на който си заченат, на който си роден и на който ще умреш една нощ. И би гледал Йоан Казеариус как се съблича, как остава гол на лунната светлина.

— Ако искате да изживеете ограничеността, тогава забравете разума, чувствайте единствено тялото — помислете, че притежавате само това смъртно тяло, а разумът е изчезнал. Но ако искате да изживеете безкрайността, тогава забравете, че имате тяло, помислете, че тялото, когато е мъртво, все едно че го няма, а разумът е който продължава и след това. И двете неща са възможни, ако помислите, че сте мъртъв. Най-важно е да си представите, че сте мъртъв, Спиноза — би казал той и би легнал върху теб, а ти под неговото тяло би се чувствал като че ли наистина умираш, като че ли умира една част от теб — ти, който бе решил да прекараш живота си в размишления за живеенето, а не в живеене, докато чувстваш най-скришните части от неговото тяло, би почувствал как умира онзи Спиноза, който беше посветен на непреходните неща; и в един миг, когато би почувствал своето тяло по-осезаемо откогато и да е преди, заедно с вика от теб би излетял и един спомен, спомен за една смърт, за едно умирање на този ледикант много години преди това, когато почувства, че завинаги се прекъсва...

ШЛИФОВАНЕ

Мисля, че ти позволих съвсем достатъчно,! Мисля, че няма защо да продължаваш с предположенията. Време е аз да продължа да ти разказвам какво наистина се случваше в Рейнсбурх.

След 1663 година рядко ходех при Франс ван ден Енден, а никога повече не преспивах в неговата къща, тъй като пишеше памфлети, в които искаше реорганизация на властта, и въпреки че не се подписваше под памфлетите, всички знаеха кой е техният автор, а съмнителни за властите бяха не само той и неговото семейство, но и неговите приятели. В памфлетите искаше свободно общество, политически реформи, отправяше петиции, в които искаше жителите от другата част на Холандия, провинция Нова Холандия, която се намираше на континента отвъд Атлантическия океан, да бъдат освободени от данъци, и същевременно написа и огласи „Устав на Нова Холандия“ със 117 члена, за който се говореше, че предизвикал гнева на холандското правителство. В памфлета „Либерални политически предложения и размисли за държавата“ предлагаше правителството да се избира от народа и в него да влизат хора от народа, казвайки, че „рибарите и проститутките най-добре биха могли да се грижат за държавната икономика“.

През пролетта на 1663 година се преместих от Рейнсбурх във Фьорбурх, село близо до Хага. Живеех в къщата на художника Даниел Тидеман, която се намираше на улица „Керкстрат“. Стаята, в която живеех, беше на горния етаж и имаше балкон. Срещу къщата имаше черква, а от прозореца на задната страна на къщата, зад пазара, можеше да се види пристанището. Често ходех до Амстердам, за да посещавам Симон де Фрис, а Симон още по-често идваше във Фьорбурх, особено след като през май и юни 1664 г. майка му и брат му умряха от чума. По това време се запознах с Кристиян Хюйгенс, който живееше в Хага, но често пребиваваше във Фьорбурх, където семейството му имаше голям имот. Уважавах го заради изследванията му на пръстените на Сатурн, а иначе беше известен с изобретяването на часовника с махало. По-голяма част от 1664 година той прекара в

семеиния имот, защото в Хага имаше чума, и разговаряхме за философия (баща му е бил приятел на Декарт), за математика, оптика, за шлифоването на лещи, астрономия и физика. Кристиан беше аристократ и за него шлифоването на лещи беше удоволствие, а не необходимост, и той често споменаваше, че за него би било унижение да продава лещи, при това го казваше някак с намек, наблюдавайки моята реакция, правеше тази бележка някак между другото, като да забравяше, че по-голямата част от моите приходи, по-точно всичките ми приходи, ако се изключеше паричната помощ от приятелите и съвсем малката сума от частни уроци, която едва стигаше за плащане на бръснаря и за тютюн, получавах от шлифоването на лещи. Значи, когато казваше това между другото, не ме гледаше в очите, защото тогава аз бих могъл да доловя в неговите очи какво има предвид, неговото желание да се почувствам неловко, а гледаше пръстите или рамената ми, искаше чрез тяхното движение да почувства моето преживяване, което можеше да види и в очите ми или в движението на устните. Все пак не му доставях това удоволствие, просто вече бях срещал мнозина като него, а дори и да исках, не можех да се държа както той очакваше, само се питах отново и отново откъде идва тази необходимост за демонстриране на собственото превъзходство в онези, които поради аристократичното си положение и бездруго са превъзхождащи?

През пролетта на 1665-а посетих Симон в Амстердам, където се разболях от треска. След връщането си във Фьорбурх няколко пъти си пусках кръв от вената, та така да се излекувам, но това не помогна. После вземах лекарство, приготвено от пъпки на трендафил и захар, варени във вода, докато се получи гъста каша. След това, не зная дали от лекарството или от само себе си, треската ми мина.

Същата година завърших и третата част, „За природата и произхода на афектите“, от книгата, която тогава смятах да се казва „Философия“ и която по-късно нарекох „Етика“. И тази част, както предишните две, изпратих на своите приятели, а по-нататъшната работа по книгата оставих настрана и се посветих на обработване на материалите, които бях написал за „Геолого-политически трактат“.

През септември 1667 почина Симон де Фрис. Преди да умре, искаше да се съглася да стана пълен наследник на неговото имущество, но аз отказах, тъй като той имаше сестра, на която, за

разлика от мен, навярно ѝ беше потребно онова, което той притежаваше. В завещанието си беше написал, че ми се полагат петстотин гулдена, но аз взех триста, защото знаех, че толкова са ми нужни.

Все по-малко ям, един ден млечна супа с масло и халба бира, на другия — каша от сухо грозде с масло. На месец пия по литър вино, харча повече пари само за тютюн и свещи.

По това време започнах една книга за слънчевата дъга и дълго време работих по нея, но в един момент реших, че е напълно безполезно да се пише за играта на светлината, и я изгорих.

Когато завърших „Теолого-политически трактат“ и го дадох да се печата, напуснах Фьорбурх и се преместих да живея в Хага, където се посветих на работа по „Етика“. Наех таванска стая в къщата на вдовицата Ван дер Верве, която се намираще на брега на Тихото пристанище.

„Теолого-политически трактат“ беше публикуван анонимно, не беше посочено нито името на автора, нито на издателя. Лайпцигският професор по теология Якоб Томазиус нарече неизвестния автор „пратеник на Сатаната“, а Регнер Мансвелд, професор от Утрехт, каза, че „антихристът се е родил, тъй като само той може да е автор на един такъв труд“. Колегиантът Йоханес Бреденбург от Ротердам написа цяла книга против „Теолого-политически трактат“, нападайки фатализма на труда и неговата цел — разпространение на атеизма. През лятото на 1670 година съдът на Реформистката църква в Амстердам изпрати предупреждение до единния синод, в което искаше да се забрани разпространението и влиянието на „опасната и безбожна книга“, а веднага след това и областният синод в Хага изпрати подобен апел до единния синод. До края на лятото делегатите от всички синоди решиха, че „трябва да се забрани най-сатанинската и най-богохулна книга, която някога се е появявала на света“, и искаха трудът да бъде изгорен. Холандският съд изпрати искане до държавната власт, настоявайки трудът да бъде забранен за продажба, а авторът да бъде издирен и затворен.

През февруари 1671 г. Клара-Мария ван ден Енден се омъжи за Теодор Керкринк.

Докато живеех в къщата на Франс ван ден Енден, преподавах математика на Теодор. Беше роден през 1639 година в Хамбург, където

баща му бил изпратен да проучва стратегическите умения на германската войска, а по времето, когато се запознах с него, живееше със своите родители на „Кайзерсхрахт“ в Амстердам. След това следваше медицина в университета в Найден, а по време на следването беше написал един трактат по алхимия, който ми даде да прочета преди публикуването — въпреки че всички, които прочетохме трактата, му казахме, че твърдението, че при смесване на антимон и живак при определени условия може да се получи злато, трябва да го докаже, той все пак отпечата своя труд. По-късно се интересуваше изключително от изучаване на човешкото тяло, затова на два пъти купи микроскопи, изработени от мен. Особено се интересуваше от женските гениталии и всички заблуди, свързани с тях и останали от едно време, отхвърляше в своя труд „Наблюдения“. Винаги се интересуваше кога ще бъде извършена екзекуция на престъпник от женски пол, на следващия ден отиваше в Theatrum Anatom icum и правеше дисекция на трупа пред очите на любопитни зяпачи, които гледаха как Теодор, вместо да рови вените или червата като другите хирурзи, се насочва към изучаване на женската интимност.

По-късно, през май 1671 година, се преместих в самия край на града в една къща на „Павилионсхархт“. Наех стая на първия етаж в собствената къща на художника Хендрик ван дер Спийк. Той и жена му Маргарета имаха три деца, а до моята смърт им се родиха още четири.

През лятото на 1672 година, докато продължаваха нападенията на френската армия на холандска територия, когато Утрехт вече беше паднал във френска власт, един френски шпионин ме потърси в къщата на Хендрик ван дер Спийк и ми донесе писмо от Людовик XIV. Френският крал искаше да тръгна с приносителя на писмото и той да ме отведе при него в Утрехт.

Кралят слънце, както казваха, че наричал сам себе си, ми направи особено впечатление — някак странно къреше устните си, докато говореше, носеше перука на главата, чиито букли постоянно подреждаше, а по лицето му имаше повече пудра, отколкото барут бе видял из завоюваните територии.

— Мили мой, Цпиноза, вие ще бъдете моят нов Молиер, моят нов Расин — говореше, ходейки из коридорите на двореца, в който преди превземането на Утрехт живееше най-богатото семейство в

града, и ръкомахаше. След това се връщаше при мен, изненадан, че нищо не казвам, къдреше устните си и питаше: — Нима не сте чували за Молиер и Расин?

— Да, между другото аз съм философ, а те пишат драми.

— Ах, редно е да имам и философ в двора си, драги Збиноца...

— Спиноза — поправих го.

— Точно така, Спиноза — и кимваше с глава, при което перуката му се разтърсваше, както се разтърсват клоните на дърво, което децата друсат, за да паднат плодовете.

— Значи както Молиер и Расин могат да живеят в моя двор, аз бих искал и вие да живеете тук. Наистина, липсва ни един мъдрец, един мъдър човек като вас, мили Шпиноца, един философ, който би говорил за Бог, за най-величествените неща и за мен, разбира се. Ах, Жпиноса, би било прекрасно да напишете книга за мен — и ме поглеждаше, а като отговор на моето изражение добавяше: — Не, разбира се, само за мен, нека това бъде книга за мен и за Бог, Жпиноса.

— Знаете, че аз съм смятан за богохулник, обявяват ме за антихрист и глас на Сатаната. Така че, ако напиша нещо за вас и за Бог, хората ще мислят, че пиша за вас и за Сатаната.

— Мили Жпиноса, вие сте толкова умен — каза, обърна се към изхода на коридора и извика:

— Жан, Жааааааааан! Донеси ми цукалото!

При нас дотърча един от слугите на Людвик.

— Заповядайте, Ваше величество — рече и му поднесе цукалото.

— Трябва да изпълня едно задължение — каза Негово величество, отхвърли пелерината назад, наведе се, смъквайки панталоните си, и клекна над легена.

— Не мога да понасям вашата храна — рече Негово величество, пъшкайки. — Постоянно имам запек.

След това сбърчи лицето си, целият почервения от напъването.

— Значи казвате, че би било неподходящо да се пише книга за мен и за Бог.

— Не, Ваше величество, би било подходящо да се напише книга за вас и за Бог, но би било неподходящо да я пиша аз. Аз бих ви сравнил с Бог, но поради това, че мнозина ме смятат за говорител на Сатаната, биха помислили, че вие имате качества на Сатаната, а не на Бог — казах, гледайки изпотеното му от последния напън лице.

— Оооох — въздъхна Негово величество с облекчение, придобивайки особен блажен израз на лицето, след това, ставайки, вдигна панталона си.

Слугата взе цукалото и изчезна в коридора, а ние продължихме да крачим.

— Знаете ли, когато бихте писали книга, посветена на мен, а не за мен, пишете за каквото искате, само ми я посветете, тогава бихте могли да живеете в моя двор до края на живота си. В благополучие, мили Жпиноса — около вас ще се навъртат най-красивите дами от двора, ще ядете най-добрите ястия, след вас винаги ще търчи някой слуга с цукало, ще живеете наистина добре, само ми посветете книга и... ето ви в моя двор.

— Предполагам, че в него вече имам достатъчно неприятели заради това, което съм писал, и че би ми било наистина неуютно сред тях.

Негово величество изведнъж спря и започна да души като куче.

— Дали мириша? — попита с израз на лицето като че ли приближава краят на света.

— Да — отговорих.

— О, не — каза с трагично изражение.

— Какво лошо има в това, че миришете?

— Как да не е лошо? На какво ви мириша?

— На много неща... Очевидно използвате различни парфюми — и се засмях.

— А, вижда се, че сте философ. Нима бих ви питал дали мириша на парфюм! Когато ви попитах дали мириша, това означаваше дали мириша... недобре?

— Не.

— Знаете ли, боя се от къпане. Плаша се от банята като от изгубена битка — говореше, поставил ръка на гърдите си и отметнал глава назад, рискувайки да падне перуката му, а аз се чудех как може това да е човекът, който завладява Европа стъпка по стъпка.

— Мили Жпиноса, аз въобще не се къпя, но затова пък сменям бельото си пет пъти дневно — и се миришеше под мишниците, а след това се навеждаше и се миришеше между краката. — Все пак, мили мой, все пак мириша. А точно след половин час трябва да се срещна с един от моите съветници, който току-що пристигна от Париж. А той би

могъл да ме одумва след това, да каже, че Людвик, Краля слънце, мирише. Или, както бихте казали вие философите, смърди. Това би било отчайващо, мили Жпиноса, това би бил краят на света! Трябва веднага да се преоблека — каза и се затича с високите си обувки по коридора. В самия край на коридора, преди да изчезне зад вратата, извика със своя писклив глас: — Все пак помислете за една книга за мен и за Бог.

Останах още няколко дни в Утрехт, а с Негово величество се срещнах още два пъти. Интересуваше ме защо воюва — дали от омраза или алчност, но той въобще не говореше за битките, интересуваше го храната, облеклата, хубавите жени, перуките и парфюмите. И най-вече възможността да напиша книга за него или поне книга, посветена на него. Точно от това можех да заключа, че воюва, воден от алчност, макар че не той воюваше — негова беше само идеята за воюване, но не и начинът, по който се воюва, също както негова беше само идеята да се намери мъдър човек, който би го споменал в книга — някой негов съветник ме бе намерил, а за Краля слънце си останах Зпиноца, Шпиноза или Жпиноса.

Когато се върнах в Хага, там бе достигнала вестта, че съм бил в Утрехт и че съм се срещал с Людвик XIV. Под прозореца до леглото ми минувачите крещяха, че съм предател и трябва да бъде убит. Хендрик и Маргарета се плашеха, че някои могат да влязат в къщата и да направят поразии, да изплашат децата им или да ги наранят. Казах им, че ако повече хора потропат на вратата им, ще изляза аз. Следващата сутрин някой потропа; тъй като знаех, че Хендрик и Маргарета умират от страх, отидох да отворя. Старата млекарка носеше мляко.

Няколко дни по-късно научих, че Франс ван ден Енден е заминал за Утрехт да убеди Краля слънце да го вземе в неговия двор, а в началото на есента, че е заминал за Франция. Две години по-късно, в един ноемврийски следобед на 1674, ми казаха, че бил осъден на смърт заради заговор против Краля слънце.

Понякога ходех до Амстердам да се срещам с моите приятели Ярих Йелез, Петер ван Гент, Чиринхаус и Шулер, които всеки вторник и четвъртък се събираха в книжарницата на Риаверц и разговаряха с часове. Една такава вечер, когато и аз бях сред тях, научих, че „Теолого-политически трактат“ е забранен за продажба, както и още няколко книги, между които и „Левиатан“ от Томас Хобс. В

книжарницата на Риаверц след това се появиха няколко книги против моите възгледи за Бог, но аз не можех да отговоря на тези нападки, тъй като исках да завърша „Етика“ — преработвах третата част и реших, че трябва да я разделя на две глави, а освен това започнах да пиша „Кратка еврейска граматика“.

Един топъл юлски ден на 1675 година бях в Амстердам, за да предам завършената „Етика“ на Риаверц, и се колебаех дали отново да остана анонимен, или пък името ми да се появи върху корицата. В Амстердам останах две седмици до момента, когато започналото печатане трябваше да бъде прекратено, защото някои теолози бяха отишли при холандския принц, тъй като се бе разчуло, че печатам книга, която се опитва да докаже, че Бог не съществува, а против мен говореха и много картезианци и колегианти.

През септември същата година получих писмо от Алберт Бурх, с когото се бях запознал преди много години в къщата на Франс ван ден Енден, и когато трябваше да напусна Амстердам след заканите на равините, че градските власти ще искат да бъда изгонен от Амстердам, той ме приюти в къщата, която баща му притежаваше в Аудеркерк, близо до еврейските гробища.

„Напускайки моя край, казваше Алберт в писмото, обещах да Ви пиша, ако нещо важно за отбелязване се случи по време на моето пътуване. Тъй като това стана сега и е от най-голямо значение, изпълнявам своя дълг. Трябва да Ви кажа, че чрез безкрайната Божия милост се върнах в католическата църква и сега съм неин член. Колкото някога Ви обожавах заради проникателността и остротата на Вашия ум, толкова сега плача и се моля за Вас. Тъй като сте човек с изразен талант, с ум, надарен от Бог с прекрасни качества, влюбен в истината и несъмнено сте най-упорит в нейното отстояване, все пак възможно е да бъдете хванат в крачка и измамен от най-жалкия и арогантен Принц на злите духове. На какво се опира Вашата философия освен на очевидна илюзия и химера? Все пак за нея жертвите не само спокойствието на ума в този живот, но и вечното спасение на душата.“

Вече отдавна се говореше, че синът на Конрад Бурх, един от най-богатите холандци, ходи бос и в парцали из Падуа, Венеция и Рим, а разстоянията между тези градове изминава пеша, защото дал обет за скромност и станал монах скитник. Някогашното момче, което се

интересуваше от моите тълкувания на Декарт, което казваше, че не знае дали е еретик или атеист, но че сигурно е или едното, или другото, беше тръгнало по съвсем трети път, от който неговите родители не можеха да го върнат, а в писмото до мен ми обещаваха, че ще ми помогне да се върна при Христос и че така ще бъде прероден, и наричаше моя „Теолого-политически трактат“ „нечиста и дяволска книга“, пишеше и за чудесата на Исус и апостолите, молеше ме да напусна „пътя на греховете“.

Семейството на Алберт ме помоли да му отговоря с надежда, че може би моето писмо ще го върне назад, на север, аз му писах, че „правдата и милосърдието са единственият истински знак на вярата, истинският плод на Светия Дух, и там, където са те, там е истинският Исус, а там, където не са, го няма и Исус. Ако искаше да помислиш за тези неща, ти не би унищожил нито себе си, нито пък би поднесъл горчива жалост на своите най-близки, които сега, изпълнени с тъга, оплакват твоята беда. Не твърдя, че съм намерил най-добрата философия, но знам, че това, което разбирам, е истината. Ако пак ме питаш откъде зная това, ще ти отговоря, че го знам по същия начин, по който ти знаеш, че трите ъгъла на триъгълника са равни на два прави ъгъла. Но ти, който смяташ, че най-после си открил истинската религия или по-точно най-добрите хора, на които си доверил своята незрелост, как знаеш ти, че те са най-добрите от всички, които са подбудили създаването на други религии, които ги подбуждат сега или ще ги създават в бъдеще? Изучил ли си всички тези религии — и прастарите, и модерните, които се разпространяват и тук, и в Индия, и навсякъде по света?“

Едно декемврийско утро, отваряйки вратата, на която някой чукаше, слугите в къщата на Конрад Бурх видели човек в парцаливи дрехи и мислейки, че е някой просяк, му хвърлили парче хляб, без да разпознаят Алберт Бурх. Дошъл пеша от Рим до Амстердам и когато разговарях с него седмица по-късно, напразно се опитвах, да открия в него нещо от онзи Алберт, когото познавах, и да поговоря с него, да го убедя да освети сянката, която затъмняваше мозъка му. Разумът в него не можеше да се събуди; няколко дни след това отново замина за Рим, където, прегладнял от дълъг пост, умрял една вечер, когато от клоните на дърветата в манастирския двор падали презрели кайсии.

Няколко месеца след срещата с Алберт се запознах с един млад човек, който преди това се опитваше да кореспондира с мен, но нашата кореспонденция приключи само с няколко писма. Пристигаше от Германия и се казваше Лайбниц, в лице ми приличаше на Людвик, Краля слънце, с неговата перука, а в обноските си напомняше на няколкото придворни интелектуалци, с които се бях запознал. Все пак много повече ми приличаше на някакъв шпионин, отколкото на философ; неговият смешен вид и поведение, което беше странна смес от любезност и арогантност, както и интересът му към философията, която несъмнено владееше, ми се струваха само маска, използвана да научи някои неща, необходими на германския двор. Интересувах се от моето мнение относно картезианството, от моята метафизика, отбелязвайки, че е пълна с парадокси, но все пак хвалейки я непрекъснато; и винаги отново, и отново се връщаше към въпроса за Холандската република. По това време започвах „Политически трактат“, който трябваше да продължи оттам, където завърши „Теолого-политически трактат“.

През зимата на 1676-а моето здраве, което беше по-крехко от всякога, все повече се влошаваше. Едно утро казах на Хендрик ван дер Спийк след моята смърт работната ми маса, всички писма и други написани неща да бъдат изпратени на Риаверц в Амстердам. Тази зима не излязох от къщата, пуших лула, играех с децата на Хендрик и Маргарета, а на неделните обеди ядях супа от петел. Предчувствах, че смъртта приближава, но не мислех за нея, тъй като последното нещо, за което мисли свободният човек, е смъртта.

ТРЕТА НИШКА

СВОБОДА?

Краят на 1676 г. е, ти лежиш на кревата с лице, обърнато към стената. На масичката до леглото има наполовина изгоряла свещ. Лягаш по гръб, главата все още е обърната към стената, започваш да движиш пръстите си така, че техните сенки играят върху стената, разиграваш целия свой живот чрез тези сенки само за няколко мига — раждане, писане и смърт. Казваш, че си предчувствал приближаването на смъртта, но не си мислел за нея, тъй като това е последното нещо, за което мисли свободният човек. Свободен от какво?

СВОБОДА И АФЕКТИ

Човешкият род живее в плен на афектите. Човешкото безсилие да ограничи афектите наричам плен, тъй като човек, подложен на афекти, не е господар на себе си, а е подчинен на своята съдба, в чиято власт се намира, така че често е принуден да върши онова, което е по-лошо, въпреки че знае кое е по-добро. Онзи, който е свободен от афекти, той със своето познание за субстанцията, атрибутите и същността е близо до безкрая и вечността. А там свободният човек не мисли за смъртта.

A PORTRAIT OF PHILOSOPHER AS A YOUNG MAN^[1] И ПОРТРЕТ С МЪТЕН ПОГЛЕД

Да се върнем в края на 1676-а или може би още по-добре в началото на 1677 година. Ставаш от леглото, приближаваш се до прозореца, до квадрата, пред който завършва твоят живот. Зима е, вали сняг, ти не можеш да видиш снежинките, нито фенерите, не можеш да видиш дори натрупания сняг; погледът ти е мътен и всичко, което можеш да видиш, е разтопена белота. На стената вляво от прозореца е окачен твоят портрет, рисуван, когато беше малко над двайсетгодишен, на стената вдясно от прозореца е портретът, рисуван година преди смъртта ти. Между двата портрета стоиш ти, в рамката на прозореца, който бавно отваряш. Отляво — ти на двадесетина години, отдясно — ти година преди смъртта, по средата — твоята фигура, обърната с гръб, в деня на смъртта ти.

Да погледнем портрета от лявата страна, Спиноза, маслен портрет, а в него ти на тъмен фон. Челото е гладко и отворено за всичко, което предстои, веждите са извити в правилна дъга — началото им в основата на носа оставя впечатление за решителност, а краят им към слепоочията — за благост, устните в овладяна усмивка изразяват съзнание за собственото интелектуално превъзходство и въздържаност, която в зависимост от ситуацията може да бъде нарушена от съчувствие или цинизъм. Очите не гледат пряко в онзи, който наблюдава портрета, като че ли искаш да избегнеш близостта. Все пак има блясък в зениците, като лунна дъга в тях, така че при вглеждане в този блясък би могло да се улови погледът ти. Но при такова вглеждане в зениците ти остава чувството, че не може да се проникне в тях, докато не се потъне — като че ли някаква сила излиза от твоите зеници, тя самата е проникваща и спира чуждия поглед, преди да успее въобще да се плъзне върху блясъка на твоите зеници, и не позволява този чужд поглед да влезе вътре в очите ти. Гледам твой портрет, Спиноза, портрет на философ в младостта си, и не бих могъл да кажа дали това е свободният човек, човек лишен от афекти, но със

сигурност мога да кажа, че нарисуваният, философът в младостта си, е решен да няма афекти, решен е да се бори с афектите.

А на другия портрет, онзи, който е на стената вдясно от прозореца, медна гравюра, рисуван само двадесетина години след първия, като да е някой съвсем друг човек, Спиноза. Остротата на носа, която на предния портрет подсказва готовност за сблъсък очи в очи с противниците, е изчезнала, дъгата на веждите е едва забележимо пречупена (но все пак — пречупена), началото им в основата на носа вече не оставя впечатление за решителност, а по-скоро за смутена отстъпчивост, а крайт им към слепоочията вече не е благ, а по-скоро драматичен. Устните вече не изразяват надмощие, а повече немощ. В зениците го няма онзи блясък като лунна дъга, което би могло да се обясни може би не само с влиянието на времето върху твоя поглед, но и с невъзможността така лесно да се изобрази блясъкът, когато се прави гравюра върху мед, за разлика от рисуването с маслени бои. Ако на първия портрет очите не гледат пряко в онзи, който наблюдава портрета, което оставя впечатление за отбягване на близостта, сега погледът е неуловим — осъществяването на близост вече е невъзможно. Опитът да се погледне в твоите зеници отново е неуспешен — при първия портрет някаква сила излиза от тях и спира чуждия поглед, преди въобще да успее да се плъзне по блясъка в зениците ти, и не позволява този чужд поглед да проникне от другата страна на твоите очи; на този портрет зениците са някак си мътни и неясни, тази неяснота тръгва от тях и преминава върху цялото лице, оставяйки върху него някаква лепкава тъга. А тъгата е афект, нима не, Спиноза? И като че ли някакъв уморен отпечатък е поставен върху челото ти; дали това е умората от борбата с афектите? Човек, който през целия си живот се е боял, че ще загуби нещо, а сега е нарисуван тъкмо в мига, когато разбира, че е изгубил точно това, за което най-много се е страхувал да не изгуби. Живота, Спиноза?

Интересно е това, което досега ми разказваше, Спиноза, разказваше отмерено и остроумно, понякога с благодост, понякога с цинизъм, но твоя живот като че го разказваше младият човек с увереност в погледа. Бих искал още веднъж да чуя живота ти, Спиноза, бих искал да чуя разказа на човека с мътните очи, онзи, който не е свободен, Спиноза, онзи, който е обзет от афекти, от онзи Спиноза, който знае какво е отчаяние и тъга.

[1] Портрет на философа като млад. — Б.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА НИШКА

РАЗКАЗВА ПОРТРЕТЪТ С МЪТНИТЕ ОЧИ

Животът или онова, което се нарича живот, а е начало на умирането, за мен започна от една точка. И преди това съществувах, но не живеях, тъй като животът започва с първия знак на смъртта, а този знак за мен бе тази точка. Преди нея, преди този знак на смъртта, съществуваха аромати и вкусове, съществуваха звуци, съществуваха допири и форми, и цветове, но всичко това не бе свързано, всичко това бе едно лутане, всичко това бе един кръг, който подсказваше безкрайна продължителност, а не отсечка със свое начало и свой край.

Преди да започне тази отсечка, докато все още съществувах в кръга, се случваха и неща, за които други свидетелстват, но за които аз не си спомням. Дойдох на този свят на 24 ноември 1632 година; осем дни след раждането си получих името Бенто, а по-късно ми казваха и Барух, и Бенедикт, а и трите имена имат едно и също значение — благословен, въпреки че за моя живот по-подходящо би било моето презиме, което произлиза от португалската дума *espinosa* — трън. Да бъда благословен трън или благословен сред тръните, или да са благословени тръните, или пък благословеният да се хвърли в тръните.

Майка ми се казваше Хана-Девора Нунес, но къде е родена не зная. Зная, че се е родила в Португалия, двадесет и четири години преди да роди мен, а преди мен беше родила Исак и Мириам.

Вечер преди лягане слушах топлия глас на майка ми да пее псалми. Това са първите неща, които помня: най-напред как тя стои край прозореца, а светлината, която прониква през него, очертава сребърен блясък около контурите на фигурата ѝ, и гласа, който пее нещо, което не разбирам. След това помня, че вече умеех да питам, питах какво е кръв, какво е храм, какво е Ерусалим, какво е слуга, а майка ми обясняваше; питах какво е Вавилон, какво е върба, какво е арфа. Неусетно от този глас идваше сънят, а в незабележимата граница между сън и наяве чувам гласа на майка ми как пее за неверници, които дошли в Божията обител и осквернили светия храм, превърнали Ерусалим в развалини, а аз в съня си започвам да виждам как неверниците дават мъртвите тела на Божиите слуги за храна на

небесните птици, а телата на Божиите светии — на земните зверове, сънувам как проливат тяхната кръв като вода край Ерусалим; друга нощ нейният топъл глас пее за реките вавилонски и някъде в мен сънят започва отново, виждам мъже, жени и деца, които седят край реките вавилонски и плачат, окачвайки своите арфи по дърветата; а след това топлината на този глас се превръща в топлина, предизвикана от някакво потъване, от някакво пълно пропадане в нещо без дъно, а едновременно е гмуркане в нещо, което няма горна повърхност; насън изпитвам постоянно отдалечаване в пространство без граници.

Къщата, от която се рони портокалова боя, е нашата къща. Пред нея са посадени акации, както и пред другите къщи на нашата улица. През пролетите и ранното лято се будех с миризмата на акациите, защото децата спяхме в една от стаите под покрива, до чийто прозорец достигаха клонките на разцъфналото дърво. Преди дърветата да прецъфтят, майка ми идваше в нашата стая, достигаше клонките през прозореца и береше цвета, от който пиехме чай през зимите. През зимите всички спяхме в една от приземните просторни стаи в къщата, където до големия червен ледикант със завеси, на който спяха мама и татко, имаше камина, пред която татко често заставаше и започваше вълшебна игра с пръсти, чиито издължени сенки играеха по стената, разиграваше битката на Давид с Голиат, друг път страданията на праведния Йов, а ние най-много искахме с играта на сенките да ни показва потопа — от появата на Бог, през строежа на Ноевия ковчег, спасяването по една двойка от всички съществуващи животни, след това дъждовете и потопа, търсенето на суша, достигането до Арарат и окончателното спасяване. Татко се занимаваше между другото и с търговия на дърва — помня как малки корабчета пренасят отсечените стъбла по амстердамските канали, спират на пристана, после няколко души ги пренасят в магазина с надпис „Михаел Спиноза“, който се намираще на улицата към рибния пазар. По-късно се отказа от тази търговия, казваше, че му е по-лесно да продава сушени плодове, подправки и вино.

Отначало много повече харесвах стаята под покрива; никога не излизах да играя с другите деца пред къщите — исках да гледам, да наблюдавам. Вечер, ако ме разбудеше лаят на някое куче или пък някой лош сън (в детството често се будех от сънища, в които мама и татко се отдалечават от мен, бягат, а когато аз ги настигна, те не ме познават),

ставах тихо, за да не събудя Мириам, Исак и Ребека, отворях прозореца и дълго гледах звездите. Искаше ми се да са като отвори, през които може да се влезе в някое друго небе, и оттам, от върха на това друго небе, да видя някой друг град и някой друг Бенто, който от прозореца на своята стая иска да отиде на някоя звезда. Мисълта да наблюдавам сам себе си ми се струваше и привлекателна, и отблъскваща. Помня как голямото огледало, което донесоха един ден в нашия дом и го поставиха до камината, изцяло ме откъсна от прозореца; наблюдаването на самия мен измести наблюдаването на другите. Заставах смутен пред огледалото и бях още по-смутен от израза на своя смут, после се засмивах и се смеех все повече и повече, а когато смехът ми преставаше, започвах да докосвам лицето си и да допирам другото лице, което се отразява върху гладката повърхност. Мама, лежейки на ледиканта и денем, защото често боледуваше, ме гледаше през това време и ми казваше да отида да си играя с другите деца. Аз отказвах, от сутрин до вечер стоях пред огледалото, докато един ден мама ми каза, че то може да ме обсеби, да ме погълне и завинаги да остана от неговата друга страна. Оттогава заставах пред огледалото за малко, само преминавайки, толкова, колкото да видя, че ме има, но все пак достатъчно кратко, за да не изчезна от другата страна.

Помня и първото ми влизане в синагогата, която се намираще в две долепени съседни къщи: в първото помещение имаше чешма, където си миехме ръцете, помня как жените се отделят от нас и се качват нагоре по стълбите, за да седнат в галерията, помня как се опитвах да ги видя, когато влизахме в помещението, и как татко ми дава в ръце някаква книга и ми казва да не гледам нагоре; върху шапките си всички носеха бели шалове, които падаха на раменете им, а в ръце държаха книги. В централната част четирима мъже седяха на подиум три стъпала по-висок от пода, на който седяхме ние. Техните имена научих по-късно: рави Мортелера, рави Давид Пардо, рави Менаше бен Израел и рави Исак Абоаб.

Звънтят монети, смесват се аромати на канела, сухи смокини, фурми, черен пипер, ябълки, дюли, а гласът на човека, който търси алжирски лули, се смесва с моето шептене, докато чета, седнал в ъгъла на магазина на татко. Когато няма клиенти, татко сяда на пода до мен и ми казва:

— Ти ще станеш равин. След две години ще тръгнеш на училище и един ден ще станеш равин.

Прелиствам страниците, чета бавно, но по-добре от брат си Исак, който всеки ден ходи в училището „Талмуд Тора“ и ми показва буквите.

— Ще бъдеш равин — повтаря татко всеки ден.

Един от равините, Мортеира, често идваше в нашия магазин и купуваше синапено семе, черен пипер, тютюн; все разни несладки неща. Тогава аз се увъртах около него, обикалях в кръг равина, който въртеше брадата си с пръсти, гледайки към мен, а аз исках да видя как ще изглеждам един ден, когато стана равин.

Изведнъж точката, която прекъсна моето съществуване и от която започна моят живот, взе да се появява. Започна с тежкото дишане на майка ми, с нейната изнемощялост, с шептенето към татко в тъмата на нощта, когато мислех, че ние децата спим, а аз все пак чувах:

— Страх ме е да заспя. Плаша се, че ако заспя, ще забравя да дишам.

От този миг сънят и спането загубиха всякакво удоволствие за мен и вярвах, че ако аз не спя, ще помогна на мама и тя да не заспива, плашех се, че ако заспя, и тя ще заспи и ще забрави да диша. Този страх беше толкова силен, че ми трябваша само минути спане през деня, докато мама готвеше или пазаруваше, а когато се връщаше от пазар и казваше „Тази година акациите не цъфнаха“, аз полека отварях очите си, забравяйки това, което бях сънувал, и това забравяне на сънуваното продължи да тича след мен като гладно куче почти до моята смърт.

След това мама престана да ходи на пазар и да готви, в домакинството я заменяше Мириам, която освен това се грижеше и за здравето на мама — приготвяше ѝ чай, поставяше ѝ студени и топли компреси на челото и на гърдите. За няколко месеца видях как някаква сянка на старост се спусна върху деветгодишното лице на Мириам, която освен за домакинството и за мама се грижеше и за току-що родения Габриел.

„Тази година акациите не цъфнаха“, повтаряше мама между две закашляния, между две задремвания на високата възглавница, между два залька хляб, натопени в мляко. А след това започна да изпада в някакво безсъзнание и когато беше будна, като че ли спеше, зениците ѝ

бяха неспокойни, току потрепваха, като че ли гледаше някакво махало някъде на хоризонта и следеше неговите движения наляво-надясно и отново наляво, и отново надясно. Нейното безсилие ме изпълваше с някаква странна тъга, като че ли нещо болезнено човъркаше в гърдите ми, и ми се искаше да заплача както когато се разранява коляното след падане при тичане или както когато при ядене си прехапеш езика, но нещо като че ли задържаше и сълзите, и гласа ми. Постоянно се навъртах около големия червен ледикант, на който тя лежеше, опитвах да се усмихвам, въпреки че устните ми трепереха, и сега малко се учудвам на всички онези постъпки, които вършеше онова шестгодишно дете, което бях, на тези опити да я развеселявам, шепнейки на ухото ѝ части от Тората, или поне да я ядосам, щипейки я по ръката или тропайки силно с крака по пода близо до нейната глава, но тя оставаше все така неподвижна (подвижни бяха само зениците ѝ, които едва забележимо потрепваха, издавайки, че не вижда нищо), дишайки тежко. Една сутрин, след няколко дни мълчание, когато Мириам я нахрани, мама поотвори уста и попита:

— Цъфнаха ли акациите?

— Много късно е, за да цъфнат. Пропуснаха тази година. Вече вали сняг — каза Мириам, загледана през прозореца, а когато се обърна към нашата майка, видя, че зениците, които единствени даваха знак за живот върху лицето на мама, бяха застинали като върху лице на мъртвец.

— Мамо — каза, а след това се опита да я свести, разтръсквайки ръката ѝ и пръскайки лицето ѝ с малко вода.

— Ще отида да извикам татко, а ти остани тук — каза ми и изтърча от стаята.

Откогато се помня, се стараех да не показвам пред другите какво изпитвам, да го скрия там, където никой не може да го види, показвайки някакво друго настроение, така както художникът покрива с нови пластове боя цветовете, които необмислено е нанесъл, така както звездната светлина се променя, пътувайки до нас. Докато Мириам беше в стаята, наблюдавах всичко с някаква смиреност, по-скоро незаинтересованост, но когато излезе от стаята, целият разтреперан, се доближих до мама, поставих глава върху гърдите ѝ, за да бъда сигурен, че диша, и мислех, че докато чувам дишането ѝ, нейният живот ще продължава. Това бе странен звук, като някакво

бавно ронене, като тихо, но неудържимо отмиране, а изведнъж нещо силно се откри в тези умиращи шумове, чух някакво прииждане, звук, който се отделяше от гърдите на мама и едновременно внушаваше и страх, и надежда, звук, който беше силен и в неговата сила се преплитаха усещането за край и необходимостта от продължителност. В този миг ми се стори, че чух как мама прошепна моето име, никога няма да разбере дали наистина чух тези две срички, или само исках да ги чуя, помня, че повдигнах главата ѝ и видях как устните на мама са стиснати и посинели, а очите ѝ правеха опит да се отворят. Дясната ѝ ръка правеше едва видимо движение или поне на мен ми се струваше, че го прави, движение, с което искаше да ме задържи и отдалечи едновременно. Тогава странният звук от гърдите ѝ се изкачи достатъчно високо, за да се превърне в кашляне, което повече оставаше вътре в мама, отколкото излизаше от нея, тъй като посинелите ѝ устни едва се отваряха. Очите ѝ се поотвориха и от погледа, който се промъкна под потъмнените клепачи, за миг почувствах студенина от петите до главата; не можех да разпозная този поглед, беше ми безкрайно чужд, а страхът, който предизвикваше у мен, бе още по-силен, тъй като в зениците на мама можех да видя, че и аз съм чужд за този поглед, че не ме разпознава. Докато посинелите устни се отваряха заради засилената кашлица, си помислих, че тялото, което лежи в леглото, не е тялото на моята майка, че това потъмняло лице, това безсилие да говори, този чужд поглед не могат да бъдат нейни. С кашлицата от устата на тялото, което лежеше в леглото, изхвърча кръв и падна в горната част на гърдите ѝ. Гледах кръвта, която контрастираше на бледността на мама, като да беше останала частица душа в тези капки кръв, посегнах към това червено петно, взех една капка кръв между палеца и показалеца, поднесох я пред очите си, гледайки в тази точка (тази точка, която като че ли пулсираше между палеца и показалеца) като последното нещо, в което мога да видя мама. В този миг почувствах как нещо студено стяга ръката ми, но не погледнах мястото, където чувствах стягането, погледнах в огледалото и там моят поглед срещна мъртвия поглед на мама — беше замръзнал върху огледалото и сега гледаше оттам към мен. Спомних си думите на мама, че огледалото може да ме обсеби и да ме погълне в себе си, затова обърнах поглед към капката кръв между пръстите, към това последно нещо, което свидетелстваше за живота на мама, след това

погледнах към нея, към нейните мъртви полуотворени очи, обърнати към огледалото, и тогава отново почувствах студеното стягане около ръката си, погледнах китката си — около нея се бяха обвили мъртвите пръсти на мама. В този миг целият ми страх се превърна във вик, вик, който изскочи силно и раздиращо, като яркочервен цвят, който след това потъмняваше, докато погледът ми описваше триъгълник между очите на мама, пръстите ѝ, които здраво стискаха китката ми и не ми позволяваха да се отдалеча, и кървавото петно между моите пръсти, и в този потъмняващ крясък като че ли нещо се откъсваше, нещо се отделяше от мен, аз не разбирах какво е то, само цветът на моя вик, който потъмняваше затихвайки, ми подсказваше, че губя нещо необратимо и че тялото, което лежеше мъртво пред мен и което ме държеше здраво, е само част от тази загуба.

Когато Мириам, Ребека и татко дотърчаха в къщата, викът ми вече беше замрял, струваше ми се, че повече нямам глас да кажа дори „да“ или „не“. Мириам и Ребека заплакаха край тялото на мама, татко се опитваше да отвори мъртвите пръсти на мама около китката ми, казвайки, че целият съм посинял, че едва дишам, че кръвта в дланта и пръстите ми е спряла, казваше ми да кажа нещо, докато се опитваше да ме освободи, а нейните пръсти бяха прекалено здраво стегнати около китката ми, и в момента, когато исках да остана така обхванат завинаги, в мига, когато исках това свързване да трае вечно, защото тогава загубата би била само частична, видях как татко успява да разтвори достатъчно пръстите на мама, за да мога да измъкна ръката си. Тогава изтърчах към ъгъла на стаята, свих се в него и без да забера, съм заспал.

Не видях погребението на мама. Не видях как я поставят в ковчега, нито как качват ковчега на лодка в канала, как после тялото ѝ плава така до еврейските гробища, не видях как я спускат в земята. Когато след два дни съм се събудих, палецът и показалецът ми все още бяха здраво стиснати един в друг. Когато ги разделих, между тях видях засъхнала червена коричка. Поставих я в една кърпичка, която носех винаги със себе си. С тази червена точка беше прекъснат кръгът на безкрайното съществуване и животът се превърна в отсечка със свое начало и край. През прозореца видях, че татко е отсякъл акациите пред нашата къща. В първия момент, несвикнал още, че мама е мъртва, си помислих, че щом дърветата ги няма, тя няма да бере акациев цвят, за

да ни прави чай през зимите. Оттогава всяка зима, още през първите ноемврийски дни, надвечер започвам да дишам тежко и учестено, както когато на човек му отнемат нещо, както когато губи нещо невъзвратимо. В спомените ми за мама останаха малко неща: ръката ѝ, която ми подава храна, фигурата ѝ, която през отворения прозорец достига клоните на акацията и бере от техния цвят, кракът ѝ, който, без да иска, настъпва и обръща чинийката с мляко, оставена преди това за котето на кухненския праг. Забравих как ми пееше части от Тората, забравих как ми обясняваше думите, как ми казваше каква е разликата между сънуването, паметта и реалността, забравих как ми казваше, че огледалото може да ме обсеби, забравих как умираше; това не стана с никакво усилие или нарочно, всичко това бе забравено през тези два дни сън, бе изчезнало от моята памет и бе загубено почти до моята смърт, както изпада прекалено тежък камък, поставен в лошо съшит джоб. След смъртта на мама престанах да сънувам и чак с приближаването на моята смърт започнах отново да си спомням за сънищата.

През зимата след смъртта на майка ни Мириам и Ребека постоянно плачеха — достатъчно беше някоя от тях да посегне към някое чекмедже и от него да излезе кърпичката на мама или пък когато бурканът с трендафилено сладко, което мама толкова обичаше, падна от ръцете на Ребека и се счупи, и двете започнаха да плачат. Понякога не можех да стоя в една стая с тях, защото пред затворените ми очи преминаваше фигурата на мама как бере акациев цвят, как ми подава храна или как с крака си обръща чинийката с мляко, изтърчава навън и преминава мостовете над амстердамските канали. Оттогава презирам сълзите — аз никога не заплаках. Вечер продължавах да не спя, оставах буден и гледах как татко играе шах сам със себе си или пък си измислях приказки и ги разказвах сам на себе си, но така тихо, че да не може да ме чуе никой, а когато все пак исках да заспя, трябваше да легна така, че да притисна силно глава към възглавницата, а туптенето на кръвта в главата ми да изглежда като звук от краченето на съня към мен.

Прекарвах времето, гледайки през прозореца или гледайки се в огледалото. Престанах да се боя, че огледалото ще ме обсеби и че завинаги ще остана в него, защото бях забравил, че мама ми казваше това, и когато в голямата приземна стая нямаше никого, заставах пред

гладката повърхност и гледах лицето си. Вече не бях изненадан, че ме има още веднъж, нито пък се смеех пред огледалото, само наблюдавах изражението на лицето си — тази тиха тъга, изразена в потрепване, което ставаше забележимо само при дълго и внимателно наблюдение, потрепване, което започваше незабележимо от брадата, продължаваше в краищата на спокойно отпуснатите надолу устни и завършваше с веждите. Под веждите единствено спокойни върху лицето ми бяха очите, но тяхното спокойствие, което се предаваше от ириса към зениците и след това като че ли продължаваше дълбоко в тях, още повече засилваше впечатлението за тъга, което излъчваше моето лице.

Започнах да харесвам ъглите, привличаха ме необичайно. С някаква странна нежност докосвах ъглите на книгите, с необяснимо любопитство ме привличаха ъглите в новите помещения, където влизах, в тях намирах убежище, когато заставах в някой ъгъл, ми се струваше, че съм сам със себе си и че никой не може да ме уязви, каквото и да стори с мен. Първата есен след смъртта на мама тръгнах на училище и докато другите деца се надпреварваха да седнат на първите чинове, аз се отдалечавах в един от ъглите на класната стая. По-късно всички забелязваха, че където и да отидех, аз се приближавах към точката, в която се съединяват три линии — и в градината на синагогата, и в преддверието на училището; затова, въпреки че в училищния дневник бях записан като Барух, всички ми казваха Ъгъл. Когато гледах през прозорец, фактически не гледах през прозореца, а покрай прозоречните ъгли, исках да видя отрязъка от външния свят, очертан от ъглите на прозореца. Вече не гледах как облаци се движат по небето, а как приближават някой от горните прозоречни ъгли и след това изчезват зад него; вече не гледах как водата тече в канала пред нашата къща, а гледах как този канал е пресечен от долния десен ъгъл на прозореца.

Една сутрин татко каза, че отново ще се ожени, жената, която доведе в нашата къща и спеше с татко на леглото, където мама умря, се казваше Естер и очите ѝ ми припомняха очите на сърните от гравюрите в книгата на Ликус за копитните животни. Когато се усмихваше, навеждаше мило главата си и от усмивката ѝ се излъчваше някаква нежност, в която като че ли ще се стопят всички черти на лицето. Беше мълчалива, току-що бе пристигнала от Лисабон и до края на живота си не научи никакъв друг език, освен португалски, както и

ние не научихме нищо повече за нейния живот. В Амстердам я бе довела сестра ѝ Маргрета, която по-рано бе дошла тук и понякога посещаваше Естер в нашата къща, но когато бяха заедно, и двете мълчаха, като че ли нямаше какво да си кажат, а навярно не искаха да си спомнят миналото. След смъртта на Естер в магазина ни дойде един човек, който разказваше, че в младостта си, когато нейното семейство било принудено да приеме католицизма, тя станала монахиня в манастир, но когато някакъв свещеник от района, където се намирал манастира, се влюбил в нея и бил много настоятелен, тя трябвало да напусне монашеския живот. Майката и бащата на Естер, и братята ѝ, тъй като все пак тайно изповядали юдаизма, междувременно били убити от Инквизицията и единствено сестра ѝ Маргрета успяла да избяга от Лисабон и по-късно с помощта на свои приятели довела и Естер в Амстердам.

Дните ми в училището „Галмуд Тора“ бяха изпълнени с някаква странна трудност. Всичко беше наред, докато равините ни учеха как да се молим, докато ни преподаваха тълкуванията на Тората и докато превеждахме. Моята трудност започваше от мига, когато часовете завършваха. Чувствах се някак си различен от другите деца, те също чувстваха това, навярно не можеха да забележат, че аз се чувствам различен, но затова пък те ме чувстваха различен и в тази моя различност и в моето неумение да говоря с тях така, както те разговаряха помежду си, като че ли виждаха някакъв грях, нещо, което се наказва с презрение и омраза. Затова веднага след завършването на часовете в единайсет изтърчавах у дома, а после се връщах следобед точно в два, само минута преди да започнат следобедните часове, но и в тази минута чувствах безкрайно неудобство, чувствах техните погледи върху себе си и въпреки че винаги гледах чина пред себе си и неговите ъгли, още повече чувах техните гласове и подигравателните им думи, които подхвърляха и които ме караха да правя незабележими движения към ъгъла, а ако не беше възможно по-нататък към ъгъла, се залепвах съвсем до стената. На децата им беше най-смешно, когато от време на време изваждах кърпичката, прехвърлях я от пръстите на едната ръка в пръстите на другата и след това отново я прибирах в джоба. Тогава те се подбутваха, обръщаха се към мен и се подсмиваха, внимавайки да не ги забележат учителите. Един ден след завършване на часовете част от децата, които учеха с мен, се събраха, две от тях ме

хванаха, трето извади кърпичката от джоба ми, а останалите се смееха. След това, тичайки, си подаваха кърпичката едно на друго, докато аз се опитвах да я взема. Най-накрая, когато достигнаха до моста над канала пред училището, Йосиф протегна ръката си с кърпичката над канала. Опитвах се да я взема, идеше ми да заплача от болка, но той ме блъсна, отдалечи се на крачка от мен и отвори пръстите си. Протегнах ръка надолу, но беше късно. Докато гледах как кърпичката потъва, си помислих как част от душата на мама, събрана в онази капка кръв, останала върху бялото платно, в този миг се разтваря във водата.

Понякога ходех в Theatrum Anatomicum, където хирурзи правеха публични дисекции на телата на осъдените на смърт ден след обесването им, и тогава се събираше тълпа да гледа как острият хирургически нож разсипа бледата кожа, как изважда вените и ги разделя, как разрязва утробата и вади черва, как от нечии гърди се появява сърцето. Това бяха първите тела, които предизвикваха у мен възбуда: нечия неподвижна ръка, нечии затворени очи, някоя уста, останала завинаги безмълвна и отворена, нечие бедро и стомах. Видените мъртви тела ме преследваха, преди да заспя, сецах се за тях, докато четях тълкуванията на Тората от Исак Слепия, докато се хранех, виждах в ръката си вместо парче хляб някой мъртъв пръст от предния ден. По-късно се питах какво в мъртвите тела така силно ме привлича, защо ми бяха любопитни, защо проникваха в моето съзнание по-силно от живите тела, а знаех, че това е поради моя страх, че ще изгубя желаното нещо, а с мъртвото тяло човек няма какво да изгуби, мъртвото тяло е предварително изгубено, още преди да бъде пожелано и получено.

Никога не узнахме от какво се разболя Исак. Татко казваше, че в онзи следобед в магазина видял как лицето му преbledнява, как по очите му се разбираше, че не знае нито къде е, нито кой е. У дома го донесоха на ръце и го поставиха в ледиканта. Лежеше с отворена уста, гледаше наоколо, без да ни разпознава. Беше забравил да яде, ние дъвчехме храната и я слагехме в устата му, а след това той само я преглъщаше. У дома идваха доктори, но никой не можеше да каже от какво е болен Исак. Един ден престана да гълта храната, тя оставаше сдъвкана в устата му, не я изплюваше, та ние я вадехме оттам с пръсти. Кожата му ставаше все по-бледа и по-бледа. В деня, когато стана прозрачна като най-тънка хартия, Исак умря.

След погребението, събирайки дрехите на Исак, за да ги изхвърли, татко, без да погледне към мен, каза:

— Нямам вече пари, за да плащам твоето училище. Освен това някой трябва да ми помага в магазина.

Не казах нищо. Татко беше особен човек, искаше да му се молят, аз бях още по-особен, не исках никога да моля никого. Знаех, че най-голямото му желание е да стана равин, знаех, че би взел пари назаем, за да ме види един ден как говоря в центъра на синагогата. Но знаех още нещо за него — той винаги поддържаше някого в нещо и желаше на някого нещо до момента, докато не видеше, че и в подкрепяния, и в желаещия се събужда страстта за изпълнение на онова, което татко желаше и подкрепяше. Неговото желание да стана равин растеше през всички тези години и ставаше все по-силно и по-силно, докато аз мълчаливо слушах думите му за своето бъдеще, и той никога не чу от мен, че искам да бъда равин, той искаше моето мълчаливо съгласие или по-точно подчинение на желанието му да бъда равин. Но една година по-рано аз самият започнах да казвам:

— Когато стана равин...

Сега знам, че в момента, когато татко за първи път бе чул това от мен, с моето равинство бе свършено. И вероятно бих станал равин, ако не бях казал тези думи няколко пъти. И затова знаех, че неговото решение да не уча повече не бе заради липсата на пари, а затова, защото някой трябваше да му помага в магазина, тъй като той, искайки да покаже на хората, че има пари, плащаше на равин Менаше да ми преподава частни уроци; прекъсването на моето обучение за равин бе изпълняване на неговото удовлетворение да види как желанието ми се превръща в мъртвец. Удовлетворението му можеше да се увеличи, ако аз отчаяно го молах да продължа с училището, а той да ме остави безпомощен, като да тласка някого към смъртта, ако е можел да го спаси само с малко усилие. Дали това произтичаше от неговата необходимост да докаже своята значимост, дали искаше да се разпорежда с нечий живот и така да придаде смисъл на своя живот, не мислех за това в онзи момент. Знам само, че преглътнах онова, което каза и на което навярно очакваше да отговоря нещо, поне да попитам, ако не моля и не се съпротивлявам. На следващия ден станах продавач; бях на седемнайсет години и повече никога не споменах равинството.

Няколко години след това, когато Естер се разболя тежко, татко прекарваше цялото време в грижи за нея, кършеше пръстите си, молеше Яхве^[1] за помощ. Една сутрин, докато закусвах, татко говореше на Естер, която лежеше на ледиканта:

— Ще живееш, трябва да живееш. Не можеш да умреш...

Естер, която през цялото време казваше, че не иска повече да живее, че по-добре да умре, отколкото да се мъчи, повдигна главата си и прошепна:

— Трябва да живея. Трябва да поживея поне още една година. Искам да поживея...

В този миг лицето на татко се промени съвсем, като че го обзе някакво раздразнение, което замени неговата безнадеждност, и каза, че тази сутрин няма да ходя в магазина, защото той ще работи там до обяд.

Същата година Естер умря, а след пет месеца умря и татко. Последното, което чу от мен, беше желанието ми да оздравее.

Ако за нещо съм благодарен, че бях и продавач, то е заради запознанството ми с Франс ван ден Енден. Дойде една вечер в магазина за смокини и вино, а след това тръгнах с него към дома му, където разговаряше със своите приятели за Пол Венецианеца, Джордано Бруно и Рьоне Декарт. Обичаше необичайните неща; самият той изглеждаше и се държеше странно, а навярно и аз му бях странен и го смуцавах със своето поведение, тъй като бяхме много различни: той беше дребен човек, приближаваше шейсетте; докато говореше, както гласът му се извисяваше и спадаше, така и ръцете му се повдигаха и спускаха, а паузата между изреченията запълваше с удари на крака по пода, а когато слушаше да говори някой друг, щракаше с палеца и средния пръст или пък прекарваше пръсти по главата си, като да приглажда косата си, а нямаше коса. Смуцението си издаваше, като започваше да чеше ушните миди, и правеше това особено нервно, когато някой спокойно и внимателно, без патос в гласа и в изражението на лицето, които бяха характерни за него, му задаваше въпроси или му отговаряше, а аз точно така задавах въпроси и така отговарях.

По-късно, когато в Амстердам започна да се говори, че ще бъда отлъчен от еврейската общност, Франс беше този, който ми каза, че когато се наложи, мога да се пренеса в неговия дом. Това се случи

онази вечер, когато брат ми се върна от синагогата и каза, че равините са прочели херема.

— Трябва да замина — казах.

Габриел мълчеше.

— Ако остана, ще пропаднеш и ти. Ако замина, може и двамата да се спасим.

Станах от стола и се приближих до големия червен ледикант. Докоснах завесите над него, седнах скрит зад завесите и изведнъж открих лицето си, правейки маймунска физиономия. Габриел се засмя, а след него и аз. Погалих червеното кадифе на ледиканта; на него мама и татко ни бяха създали — и Мириам, и Исак, и мен, и Ребека, и Габриел; и на него умряха.

— Ще взема ледиканта със себе си — казах. — Не ми трябва нищо друго. Само ледиканта.

Помислих си, че бих искал да взема и една гледка от квадрата на прозореца, от който в детството ми започваше светът, и изтърчах по стълбите до таванското помещение. Отворих прозореца, отвън миришеше на студено лято. Погледнах към горния ляв ъгъл на прозореца — някъде далеч в облачната нощ трептеше една-единствена звезда. Помислих си, че не е възможно да се отиде до нея, и почувствах някаква тъга заради това, и си помислих какво ли би било, ако звездите са като отвори и когато би могло да се достигне до някоя от тях — бих погледнал през нея и от другата страна, някъде в далечината, бих видял град, а в него някой друг като мен как гледа през отворения прозорец и се пита какво има по-нататък. Излязох от стаята, оставяйки прозореца отворен, спуснах се по стълбите и заставах до ледиканта. Габриел беше заспал, седнал на стола, с глава подпряна на масата. Край главата му гореше свещ. Взех свещта в ръка и отидох до голямото огледало. Чак от детството си не се бях наблюдавал в огледалото — този предмет оттогава ми служеше да видя как изглеждам, дали косата ми е добре сресана или трябва да я довчеша, дали сатенената яка е правилно поставена, дали тъмното ми лице е преbledняло от простудата или от няколкото дни, прекарани в леглото. Забелязах, че веждите ми са извити в правилна дъговидна форма, която оставяше впечатление за решителност, устните в овладяна усмивка изразяваха надмощие и циничност, а този, който би се загледал в зениците ми, не би имал чувството, че може да проникне в тях, докато

не потъне — като че ли някаква сила се излъчваше от зениците ми, която самата беше проникваща. Опитах се да придам друг израз на лицето, но ми се стори невъзможно. Върнах свещта на масата и отроних няколкото капки восък, които засъхваха върху пръстите ми.

— Сега трябва да тръгна — казах и Габриел се събуди.

Повдигна глава от масата и ме погледна със сънени очи.

— Тези дни ще изпратя някой да вземе ледиканта — казах, докато събирах книгите си в един чувал, а Габриел ме гледаше безмълвен.

Беше студена вечер и крачех по улиците на Амстердам с чувала с книги на гръб. Знаех къде ще отида, Франс ван ден Енден още когато за първи път чу за моите проблеми с еврейската общност, ми каза, че неговият дом винаги ще бъде и мой дом, но аз все пак не се упътих направо към неговата къща. Искях малко да повървя.

Пред нашата къща премина човек, който свиреше на латерна. Тръгнах към Старата черква, а оттам към Йоденбрестрат; бездомниците се настаняваха в своите бъчви, дояждайки изпросената храна; една жена, която ме гледаше само с лявото си око, тъй като дясното ѝ беше затворено от синината над и под него, вървеше подир мен, казваше колко струва за една нощ, повдигаше полата си, дърпаше ме за ръкава; в една картаджийница се биеха двама дебелаци, след като единият разпиля картите на масата; в таверната до нея, около която миришеше на пушена херинга, хората бяха станали от столовете и с чаши в ръка пееха, а една старица седеше тъжно на масата в ъгъла; в театъра се чуваха гласове — артистите репетираха някакво представление, пред театъра децата им правеха хартиени лодки от страниците на една книга, по които бяха изобразени коридори, които не водят никъде, и ги пускаха да плуват по водата на канала, а те потъваха. След това закрачих по някакви тесни улички, чиито имена не знаех, улички, в които миришеше на прясно опечен хляб, на ракия, на печено свинско и лук, на урина и изпражнения. По някоя от тях се носеше тих разговор или смях, по друга от полуотворен прозорец се чуваше силен плач.

След полунощ бях пред къщата на Франс. Две стаи светеха — предположих, че Франс цяла нощ е разговарял със своите приятели. Потропах три пъти. Когато вратата се отвори, видях само зелените очи на Клара-Мария как блестят в тъмнината.

— Трябваше да дойдеш по-рано — каза. — Татко цяла вечер говори за тълкуванията на Исак Слепия.

На другия ден двама носачи донесоха червения ледикант в къщата на Франс.

Не мога да си спомня как започна близостта между Клара-Мария и мен, как стана така, че да сме близки като ножа и хляба, беше още преди моето отлъчване, значи преди моето преместване у Ван ден Енденови, това сближаване започна още в първия час по латински, а може би и преди това, когато я срещях в коридора на тяхната къща преди и след часовете с Франс, когато всичко, което знаехме един за друг, беше да си кажем „Добър ден“ и „Довиждане“. Понякога, когато се събирахме в къщата на баща й, тя оставаше с нас, но не говореше нищо и само ни наблюдаваше с малко див поглед като котка, а когато Франс я помолваше, тя ни свиреше на лютня или чембало. По-късно започна да ми преподава латински. Започна първия час с разказ на съня си от предната нощ, по този начин започваше часовете с мен, а ги завършваше, като искаше от мен и аз да разказвам на латински какво съм сънувал. Когато й казвах, че въобще не сънувам, тя ми казваше, че или се плаша от нея и я лъжа, че не сънувам, или се плаша от самия себе си и не запомням сънуването. Може би имах някакъв особен страх от нея, някакъв страх, който не може да бъде обяснен с моята дефиниция за страха, написана по-късно в „Етика“, това беше страх, че ако толкова много се доближа до някое друго същество, ще се претопя с него, така както съществува опасност при по-голяма близост между Земята и Слънцето да бъде изгорен целият жив свят; а навярно се страхувах от себе си, страх, който беше естествен и лесно обясним с дефиниции, страх, който обясняваше и моя страх от Клара-Мария. Затова пък не се страхувах от нейните сънища, помнех ги: винаги се случваха в някой град, който не съществува, но за който тя казваше, че трябва някъде да съществува, град в подножието на някаква планина и живот, който се развива по законите на детството. В сънищата си тя винаги беше такава, каквато бе в действителност — дете. Сънищата винаги завършваха еднакво: тя върви по покривите на къщите, не се страхува, че ще падне, но все пак пада. След това става, изправя се, изтупва праха от дрехите си и вижда, че от падането на земята е останала само една кървава следа.

Веднъж ми разказваше своя сън за хора, които се поздравяват помежду си, като допират лявото си ухо и правят две движения около него, след това допират лявата си и дясна ноздра, после устата и накрая челото. Оттогава така се поздравявахме и ние.

Тя беше измислила и една специална игра — един от нас трябваше да каже изречение от някоя книга, а другият трябваше да отгатне кой е написал изречението. Първо питаше тя:

— „Целият космос е съставен от противоположности, но хармонията в него се основава на дисхармонията.“

— Балтазар Грасиан — отговарях аз и задавах своя въпрос:

— „Никога от ясното небе не паднаха толкова гръмотевици, никога не заблестяха над нас толкова комети.“

— Вергилий — казваше тя и задаваше въпрос:

— „Думите не падат на празно място.“

— Мойсей де Леон — казвах името на автора на „Зохар“ и задавах въпрос:

— „Докъдето и да отидеш, на което и място да застанеш, навсякъде в безкраен кръг се простира вселената.“

— Лукреций — отгатваше тя и задаваше въпрос:

— „Докато пиеше, той се опияни от собствения си образ и се влюби в нещо, което не е тяло, а сянка.“

Тя винаги завършваше играта точно с тези стихове от „Метаморфозите“ на Овидий, често играехме тази игра, но Клара-Мария винаги, след няколко верни отговора, казваше стиховете за Нарцис и аз, когато ѝ споменавах, че и предния път, и по-предния е казала същото, тя само се усмихваше, разтваряше пръстите си, поглеждаше тяхната сянка на пода и ме питаше нещо съвсем друго — защо небето е горе, а не долу или пък защо денят не започва с вечер и не завършва с утро.

Вярвай ми,, обичах нейните въпроси. Зная, звучи ти глупаво, но харесвах тази безцелна размяна на думи, може би обичах не толкова нейните въпроси, колкото харесвах това наивно и невинно питане пред простото чудо на съществуването. Винаги задаваше въпросите с някакво начално смущение, а после се оживяваше като да получаваше отговор, преди още да е доизрекля въпроса, като пред нея да се разкриваха пределите на някой безпределен отговор, който продължаваше и от другата страна на търсеното обяснение, който

разгадаваше и нещата, които са ни толкова далечни, че дори не можем да питаме за тях, а на лицето ѝ се изписваше радост, каквато изживяваме при първото откриване на нещата, когато светът е нов за нас и го докосваме за първи път с ръката на познанието.

Да, знам, че ми вярваш,, знам, че ми вярваш, когато ти казвам, че и мен ме обземаше подобна радост, когато влизах в нейната стая, докато тя си превеждаше на глас части от „Анатомия на меланхолията“ или пък свиреше на чембало, обръщаше се, поглеждаше ме и ме питаше:

— Бенто — казваше, винаги ми казваше Бенто, никога Барух, никога Бенедикт, — знаят ли тези думи, знаят ли „Така пътищата към своята сегашна пропаст мога да открия в загубите, в смъртта и жалостта по някого или по нещо, което някога желяех“, че аз ги чета в този момент? — и затваряше книгата, и я оставяше настрана или пък ако свиреше, изсвирваше последния тон и ме питаше: — Знаят ли тези звуци, че аз им давам живот?

— Те самите вероятно не знаят, но знае онова, което ги съдържа в себе си.

— Бог?

— Можеш да го наречеш Бог или Природа-създател. Или субстанция. Субстанцията е онова, което е самото себе си; онова, което само себе си осъзнава.

— Значи думите, които чета; звуците, които изсвирвам, не съществуват сами в себе си и не могат сами да се осмислят?

— Самите звуци, самите думи са модификация на безкрайната субстанция; тази субстанция съдържа и думите, и звуците, а една част от тях, онази част, която е самата идея за тях и следователно е част от субстанцията, разбира и осъзнава тяхната същност.

— Каква е разликата между същността и субстанцията?

— Същността на субстанцията се изразява единствено чрез атрибутите и вътре в тях.

— А какво са атрибутите?

— Самата субстанция се състои от атрибути, чрез които изразява своята същност, а след това от атрибутите се появяват вечните и безкрайни модуси. От безкрайно многото атрибути ние можем да опознаем само два: мисленето и пространствеността. Тези два атрибута са в постоянна обвързаност. От всеки атрибут произлизат

безкрайно много модуси, които са модификации, състояния на субстанцията; модусите са единичните неща, чрез които се изявява субстанцията, а произлизат от атрибутите, както атрибутите произлизат от субстанцията. Всичко, което произлиза директно от субстанцията и атрибутите, отново е безкрайно и вечно — а такива са и безкрайните и вечни модуси: от атрибута на пространствеността произлиза модусът на движението и покоя, от мисленето произлиза модусът на безкрайния разум, а от срещата на двата атрибута произлиза обликът на целия универсум. Погледнато през атрибута на пространствеността, модусите са тела, погледнато през атрибута на мисленето — модусите са идеи. Безкрайният и вечен модус на покоя и движението е сбор от всички тела, които са ограничени модуси, и в себе си съдържа всички движения и покои. Безкрайният и вечен модус, който е безкраен разум, съдържа в себе си всички единични идеи. Безкрайният и вечен модус, който се нарича облик на целокупния универсум, съдържа в себе си целостта на света и е сбор от законите за отношенията на преходните и вечните модуси. Значи достигнахме до преходните и ограничени модуси, които, за разлика от вечните и безкрайни модуси (три на брой), са безбройни — толкова, колкото преходни и ограничени тела съществуват в света. И при единия, и при другия вид модуси същността не се припокрива с екзистенцията. Така изглежда преходът от съвършеното към несъвършеното: от субстанцията произлизат атрибутите, от атрибутите произлизат вечните и безкрайни модуси, от вечните и безкрайни модуси произлизат безбройните преходни и ограничени модуси — тела. Съвършенството е природата-създател, а това са субстанцията и атрибутите; несъвършенството е създадената природа — модусите. Природата-създател може да бъде осъзната единствено чрез самата нея, създадената природа може да бъде разбрана единствено чрез субстанцията.

— Мисля, че не разбрах съвсем точно как така атрибутите определят дали нещо ще бъде идея или тяло...

— Това е защото атрибутите са като гледни точки. Ти си все същата, но ако те гледам отгук, виждам дясната страна на твоето лице, виждам твоето дясно око, което изразява въпрос, и косата, която е отметната над челото, а ако се преместя от другата ти страна — и аз я заобикалям, — тогава виждам лявата страна на твоето лице, виждам

твоето ляво око, което очаква отговор, и косата, която пада покрай лицето, също така мога да видя пръстите ти, които си играят със страниците на книгата, или повдигането на твоите гърди при вдишване и издишване, мога да наблюдавам твоите ноздри или мястото, където се съединяват шията и твоята ключица, или да гледам мястото, където гърбът ти преминава към врата. Тогава аз съм атрибут, аз съм само точка, която те наблюдава, но ти си винаги същата, ти си винаги Клара-Мария, без значение коя част от теб гледам аз. Така и модусите на различните атрибути са една и съща модификация и се различават само по модуса — така тялото и душата са едно и също нещо, едното видно през атрибута на пространствеността, другото — през атрибута на мисленето.

— Но все пак не ми е съвсем ясна връзката между всички тези неща, между субстанцията, атрибутите, същността, между вечните и безкрайни модуси и преходните и ограничени модуси — каза тя и се облегна на чембалото.

— Да си представим, че субстанцията е светлина, но не такава светлина, която произлиза от едно определено тяло, от Слънцето, от звезда, от свещ; да си представим, че тази светлина, която представлява субстанцията, е самопоявила се, че е всепроникваща, безкрайна и вечна. Бихме си представили атрибутите като безброй призми и то такива призми, които са произлезли от самата светлина-субстанция, и тези призми-атрибути, за разлика от другите, които познаваме, са безкрайни и вечни. Значи единствената прилика, която имат призмите-атрибути с призмите, които познаваме, е тяхната способност да пречупват светлината. Светлината-субстанция изразява своята същност, преминавайки през призмите-атрибути, пречупвайки се през тях, така субстанцията изявява себе си, атрибутите изразяват, а същността е изявена. Тъкмо при това пречупване на светлината през атрибутите се създават нейните модификации. Най-напред се формират три вечни и безкрайни модуса — тях можем да си представим като първи проблясвания, но не проблясванията, които познаваме, значи не краткотрайни и ограничени в пространството, а проблясъци, които са безкрайни и вечни. След това от тях се пораждат разложените цветове на пречупената светлина — ограничените и преходни модуси. И така светлината преминава през призмите, след

това се формират първите проблясъци и накрая достигаме до образуването на най-различни цветове.

Погледнах я.

— Сега по-ясно ли е?

Засмя се. Удари с пръсти по клавишите на чембалото.

— Все пак — каза, — все пак тоновете могат да осмислят сами себе си. Също и думите.

След това изсвири няколко такта, погледна ме и добави:

— Освен това разложените цветове на светлината понякога са по-хубави от самата светлина. Независимо от тяхната краткотрайност. Или може би тъкмо поради нея.

Откакто се преместих у Ван ден Енденови, след отлъчването от еврейската общност, спях в стая до нейната.

Същата нощ, след като си тръгнаха всички, дошли в къщата им, за да разговарят с баща ѝ, подреждайки възглавница, чаршаф и одеяло на леглото, на което трябваше да спя, Клара-Мария ме попита:

— Какво иска да каже Балтазар Грасиан, когато отбелязва, че всички неща на света трябва да се гледат обърнати, за да се видят истински?

Не помня какво ѝ отговорих. Помня, че тази вечер не заспах, мислех за това, че спи в стаята до мен.

Месец преди да се преселя в техния дом, почина майката на Клара-Мария. Тя никога не показа тъга, никой не я бе видял да плаче, но често излизаше и дълго не се връщаше вкъщи, до мръкване. Един ноемврийски следобед тръгнах с нея. Стигнахме до края на града, а след това продължихме из полето.

— Коя съм аз? — попита Клара-Мария бавно.

Погледнах я объркан.

— Клара-Мария — каза.

А след това все по-бързо и по-бързо се питаше и си отговаряше:

— Коя съм аз? Клара-Мария. Коя съм аз? Клара-Мария. Коя съм аз? Клара-Мария.

Ускоряваше крачките, както и думите. Изтощена от думите и вървенето, падна на земята и продължи да се пита и да си отговаря. Когато скоростта на изговаряне стана толкова голяма, че езикът ѝ започна да се преплита, а лицето ѝ се сви в гърч, тя само се попита няколко пъти коя е и замълча. Гледах я. След това ми обясняваше за

чудесния миг, когато забравя не само името си, не само въпроса, но забравя и кой задава въпроса. Казваше, че тогава има усещането, че наистина е тази, която е.

— Хайде сега ти — ми каза.

Аз отворих уста, но не можех да се запитам. И още веднъж.

Бягах. Мислех, че това ще ми помогне да се запитам кой съм. Тя бягаше до мен. Звукът от нейните крачки като че ли ме гонеше, като че ли ме принуждаваше да си задавам въпроса, а това чувство за насилие още повече ме затрудняваше да кажа „Кой съм аз?“.

— Кой съм аз? — най-накрая се запитах и спрях.

Клара-Мария ме настигна. Застана пред мен, погледна ме в очите. Гледах я с вцепенен поглед, така както гледат онези, които са забравили дори кои са.

— Кой си ти? — ме попита.

Исках да мълча.

— Бенто?... Барух?... Бенедикт?... Не знам — казах.

Обърнах се и започнах да бягам. Нещо силно кънтеше в ушите ми и не чувах нейните крачки, но знаех, че бяга след мен. Паднах. Настигна ме. Помогна ми да стана. След това постави пръстите си на лицето ми.

— Виж колко студени са — каза.

Исках всичко това да трае вечно, исках всеки от тези мигове да се превърне в безкрайна продължителност и те да съществуват едновременно, исках нейното повдигане на пръсти да трае безкрайно, а едновременно да продължава и това полуотваряне на устата, исках изговарянето на *виж колко студени са* и този студен допир до лицето ми да продължат от другата страна на измеримото съществуване; привличаше ме вечността или още по-точно — плаших се безкрайно от прекъсването.

А трябваше да прекъсне, трябваше да завърши с моето заминаване от дома на Ван ден Енденови. Бях принуден да напусна Амстердам, а последните дни бях сам с Клара-Мария в къщата на Франс, тъй като той и двете по-малки дъщери бяха на посещение при роднини в Антверпен.

[1] Староеврейското име за Бог. — Б.пр. ↑

ПЕТА НИШКА

Нощ е, лунната светлина пада на твоята длан. Това е последната нощ за теб в дома на Ван ден Енденови. От стаята до теб се чува само звукът на лютнята. Затваряш очи: през тъмнината на твоите клепачи се появява Клара-Мария — седи край прозореца, а пръстите ѝ докосват струните на инструмента. Всичко е едва забележимо движение, някакво особено състояние между трептене и пулсиране: пръстите на Клара-Мария и нейните ноздри, струните на лютнята, тъмната завеса край отворения прозорец потрепва от вятъра, въздухът в стаята трепти, раздвижен от звуците на музиката, а от облаците, които преминават пред луната, изглежда като че ли и луната се движи. Прекарваш пръстите на лявата си ръка по дланта на дясната, правиш го бавно, както е бавна и музиката, която Клара-Мария свири. Музиката прекъсва и в този момент изчезва образът на Клара-Мария под твоите затворени клепачи. Отваряш очи и тръгваш към вратата. Посягаш с ръка да отвориш, спираш се. Двоумиш ли се, Спиноза?

* * *

Представям си как я доближавам, докато погледът ѝ бяга от моите зеници, докато диша като че ли преглъща въздуха, представям си как бавно я събличам и тя започва да прави паузи между вдишването и издишването, между издишването и вдишването, като че ли носи въздуха от някои непознати места, след това се събличам бързо, представям си, че лягаме тяло до тяло, чувствам топлината на бедрата ѝ, представям си как бавно прониквам в нея, а след това представата свършва, ръката ми прави последно движение по моя фалос и спермата бликва от него. Лежах на ледиканта, чувствах влага върху корема си.

Чух стъпки. След това някой почука на вратата. Вратата се отвори.

— Не мога да спя — каза. — Пълнолуние е.

Отметнах одеялото от тялото си и седнах в леглото.

— И ти ли не можеш да спиш при пълнолуние?

— Аз въобще не мога да спя — казах и разтрих очите си.

— Искам да ти прочета нещо — каза, отваряйки „Анатомия на меланхолията“ от Роберт Бъртън. — Да запалим свещ.

— Недей — казах, помисляйки, че би могла да види влажната следа по корема ми, — достатъчна е лунната светлина.

Отиде до прозореца и започна да превежда от книгата:

— „Не би имало смисъл да се пише за онези, които меланхолията унищожават, освен ако писането произлиза от меланхолията. Опитвам се да ви говоря за бездната на тъгата, за неизразената болка, която понякога, а често и постоянно, ни обзема, докато не изгубим вкуса на всяка дума, на всяка постъпка, вкуса на самия живот.“

Затвори книгата и я остави до прозореца. Чух как подушва.

— Нещо странно мирише.

— Да — казах, помисляйки си, че досега не е усещала миризма на сперма и не може да я разпознае.

Приблужи глава към мен и започна да души.

— Ти миришеш така... Странно миришеш...

След това вдигна глава, качи краката си на леглото и се облегна на стената.

— Доколко може да се осмисли нещо чрез неговата миризма?

— Не можеш да осмислиш нищо чрез миризмата му. Тъй като нищо не може да се опознае чрез сетивните възприятия. Чрез сетивата не можем да опознаем нищо, защото, докато се опитваме чрез сетивата да разберем същността на нещо, дотогава под това нещо ще подразбираме ефекта, което това нещо оказва върху нашето тяло, но това не е истинско опознаване, а само възприемане на отпечатък, обикновена следа на нещо физическо върху друго физическо.

— А ако те докосна — и постави пръсти върху моя гръб, — и това ли е само отпечатък, само следа?

— Да — казах. — Само чрез разума получаваме адекватни идеи за нещата.

— И чрез това движение, чрез това прекарване на пръста по гърба ти, аз не мога да науча нищо за теб?

Питаше, а пръстът ѝ се спускаше по гърба ми с нежността на падащ откъснат лист.

— Вече ти казах: нищо не може да се опознае истински чрез сетивните възприятия. Представата, получена чрез сетивата, никога не е същността на нещо, а само негово проявление.

— Значи опитът да се опознае нещо чрез сетивата завършва с абсолютно незнание.

— Не, тъй като абсолютното незнание предполага да не се знае нищо. Ако се опитваме чрез сетивата да осъзнаваме нещата, тогава съществуваме в липса на знание, липсата на знание е грешно знание, знание, съставено от неадекватни идеи. Такова наше знание би било двойна липса: липса на знание за себе си и липса на знание за обекта, който предизвиква у нас афекта.

Погледнах пръста ѝ.

— Няма да опознаем нито себе си, нито онзи, когото докосваме.

— Как бихме могли да опознаем себе и онзи, когото докосваме?

— Можем да разберем нещата по два начина: или чрез тяхното отношение към определено време и място; или като част от Бога, като произлизащи от детерминираността на божествената природа. Само чрез втория начин разбираме нещата истински — тогава ги осъзнаваме с оглед на вечността и техните идеи съдържат в себе си вечната и безкрайна божествена същност. Самата ни душа е идея; тя е модификация на Бог в атрибута на Мисленето, както нашето тяло е модификация на Бог в атрибута на Пространствеността. Целта е да се започне от душата и тялото, които са само модификации, и чрез атрибутите да се достигне до идеята за тях в Бога, до самата чиста същност.

Тя въздъхна и каза:

— А ако все пак... Какво, ако моят пръст може повече да мисли, отколкото моя ум? И какво, ако идеята за твоето битие не е някъде вън от теб, какво, ако твоята същност не е в Бога, а тъкмо тук, под моя пръст, тъкмо на това място? И какво, ако тази следа, този отпечатък, този допир съдържа в себе си теб, всички твои радости, копнежи и

отчаяния, а същевременно съдържа и мен и всички мои копнежи и отчаяния, дотолкова, че на това място, където се срещат моята и твоята кожа, е мястото, където се срещат нашите животи? Какво, ако срещата на нашите същности е тъкмо тук, а не някъде извън нас, не някъде там?

Мълчах, а тя продължи:

— Какво, ако не съществуват нито същността, нито субстанцията, какво, ако няма атрибути, и какво, ако това са само твои идеи и Бог е само идея в теб, а не ти си идея в Бога? Какво, ако съществуват само тези тела и нищо, освен тях; какво ще осъзнаваш тогава?

След това отдръпна пръста си от мен и го постави на челото си.

— Тогава ще започна да осъзнавам себе си с докосване — каза и смеейки се, започна да се докосва по корема, по гърдите, по рамената и в тези кратки докосвания по своето тяло и по усмивката, която излъчваше сама за себе си, можех да разбера възрастта ѝ, отново се убедих, че е само на петнайсет години.

— Ще започна да осъзнавам себе си чрез миризмите — и поднасяше кичури от своята коса към носа си, миришеше пръстите на ръцете си, а след това с ръце поднасяше и стъпалата си към носа и ги миришеше.

— Ще осъзнавам себе си чрез звука — казваше и с устните си издаваше някакви странни звуци като тъмен порив на вятъра в глуха нощ, като искрене на огън, който гасне, като хриптене на рохка пръст под отривисти крачки, като капка вода, която умира в безкрайно море, и се вслушваше в тях, а след това спря и каза:

— Не, не чрез тези тъжни звуци, а чрез звуците на моето тяло ще се опознавам — и поставяше пулсиращата вена на китката до ухото си. — Как бие сърцето — казваше и слушаше със затворени очи. — И чрез външния вид ще се опознавам — отвори очите си и се гледаше, окъпана в лунна светлина — гледаше дланите си, глезените на краката, обръщаше глава и се опитваше през рамото да види гърба си. — И чрез вкуса ще се опознавам — и ближеше върховете на пръстите, смучеше меката плът от вътрешната страна на лакета, гризеше връхчетата на косата си.

А след това престана да се смее; рошеше косата си, последното нещо, чрез чийто вкус искаше да се самоопознае.

— Опитвал ли си да ме осъзнаеш?

— Да — казах.

— Като идея от Бог? — попита, облизвайки долната си устна.

— Като идея от Бог — повторих.

— И каква е твоята адекватна идея за мен? — попита и се подсмихна.

Затворих очи и въздъгнах. Знаеше, че няма да отговоря, или може би не искаше да ѝ отговоря, затова побърза да попита:

— А доколко истинските идеи се постигат тъкмо чрез мириса, чрез допира, доколко адекватните идеи следват от вкусването и външния вид? Доколко те са плод на сетивното изживяване? Доколко само чрез тези физически следи, чрез тези физически отпечатъци, чрез тези отблясъци на физическото можеш да опознаеш другия? Дали тогава би търсил моята същност, докосвайки ме, миришейки ме, гледайки ме, слушайки ме?

Не чакаше отговор, скочи от леглото и тръгна бързо към вратата.

Гледах я как излиза от стаята и край мен остава само ароматът на тялото ѝ. И докато чувствах как този аромат отеква заедно с кръвта в моя фалос, се уверявах, че страстта е афект, а чрез афектите човек превръща душата си в роб, но всичко бе напразно, зад затворените ми очи се появяваше нейното тяло.

На другия ден заминах за Аудеркерк. В това село, което се намираше близо до гробищата, където амстердамските евреи погребваха своите близки, останах година и половина, а след това се преместих в Рейнсбурх. Там още веднъж преживях своето безсилие пред афектите.

Когато си спомням за това, ми изглежда прекрасно като казване на скоропоговорка, чиито думи нямат никакво значение и могат да са всякакви, като оставяне на отпечатъци от устни върху прозоречно стъкло, на което преди това е дъхнато, но тогава не намирах никакво въодушевление в тази отнесеност на Йоан Казеариус, в неговата невъзможност да се подчини на идеите и да ги следва и в неговата почти лунатична отнесеност по пространството. Дойде една сутрин при мен в Рейнсбурх.

— Добро утро — каза, — аз съм Йоан Казеариус — представи се, — чувал съм, че вие сте Бенедикт Спиноза.

Обясни ми, че е студент по философия в университета в Лайден и че иска да му чета лекции за учението на Декарт.

— Ще идвам при вас всяка събота, а в неделя вечер отново ще се връщам в Лайден — каза, добавяйки, че редовно ще плаща за лекциите.

Издържах се впрочем и от даване на частни уроци по философия и математика, и по това време имах шест или седем ученици, така че не беше проблем да взема и Йоан за мой ученик, но имаше нещо отблъскващо в него, някаква простота, която граничеше с простотия — в негово присъствие човек се чувстваше като че ли държи недостатъчно шлифовано стъкло, но в същото време се виждаше как това стъкло най-добре пречупва светлинните лъчи, как тъкмо най-грубите части допринасят за чудната игра на светлината, която преминава през него и след това ражда цветове и фигури по бялата стена на съществуването.

Казвам, тогава ми беше отблъскваща и неговата неспособност да следи идеите; аз му говорех за учението на Декарт за Божията намеса според собствената воля, а той правеше кръгове, триъгълници и квадрати с очите си, питах го какво гледа, а той ми отговаряше, че се опитва да нарисува Бог с поглед, иначе за какво му е познанието за Бог, ако не може поне да го нарисува с поглед, след като не може да го види; изглеждаше ми съвсем безнадежден като ученик със своята неспособност да схване целостта на учението, със своето захващане само за една дума и от тази дума се увеличаше по измислени форми, но сега ми се струва, че той преминаваше през нещата по истински начин, че настояваше да преживее онова, за което аз се опитвах да размишлявам.

— Бих искал да остана да живея при вас — ми каза една съботна сутрин, току-що пристигнал от Лайден.

Не съм сигурен дали исках да се съглася — погледнах чантите му, в които навярно си бе взел необходимите чак до пролетта неща.

Един ден, докато газехме през снега и аз му говорех за разграничението на категориите пространственост и мислене според Декарт, той ми каза:

— Знаете ли какво? Имам чувство, че под снега, точно на мястото, на което стоите, има цвете.

Отстъпих една крачка, а той разрови с пръсти отъпкания сняг. На земята под него наистина лежеше смачкано цвете.

Когато се хранехме, ме гледаше с някаква жестокост и нежност и с това още повече засилваше колебанието в душата ми, засилваше неприязънта и симпатията, които изпитвах към него, сближаваше ги, караше ги да се трийт една в друга, хвърляйки искри, а аз се чудех, не можех да си обясня това колебание и гледах в него, преставайки да се храня, а той се засмиваше, сърбайки; от устата му летяха късове сдъвкана храна, а той обясняваше, че съм го погледнал някак странно, както когато се избира кон за купуване.

— Купували ли сте някога кон?

Пита ме, събирайки в шепа излетелите под масата късове храна, и ги поставя отново в устата си.

— Не — казах.

— Да предположа ли, че не умеете да яздите?

— Не умея да яздя. Как познахте?

— По това как крачите.

— А как крача? — попитах.

— Като човек, който не умее да язди кон — каза и пак се засмя. — Бих искал да ви науча да яздите — каза. — Да не беше зима, щях да ви науча още днес. Бихме могли да опитаме и сега, но би било опасно за вас.

— Къде сте се научили да яздите?

— Роден съм на село — каза, завъртя стола и седна, обкрачвайки седалката като при езда. — Умея по-добре да яздя и да кося, отколкото да чета. След смъртта на баща ми майка ми нямаше с какво да издържа седем деца. Когато станах на десет години, ме даде за осиновяване в едно семейство от Лайден. Тогава започнах да се уча да чета и пиша.

На следващия ден, докато му говорех за моите несъгласия с учението на Декарт за абсолютната свобода на човешкия дух, Йоан ме прекъсна и каза:

— Сънувах ви. Яздехме кон.

* * *

Дали и ти го сънува? Дали го сънуваше в сънищата, които не успяваше да запомниш, които изчезваха от паметта ти след отваряне на очи?

СТРАХЪТ НА МЪРТВОТО ТЯЛО

Представях си го. Представях си го как ме приближава, така както селяните се приближават към конете, грубо и нежно, представях си как ме доближава с дъх и допир, а душата ми, душата на онзи, който си представяше, който се колебаеше, моята душа, се луташе между сластта и погнусата, но тялото на онзи, другия аз, на аз-представящия си, не се колебаеше, това тяло приемаше играта, отвръщаше на докосванията, на погалванията и ударите, на въздишките. И представяйки си, чувствах как ръката ми прави последното движение по фалоса, как спермата бликва от него и се излива по корема ми.

Вратата се отвори.

— Не мога да заспя.

— Не можеш да заспиш при пълнолуние?

Попитах и направих бързо движение с ръка, за да отметна одеялото от тялото си, но помислих, че той би могъл да почувства миризмата на сперма.

— Не забелязах, че е пълнолуние. Не мога да заспя, след като пия вино. Вие не можете да заспите при пълнолуние?

— Аз въобще не мога да спя — казах и седнах в леглото, обвивайки одеялото около себе си.

— Не се ли сърдите, че влязох в стаята, без да почукам, а в този час на нощта...

— Не — казах.

Седна на стола срещу леглото.

— Мога ли да остана известно време тук?

— Разбира се — казах.

— Исках да ви попитам — каза и спря, вдишвайки дълбоко.

Почувства миризмата на сперма.

— Откакто съм тук, вие постоянно ми говорите за идеите, за интуицията, за познанието. Но никога не казахте нищо за досегаемите неща.

— Според Декарт...

— Не, не според Декарт. Кажете ми за сетивните неща според вас.

— Първо, трябва да разбереш, че съществува разлика между материя и форма.

— Нима не е материята тази, от която се създава формата?

— Тъкмо затова — материята не е тъждествена с формата, тя предхожда формата. Формата е чисто отрицание, а отрицанието не е нещо позитивно — напълно ясно е, че материята, която е един от трите вечни и безкрайни модуса на субстанцията, взета в своята цялост и като неопределена, не може да има никаква форма, тъй като формата принадлежи само на ограничените и крайни тела. Онзи, който казва: възприемам известна форма, с това показва, че разбира нещо, което е определено и взето в известни граници. Тази подредба не се отнася към самата същност на нещото, а по-скоро изразява неговата несъщност. Формата, според това, не е нищо друго, освен подредба, а подредбата е отрицание; затова формата не може да бъде нищо друго, освен отрицание.

— Това означава, че телата са отрицание.

— Взето само за себе си, отделено от духа, тялото е отрицание. Човешката същност се състои от определени модуси на божествените атрибути — от модуса на мисленето, а оттук следва, че човешкият дух е част от безкрайния божествен разум. Предмет на идеята, която съставлява човешкият дух, е тялото, което е определен модус на пространствеността. Духът и тялото са един и същи индивид, който се схваща ту чрез атрибута на мисленето, ту чрез атрибута на пространствеността. Човешкият дух е самата идея на човешкото тяло в Бог.

— Но дали и човешкото тяло е идея в Бог?

— Не, вече ти казах: човешкият дух е самата идея на човешкото тяло в Бог.

— Значи тялото не съществува в Бог? Поради това ли е отрицание?

— Бих искал да помисля за това — казах. — Не бих могъл да ти отговоря веднага. Сега бих могъл да ти кажа само, че онова, което ограничава, онова, което е ограничено, то е отрицание. Тялото е отрицание, тъй като не е безкрайно.

— Значи трябва да поискам тялото ми да е безкрайно, за да не е отрицание?

Засмях се.

— Мисля, че разбираш нещата много опростено.

— Тогава какво трябва да направя, че тялото ми да не е отрицание?

— Тялото е форма, тялото не може да се превърне в безформеност, губейки формата, тялото престава да бъде тяло, от което следва, че тялото, докато съществува, е отрицание. За тялото безкрайността е непостижима.

— Тогава как да се постигне тази безкрайност?

— С разума.

Говорех му за трите вида познание. Не разбра нищо. Накрая му казах:

— Разумът ми доставя наслада. Наслаждавам се в безкрайността.

— А в ограничените тела?

— Не. Само в безкрайността.

— И не искате тялото да ви достави наслада?

— Не — казах. — Тялото не е безкрайно.

— Но да си представим, че е. Да си представим, че телата са безкрайни. А и да не са, защо да се пропусне насладата в тялото и от тялото?

— Казах — наслаждавам се само в безкрайността.

— Но ако тялото и душата представляват един и същи индивид и ако част от душата е безкрайна, тогава и тялото притежава такава безкрайна част.

— Безкрайна остава онази част от душата, която се е посветила на осъзнаване на безкрайните неща. Тялото не може да осъзнава — тялото е ограничено.

— Но защо да не осъзнаете ограничеността на тялото, преди да осъзнаете безкрайността на душата?

Мълчах.

— Защо да останете само с усещането на ограничеността? Легнете, представете си, че сте мъртъв, че ви няма. Аз наистина не бих могъл да ви кажа какво от вас би трябвало да го няма — дали, че го няма тялото, или пък го няма разума. Ако искате да изживеете ограничеността, тогава забравете разума — изживейте единствено

тялото, помислете си, че имате само това мъртво тяло, а разумът е изчезнал. Но ако искате да изживеете безкрайността, тогава забравете, че имате тяло, помислете, че тялото, когато е мъртво, все едно че го няма, а разумът е този, който продължава да съществува. И двете неща са възможни, ако си представите, че сте мъртъв. Най-важно е да си представите, че сте мъртъв.

Тялото ми се сви от някакъв гърч, който премина през мен. Тогава не знаех защо, тогава вярвах, че смъртта е последното нещо, за което мисли свободният човек, и не търсех причината за толкова силното неудобство от думите на Йоан да си се представя мъртъв, но сега знам, че открай време ме преследваше незаменимата и насила забравена загуба на майка ми, когато бях дете, сега знам, че в този миг, когато лежах на ледиканта, а Йоан ми каза да си представя, че съм мъртъв, някъде в моята памет, там, където в този миг не можех да се докосна, се събуди споменът за мъртвото тяло на майка ми върху червения ледикант. А тогава вярвах, че всичко, което би се случило между мен и него, само би пораждало нови и нови афекти в мен, отвличайки ме от истинското познание, затова станах от леглото и му казах:

— Време е да отидеш в стаята си. Трябва да спя.

И след като затвори вратата зад себе си, си помислих какво би било, ако не му бях казал да излезе от стаята. „А какво след това?“, се питах; представях си, че остава да живее при мен в Рейнсбурх, „А какво след това?“, и въпросът превръщаше мислите ми в безсмислия. Всяко „А какво след това?“ водеше към някакъв пуст завършек, като път, който свършва насред полето или в бездна, като изречение, чиито последни думи са „и все пак“, и така се унищожава смисълът на казаното, без да се дава нов смисъл. Искях да е мъртъв. Лежах със затворени очи, поставих длани върху клепачите, лунната светлина ми пречеше. Представях си го мъртъв. Представях си как лежи, забравен някъде насред полето, и се разлага. Представях си как лежи ням, а у мен не може да се появи въпросът „А какво след това?“.

На следващата сутрин, докато закусвахме, ме дразнеше енергията на движенията му, неговата жизненост ми причиняваше болка. Гледах го как поставя храна в устата, как ме поглежда между две глътки мляко — струваше ми се, че неговата жизненост отнема нещо от съществуването ми — тогава смятах, че страстта ми пречи да

създавам адекватни идеи, тогава мислех, че афектите не ми позволяват да се посветя на интелектуална любов към Бог, но сега знам, че ме плашеше страхът от края, а мисълта, че нещо ще завърши, ме караше да слагам край и на онова, което не е започнало.

— Йоан — казах и спрях, осъзнавайки, че за първи път споменавам името му.

Погледна ме.

— Трябва да заминеш... Не мога повече да ти преподавам.

Не поиска обяснение. Замина още същия ден вечерта. От време на време между писмата, които получавах, разпознавах неговия почерк на някой плик: „За професор Бенедикт Спиноза“. Никога не отварях тези писма. Оставях ги настрана като вино, което не е подходящо за обяд от грах и чушки. Пазех ги до прозореца, през който можеше да се види поляната, на която под снега на мястото, където стоях, Йоан намери цвете. Искях да лежи неподвижен и ням на една такава поляна; мъртъв, за да не ме боли от неговото съществуване. Когато пък напусках Рейнсбурх, случайно или нарочно, забравих писмата.

ЕДНО ПИСМО И ТРИ ИЗСУШЕНИ ЦВЕТА

„Уважаеми господин Спиноза,

Не зная дали все още си спомняте за мен. Аз никога не Ви забравих, изпращах Ви понякога писма на адреса в Рейнсбурх. Неотдавна една Ваша приятелка, Мариет Майстер, пристигна тук и ми каза, че отдавна не живеете там, че сте се преместили, че сега сте в Хага, и ми даде адреса, на който да Ви пиша. И въпреки че оттогава мина много време, все пак вярвам, че ме помните. Прекарахме няколко месеца заедно в Рейнсбурх, а Вие ме учехте на картезианска философия. Вече дълго време съм далеч и от философията, и от нашата северна страна, но често мисля за Вас. Може би ще Ви се стори странно, но винаги изпитвах нещо особено към Вас, нещо, което ми е много трудно да обясня, а аз винаги много неправилно обяснявам нещата, Вие знаете това най-добре. Освен това мисля, че Вие знаехте за това мое чувство, а същевременно може би и у Вас се събуждаше същото. Толкова съм смутен от мисълта, че навярно ще получите това писмо, че не зная как да изложа нещата, въпреки че нямам нищо особено да Ви пиша, но ето вече Ви написах, че дълго време съм далеч от философията и от Холандия, а все пак не Ви казах къде съм, нито пък с какво се занимавам. Знаете ли, откакто Вие ми казахте, че няма повече да ми преподавате, престанах да изучавам философия. Станах свещеник, но не останах дълго в реформаторската църква, въпреки че като свещеник мисионер заминах за холандската колония на югозападния бряг на Индия, в Малабар. Уважаеми Спиноза, тук е толкова слънчево и топло, че често мисля за Вас, за Вашето крехко здраве и за това колко би Ви било приятно да живеете тук. Ето, отново се отдалечих от онова, което искам да кажа, а впрочем толкова съм объркан, че вероятно и забравих какво наистина исках да Ви кажа. Може би

трябва отново да започна писмото, да го обмисля по-добре, но Вие обезателно си спомнете за мен като за мързелив ученик, въпреки че, трябва да призная, това е петнайсетият път днес, както започвам да Ви пиша, истината Ви казвам, и знам, че и да започна писмото за шестнайсети път, отново бих писал така — неподредено, объркано, но знам, че Вие ще го разберете. Значи не съм вече свещеник. Сега съм ботаник, изучавам цветята. Предишното писмо, което Ви изпратих на неверния адрес в Рейнсбурх, го писах в деня, когато открих едно цвете, дотогава непознато в ботаниката. Вие или по-точно онова писмо беше първото, което узна за моето откритие, въпреки че не съм съгласен с това, че в ботаниката използваме думата откриване, когато се намира някое цвете, дотогава непознато за нас, затова защото цветята са открити за себе си от мига, когато са създадени, ние само ги намираме. Често се сещам за онази зимна утрин, когато Вие ми говорехте нещо за Декарт, не си спомням вече какво, ах, идва ми сега да скъсам писмото и да го започна отново, защото не искам в него да присъства, че не се сещам какво точно сте ми говорили, но вярвайте ми, това не е защото не съм искал да го запомня, аз толкова исках да запомням всичко, което ми казвахте, но аз просто много трудно разбирам всички тези неща, ах да, какво исках да ви кажа: значи Вие говорехте и аз Ви казах да се отместите, защото имах чувството, че под снега, на мястото, на което стояхте, има цвете, и наистина бе така. Мисля, че тогава обикнах толкова силно растенията и ако не беше тази случка с Вас, може би до края на живота си щях да бъда философ или свещеник. Щях да бъда лош философ или лош свещеник, а сега съм може би добър ботаник. Уважаеми господин Спиноза, простете, ако писмото е много скучно или неинтелигентно и просто, но аз знам, че Вие ще разберете, че сега нито разказвам за философията на Декарт, нито проповядвам делата на Исус, за някой такъв би било непозволително да напише такова писмо. Вече дълго аз съм само човек, който наблюдава как живеят цветята и който понякога, когато спи, сънува, че

има корен и че вместо глава има цвят. И се радвам на тези сънища. Знам, Вие се смеете, докато четете това, и аз бих искал да мога в този момент да Ви разсмея, макар и с наивността на своето съществуване, което за всеки гражданин на холандското кралство би изглеждало празно и безсмислено, макар че на мен този живот ми дава някаква тиха радост, топла като океанския вятър. Ето, това исках да Ви напиша, уважаеми Спиноза... А, все пак искам да напиша още нещо. Всъщност още от самото начало на писмото исках да Ви пиша за това. Може би още помните онази нощ преди утрото, когато ми казахте да си отида. Странно, но след онази нощ (Вие навярно сте забравили, че онази нощ ми говорехте за безкрайността), значи след тази нощ аз бях обсебен от безкрая. Не мога да намеря думи, с които да Ви опиша това. По-просто, гледах ръката си и се питах защо не продължава до безкрая, когато лягах в леглото, ще си погледна пръстите на краката и си представям, че продължават все още и още, че пробиват стената, че излизат извън града, представях си как моите пръсти излизат от Холандия и продължават там, където земното кълбо се свива, за да оформи закривена линия, моите пръсти продължават към небето, преминават по него, покрай звездите, но след това прорязват и небето, отиват зад него, навлизат в безкрая... Исках да достигна до последната точка на крайността, до самата граница на ограничеността, исках да видя къде започва безкраят и все заради Вашите думи, Спиноза. Заради Вашата увереност, че не е достойно да посветим нашия живот на онова, което има граница. И така реших да тръгна за Индия. Помислих — ах, да, това е крайната точка, дотам се простира земята. Ех, колко бях глупав, навярно толкова глупав съм и сега, само че сега зная едно нещо повече. Тъкмо тук открих къде започва крайността. И разбрах, че крайността е безкрайна. Вярвайте ми, когато вечер лягам на земята и се заглеждам в небето — тук небето изглежда много ниско, ми се струва, че някоя звезда ще капне на лицето ми, и тъкмо тази близост ми казва, че всичко е далечно и безкрайно,

Спиноза. Да, това исках да Ви пиша и толкова много имах да Ви напиша, а Вие, ако не сте ме забравили, ако имате време, а разбира се, и ако не Ви е унизително да ми пишете, пишете ми как сте, за какво размишлявате и дали може би бихте искали да видите Индийския океан.

Покорно Ваш,
Йоан Казеариус“

Между четирите листа хартия бяха поставени три изсушени цветя. Писмото пристигна малко по-късно на твоя адрес — няколко дни след като те погребяха. Йоан Казеариус чакаше отговор от теб до един летен четвъртък същата година, когато някой му изпрати писмо, в което съобщаваше за твоята смърт. Оттогава в сънищата на Йоан неговото огромно тяло, което се простираше и от другата страна на небето, чак до безкрая, ще започне да се смаява — до границите на небето, после до най-близката звезда, ще се смаява и по-нататък — върховете на пръстите на краката му ще достигат само до средата на Индийския океан, после ще се смали до самия бряг и накрая — до зрънце прашец в някой цвят. А не му беше писано тялото да се смаява само в сънищата, но и в действителност. Същата година се разболя от дизентерия и в една топла есенна нощ умря, опитвайки се да види през прозореца ниското небе на Малабар. В ботаниката остана запомнен с растението *Casearia, Jacq.* от семейство *Flacourtiaceae*, което беше открил и бе наречено на негово име.

А след това, Спиноза? Продължаваше ли твоята борба с афектите след заминаването на Йоан, преследваха ли те още, докато искаше да достигнеш до третия вид знание?

ОБЯСНЯВАНЕ НА ОСТРОТАТА НА РЕЗЕЦА

Не, след това всичко бе различно. След това животът ми се превърна в будене на разсъмване, четене на Ръоне Декарт и Джордано Бруно, шлифоване на лещи, писане, заспиване два часа преди полунощ. Повече не страдах от безсъние, въпреки че все още забравях сънищата, преди да се събудя. Съществуването започна да ми прилича на рисуване на най-прецизни геометрични форми, в които заради съвършено изтеглените линии не може да се забележи ръката на художника; все по-малко живееш живота, все повече пишеш философия. „Надежда“ вече не беше очакването ми един ден да живея с Клара-Мария, „надежда“ вече беше само дефиниция: непостоянна радост, която произлиза от представата за едно минало или бъдещо действие, в чийто изход се съмняваме; и страхът повече не беше страх от въпроса „А какво след това?“, а непостоянна жал, която произлиза от едно минало или бъдещо действие, в чийто изход се съмняваме.

Казвам ти,, това вече не бе живеене на живота, това беше писане на философия, това беше като да се обяснява остротата на резеца, вместо да се изпита тази острота върху собствените вени.

* * *

И нищо ли не наруши тази геометрична прецизност, нищо ли не насочи резеца към твоята плът — поне дотолкова, че отново да изживееш надеждата не само като проста дефиниция, дотолкова, че страхът да не бъде само непостоянна жал, която произлиза от едно минало или бъдещо действие, в чийто изход се съмняваме? Дори и една среща с Клара-Мария ли не би поставила под съмнение правилните форми на съществуването според философския смисъл на живота?

* * *

Дори и това не. Срегнах Клара-Мария през 1663 г., когато баща ѝ пишеше някакви памфлети срещу държавата и на тях им беше ясно, че аз не бих посмьл повече да посещавам дома им, тъй като това би било още един допълнителен товар за мен — вече бях обявен за човек, който говори от името на дявола.

Виждахме се може би за последен път. Стоеше подпряна на парапета на балкона, гледаше някъде далеч към хоризонта. Опитвах се да я запомня, да запомня как изглежда на тази среща, но дори и тогава, а не само по-късно, когато се опитвах да си припомня тази среща, значи дори и тогава,, не можех да уловя нейното излъчване. Губеха се като вода между пръстите гласът ѝ, мирисът на дъха ѝ (не можех да почувствам дали мирише на прясно издоено мляко), дори и погледът ѝ не бях сигурен дали бе както някога — в едното око въпрос, в другото — всезнаене; целият бях обхванат от собственото си объркване.

Знаех, че се виждаме може би за последен път, а и тя знаеше това.

— Виждаме се за последен път? — попита.

— Може би — казах.

— Чувстваш ли тъга? — попита.

— И тъгата е само афект. А не съществува нито един афект, от който не бихме могли да формулираме адекватна идея — когато едно тяло не хармонира с нашето и ни афектира с тъга, можем да формулираме идея: какво е общото между това тяло и нашето.

— И какво след това?

— Така ще разберем защо тези тела не си допадат — човек разбира защо неговото тяло и външното тяло не могат да съчетаят трайно отношенията си.

— И какво от това?

— Такова познание носи радост — когато разберем причините за тъгата, тя престава да бъде страдание.

— А след това?

— Активната радост, която произтича от формулирането на идеята за тъгата, ни води към раждане на все повече и повече адекватни идеи за всичко, което ни обкръжава, и така придобиваме адекватни идеи за божествените атрибути.

— И след това?

— След това от адекватната идея за някои божествени атрибути нашето съзнание отива към осъзнаване на същността на нещата и така оформяме знанието за вечните същности: знанието за Божествената същност, за отделните същности, каквито са в Бог и както са разбрани от Бога.

— А какво след това?

— Е, няма след това. Това е крайното постигане.

— Ти въобще не ме разбра. През цялото време ми отговаряше, като че ли те питах: а какво след това с разума? А аз те питам: а какво след това с живота?

Сега си мисля, че не само тогава не я разбирах, не я разбирах никога — но това неразбиране не произлизаше от моето нежелание да я разбера, а по-скоро от моя страх, че ще я разбера. Питах се: А какво след това с живота? Тя се питаше: А какво след това с философията? За мен животът имаше застрашаващ смисъл, за нея философията без живот беше безсмислена.

— С живота?

Последните думи от нейния въпрос отекнаха в моята уста. Чувствах как ме болят гърдите от това, което ми каза.

— Да — каза.

Забеляза как се чувствам и въпреки че искаше да види това, което казвам, превърнато в пепел, не искаше да се чувствам победен. Не искаше да ме вижда губещ, въпреки че дълбоко в себе си знаеше, че съм изгубил най-важната битка, знаеше, че превърнах живота си в битка за вечното и безкрайното; затова се обърна така, че слънчевата светлина падаше в очите ѝ и не можеше да види промяната върху моето лице.

— Животът продължава така, както е воден от разума — казах, знаейки, че забелязва промяната в гласа ми и самоуверения тон, с който се опитвах да прикрия тъгата, която вече се долавяше в паузите между думите. Когато почувствах, че дишането ми се успокои напълно, добавих: — Що се отнася до моя живот в бъдеще, то със сигурност знам как ще продължи: и в бъдеще ще се стремя да осъзная вечното.

— Значи ще се опиташ по-бързо да забравиш тази среща, осъдена да бъде преходна, случила се — и погледна към часовника на кулата — между единайсет и единайсет и половина в една обикновена

сутрин, преходна както всички останали сутрини; да забравиш този разговор, наистина малко по-необичаен, тъй като се отнася за вечността, но все пак — преходен, да забравиш мен, която ще съществувам може би още няколко десетки години, но спрямо вечността то е същото като да съществувам колкото едnodневките, същото като да се родя една утрин, виждайки първото зарево на зората, и да умра след изчезването на последната синева на сумрака. А не е ли това най-голямото предизвикателство към вечността — да се побере собственото ни съществуване в един ден? И разбира се, заедно с тази сутрин, с този разговор с мен ще се опиташ да забравиш и себе си. Поне онази част от себе си, която е преходна — каза.

Обърна се, дръпна завесата и влезе в къщата.

Някога, когато се отдръпваше от мен, с мен оставаше дъхът на тялото ѝ, мирисът на прясно издоено мляко, оставаха откъслеци от звуците, с които бяха изпълнени нейните думи, във въздуха оставаха нейните движения — в празното пространство можех да видя как се обръща към прозореца или как отмята косата си, оставаше погледът ѝ, приковал моите зеници в нейните отсъстващи и все пак присъстващи очи; а сега остана само нейното огорчение, което ме притискаше към парапета на балкона, а аз напразно се опитвах да си припомня нейното излъчване.

* * *

Часовникът на кулата удря дванайсет пъти, а ти все още стоиш на балкона. Пристига Франс ван ден Енден, а ти му казваш:

— Трябва да тръгвам.

— Ще дойдеш ли пак? — пита те.

Повдигаш рамене. Докато Франс ти казва нещо, ти не чуваш думите му, а си мислиш, че щом се върнеш в Рейнсбурх, трябва да опаковаш нещата си и да се преместиш във Фьорбурх.

* * *

Първата нощ във Фьорбурх не можах да заспя. Оставих свещта запалена и дълго гледах пукнатината на стената. Когато свещта догоря, не станах да запаля нова, лежейки, само протегнах ръка и дръпнах дървения капак на прозореца и гледах върху стената сенките на облаците, които преминаваха пред пълната луна. Когато утрото наближи, очите ми започнаха да се затварят и чух как навън някой крачи бавно; по стъпките разбрах, че единият крак на този, който крачи, е по-къс от другия, и в просъница ми се стори, че Клара-Мария идва да ме посети. Станах бързо и погледнах през прозореца — една старица крачеше бавно, накуцвайки.

След това се преместих в Хага, а непоносимата лекота на геометричното съществуване продължаваше, не я нарушаваше дори смъртта на приятелите.

Улиците са празни, само моите стъпки нарушават чувството, че времето е спряло. Ако не се движех, ако бих стоял на едно място, би изглеждало като че ли наблюдавам живописно платно, на което е изобразен мъртъв град. В някоя от съседните улици се чува кучешки лай, а след това изведнъж го надвикват човешки гласове, после човешките гласове се смесват с кучешкото квичене. Заглеждам се в прозорците на къщите, поне на един прозорец от всяка къща са застанали по няколко души. Отначало това създава усещането, че градът все пак е жив, но след това, колкото повече се движа, колкото повече хора виждам край затворените прозорци, все повече се усилва впечатлението за някаква застиналост. Хората не се гледат един друг, не говорят нищо, само потрепванията с очи показват, че са живи. Стоят неподвижни и неми между рамките на прозорците като в групов портрет, направен от недоучен художник, който е нарисувал лицата им прекалено бледи и вцепенени.

Отнякъде се появява куче. Вратите на къщите се отварят, хората изтичват от своите къщи, създавайки непоносима врява. Една баба с див поглед и изкривена уста претърчава край мен и ме удря с края на метлата, която държи в ръце.

— Хванете злосторника! — вика и търчи заедно с групата хора след кучето, което си опитва да избяга, но вече е обкръжено.

— Убийте звяра! — отеква в зимния въздух, призивът се повтаря в хор като рефрен, докато кръгът около изплашеното куче се стеснява.

Хората държат в ръце метли, тояги или весла и всеки замахва по кучето с това, което държи. Кучето събира смелост и се втурва срещу кръга от хора около себе си, няколко женски гласа изпищяват и кръгът се разкъсва. Кучето хуква по улицата.

— Убийте звяра! — отново отеква хоровият рефрен, а от къщите, край които кучето бяга, излизат и други хора с лопати, тояги, весла.

Бабата, която малко преди това ме удари с върха на метлата, с див поглед и изкривена уста, се подхлъзва на леда и пада. Метлата ѝ остава още миг във въздуха, а след това пада и тя, удряйки бабата по задника.

— Убийте звяра! — изкрещява бабата, въпреки че тълпата е далеч от нея и прекалено шумна, за да я чуе.

Виждам как хората в края на улицата удрят кучето, едно момче, което няма чело, а косата му започва над веждите, го удря с весло по опашката, кучето изквичавя и вече не знае къде е, та се устремява право към човека, който държи лопата в ръцете си и го халосва силно по главата, а след това върху него се нахвърля гневната тълпа и го удря, докато не се чува последното изквичаване — провлачено и болезнено. След това един прегърбен старец, когото помнех още от детството си как просеше край черквите и синагогите, хваща мъртвото куче и го поставя в една торба. След това хваща въжетата в края на торбата и започва да я влачи по снега. Докато минава край бабата, която още не може да стане, тя сграбчва метлата и удря по торбата.

— Ето ти и от мен, звяр такъв!

Кучето, за което мислех, че е мъртво, изквичавя още веднъж, за последен път.

— Звяр, още е жив — промърморва бабата, на която неколцина помагат да стане.

Тръгвам след стареца, който влачи торбата подир себе си. Зад прозорците на къщите, край които минаваме, също стоят хора. Също вцепенени, само че сега, виждайки какво старецът влачи зад себе си, са странно усмихнати. Достигаме площада. Там е нахвърляна купчина чували. Един човек разговаря със стареца, дава му пари, а старецът хвърля чувала на купчината. След това старецът и още десетина просяци се качват върху купчината с чували и ги поливат с катран. Един от тях запалва един от чувалите и огънят обхваща другите. Някои от кучетата, които са били напъхани в чувалите недоубити, започват да

квичат, а аз запушвам ушите си. Мисля си, че ако бих могъл да не дишам, би трябвало да запуша и носа си — страшна смрад се разнася из въздуха. Свалям ръце от ушите и се отдалечавам от площада. Биенето на часовника от кулата заглушава квиченето на кучетата. Бие дванайсет пъти.

Връщам се в дома на Симон де Фрис и го питам за това, което видях.

— Всеки ден в дванайсет часа изгарят кучета на площада и след това цяла нощ градът мирише на катран и изгоряло месо. Някой им е внушил, че кучетата разнасят чумата. — След това погалва своя пес по муцуната. — Затова не го пускам навън тази зима.

Чумата се върна тези години в Амстердам — през 1663 г. десет хиляди души, през следващата — двайсет и пет хиляди, всеки седми жител на града умря от чума.

На следващия ден се върнах в Хага, а месец след това ми казаха, че Симон е починал. След неговата смърт исках да отида на гробищата, където бяха погребани моите родители.

Докато се движех между гробовете, чувствах как крачките ми се забавят, а краката натежават. С поглед търсех къде лежат мама и татко, и Исак; сетих се, че до гроба на татко имаше високо дърво, гробовете на мама и на Исак бяха малко по-долу от неговия, към реката. Знаех, че техните гробове са обрасли с бурени, разтварях бурените над надгробните плочи край дърветата, надявайки се на някоя от тях да прочета „Михаел Спиноза“. На един гроб под високо дърво видях татковото име. Започнах да изскубвам бурените, да разчиствам гроба, а след това направих няколко крачки направо към реката — два гроба бяха един до друг; когато разтворих бурените около надгробните плочи, на едната прочетох „Хана-Девора Спиноза“, а на другата „Исак Спиноза“. Чувствах само забързането на движенията си, скубех бързо, бурените драскаха дланите и пръстите ми, разкървавяваха ги. След това отидох до брега на реката — взех една от кофите, с които хората миеха надгробните плочи на близките си, напълних я с вода и се върнах там, където лежах Хана, Исак и Михаел. Повдигнах кофата, за да измия един от гробовете, но ръцете ми се разтрепераха, изтървах кофата и водата се изля по земята и върху краката ми. Бях изнемощял, седнах на гроба на мама и почувствах нещо странно, нещо далечно и забравено да се връща в мен. Това не бе някакво конкретно събитие,

това бе някакво чувство, някакъв афект, който не бях дефинирал в „Етика“, нито пък знаех названието му; това беше необходимост ръцете да се свият в юмруци и да застанат на гърдите, след това тялото да се наведе, главата да се отпусне от врата и да падне свободно напред. След това подпях главата си с ръце и се питах какво чувствам в този миг, но не можех да си отговоря, това не беше нито тъга, нито отчаяние, нито ярост, това беше някакво получувство, някакъв полуафект, това беше някакъв преход — струваше ми се, че дори чувствах вкуса на невъзвратно отминалото, вкус, който тогава усетих за първи път, докато ми се струваше, че това отминало обхваща всичко около мен и че единствено аз не му принадлежа, но че тъкмо в този момент то прониква и в мен, поглъща тялото ми и моето съществуване и ме кара да плача за първи път толкова години след смъртта на майка си.

Оттук с лодка отидох до Амстердам, исках да видя мястото, където бях роден.

Къщата вече не бе същата, от нея не падаше портокалова боя, а беше преобоядисана в червено и аз може би нямаше да я позная, защото акациите пред нея бяха изсечени. Вратата бе друга, почуках, а от нея се появи един сляп старец.

— Господине, тук ли живее Габриел Спиноза?

— Извинете — каза, — аз дойдох тук преди година със семейството на сина си и не говоря холандски, нито друг език, освен испански. И иврит.

— Тук ли живее Габриел Спиноза? — попитах на испански.

— Може би е живял тук, но вече не — отговори старецът. — Тук преди нас живееше един човек, който е имал магазин за подправки, сушени плодове и вино. Чух гласа му, преди да заmine — беше бавен, а в същото време като че ли се плъзгаше по думите, които изговаря.

— А знаете ли къде е той сега?

— Струва ми се, казваше, че ще отиде на някакъв далечен остров. Мисля, че се казва Барбадос или Брабадос. Така каза. Влезте, господине, ако искате, разгледайте къщата — и сочеше с ръка навътре, подканяйки ме да вляза, докато слепите му зеници гледаха някъде над главата ми.

Влязох. Вътре вече не миришеше на нашия дом.

— Казват, че тук — рече и посочи към огледалото — се намира единственото нещо, останало от семейството, което е живяло преди нас, всичко друго е разпродадено. Да, тук е, чувствам гладката му повърхност.

Погледнах се в огледалото — лицето ми беше землисто. Отместих поглед, не можех да се гледам. Направих две крачки назад.

— А вие, господине, вие трябва да произлизате от Испания, щом така добре говорите испански.

— Не — казах, — роден съм тъкмо тук — и се сетих, че стоя на мястото, където някога беше големият червен ледикант, на който съм роден.

— Значи сте роден в Амстердам, но вероятно вашите родители са от Испания; точно това исках да кажа — рече старецът и се усмихна, прекарвайки ръце по главата си. — Тук рядко срещам хора, които знаят испански. Впрочем тук въобще рядко срещам хора. Синът ми е търговец, а жена му и децата умряха по време на чумата. Синът ми отива на работа рано сутрин и се връща късно вечер — каза и с ръка напипа един стол, на който седна. — Знаете ли какво, ако искате, можете да купите огледалото или дори го вземете просто така; на мен вече не ми трябва, а също и на сина ми.

Погледът ми отново се насочи към огледалото, но пак се върна върху треперещите зеници на стареца.

— Не — казах. — Имам огледало.

— Но това наистина е хубаво — рече старецът. — Понякога аз го докосвам. Когато ми е тъжно, когато съм сам, когато се замисля, че съм далеч от Испания и от всичко, което беше моят живот, когато знам, че не мога да виждам, а и да виждах, не бих могъл да видя онова, което искам да видя, тогава се приближавам към огледалото — каза и стана от стола, закрачи към огледалото — и го докосвам — и постави пръстите си върху гладката повърхност.

— Почувствайте, господине, колко гладко е. Докоснете, моля ви.

И с другата ръка взе моята ръка, а аз му я подадох. Хвана пръстите ми и ги постави върху огледалото. Гледах своите пръсти.

— Помислете, господине, колко образи са се оглеждали в това огледало. Тях вече ги няма върху него, нито в него, но все пак са оставили някаква следа. Това го чувствам, това го чувствам с върховете

на пръстите си. Чувствате ли и вие тези остатъци от огледалните образи върху вашите пръсти?

Въздъхна.

— Липсва ми зрението, господине. Но все пак съм благодарен на Бога, че все още мога да докосвам, да мириша, да слушам и да усещам вкуса. Помислете колко трудно би било в свят, в който съществуват само идеи. Представете си свят, в който не съществува виждане, чуване, докосване, няма вкус, мирис. Само идеи, които преминават една край друга. Но запомнете, само преминават една край друга, а не се докосват, не знаят нищо една за друга. Идеи, които нито могат да се видят една с друга, нито да проговорят на другите идеи, нито пък да чуят тях, не могат да се докоснат, нито да се помиришат, нито да се вкусят. Това би бил един много... един много... — старецът се опитваше да намери подходящата дума, — това би бил един такъв свят, господине, ах, би бил един такъв свят, който аз не бих могъл да назова. Защото аз съм сляп, а тези идеи също са били слепи една за друга, аз първо бих нарекъл този свят тъжен свят, но този свят не може да бъде дори тъжен, тъгата се появява, след като имаме познание за нещо друго, за нещо, което е не-аз, моята тъга се поражда от допира, вкуса, слуха, мириса, защото знам, че има нещо, което е не-аз, и в определени ситуации това съзнаване на не-аза поражда моята тъга; а този свят не би могъл да бъде тъжен, господине, защото тези идеи не биха знаели нищо една за друга, а биха ли могли да знаят поне нещо за себе си, ако не познават другите?

Старецът спря, отдръпна пръстите си от огледалото.

— Извинете, господине, може би говоря прекалено много. Знаете ли, преди аз преподавах философия и мистика на младите евреи в Испания, но това бе някога... — И се изчерви някак по детски. — А огледалото — вземете го, наистина ви казвам да го вземете, господине, нещо толкова странно премина от вашата ръка, когато поставих пръстите ѝ на повърхността на огледалото.

Забелязах, че пръстите ми все още са върху огледалото.

— Трябва да тръгвам, господине — казах и прибрах ръката си до тялото.

— Ах, останете още малко; зная, че съм досаден, така казва синът ми, когато някой дойде тук и аз започвам да говоря, аз винаги

говоря едно и също, а вие не ми казахте нищо за себе си, не ми казвате дори как сте научили толкова добре испански, щом сте роден тук.

— Баща ми и майка ми са от Португалия — казах, — а аз научих испански тук.

— Защо не седнете поне за кратко, господине?

Старецът говореше и показваше с ръка там, където предполагаше, че има стол.

— Трябва да тръгвам — казах. — Вече не живея тук — и погледнах стълбите, които водеха към таванските стаи. — Вече не живея в Амстердам.

— А къде живеете, господине? И ви моля — все пак седнете...

— В Хага — казах и тогава погледнах през рамо в огледалото и ми се стори, че видях своя някогашен образ, когато се бях видял за първи път в огледало, видях онова смутено лице, когато бях петгодишен.

— А защо вече не в Амстердам? — питаше старецът.

— Не зная — казах, а след това смутеното лице от детството ми изчезна и отвъд него се появи образът, когато се видях за последен път в това огледало, онази нощ, когато веднага след отлъчването напуснах дома, виждах извитите вежди, остротата на погледа, сдържаната усмивка.

— Откакто не виждам, вече ми е все едно къде живея — говореше старецът и тогава като че ли в огледалото се появи смъртният одър на мама и аз до нея, видях, както тогава гледах в огледалото, мъртвия ѝ поглед, почувствах как губя нещо в този миг, осъзнавах нещо изгубено преди много години, беше като ново преоткриване на някога изгубено чувство.

— Извинете, господине, аз говоря толкова много, а вие мълчите, сигурно ви е скучно...

— Не — казах с изменен глас, като че ли някаква тежка топлина обливаше гърлото ми и стапяше думите, които изговарях. — Трябва да тръгвам — казах, обърнах се и излязох.

* * *

Старецът закрачва след теб, той мисли, че е бил много досаден, че е прекалил с обясненията и въпросите, той не знае нищо, но все пак може би предполага всичко, ти излизаш, а той идва до вратата.

— Вземете огледалото, господине — казва, но ти не го чуваш, ти бързаш по улицата.

Той прави още няколко крачки след теб, а след това ще спре. Ще се върне към дома си, опирайки се на стената на къщата, ще мърмори нещо тихо за огледалото. Ти тази вечер ще отпътуваш за Хага и повече никога няма да дойдеш в Амстердам.

ШЕСТА НИШКА

ВИЖДАНЕ

Когато се върнах в своята стая в Хага, първото, което направих, бе да се видя в огледалото. За първи път се виждах в огледалото след толкова години, дотогава само се гледах — дали косата ми е сресана, имам ли гурели в ъглите на очите, да нямам бели „мустаци“ над устните след сутрешното мляко. Сега отново се виждах и беше като че ли виждам лицето си за първи път — изглеждах като някой, който стои на някакъв ръб — не бях нито на безопасно разстояние, нито падах в бездната — само стоях на ръба: така изглеждах в огледалото. Започнах да докосвам лицето си, след това помирисах дланите, дъвчех кичури от косата си, а след това произнасях П и слушах гласа си, произнасях Р и слушах гласа си, произнасях А и слушах гласа си, произнасях З и слушах гласа си, произнасях Н и слушах гласа си, произнасях О и слушах гласа си, а след това от само себе си излетя от мен някакъв продължителен вик, нещо, което ми бе трудно да чуя, и видях как падам, как докосвам пода, а след това вдишвам праха.

Обхвана ме някакъв силен страх за отминалите неща, исках да си припомня всичко отминало и да го запечатам някак си, да го съхраня. Сещах се за неща, които бяха, но вече ги нямаше, опитвах се да докосна отново всичко, което някога е било, да го видя, помириша, вкуся, да го чуя в спомените си.

И така търсех утеха по следите на миналото.

Докато трае споменът, Клара-Мария ще повдига кичура коса, паднал върху челото ѝ, Йоан ще се смее, седнал на столчето до моето легло. Понякога не мога да си припомня движението или покоя на въздуха около техните тела, не мога да си спомня начина, по който въздухът около тях се движеше, начина, по който беше в покой, има моменти, когато не мога да видя през затворените клепачи очите на Йоан, виждам го как се движи като на картина, а някой е изрязал очите му; понякога не мога да чуя в спомена гласа на Клара-Мария, повтарям си нейните думи, но гласът ѝ бяга от възприятието. Измъчват ме забравените неща, измъчва ме забравата. Аз, който някога вярвах, че споменът е непотребно съхраняване на сетивните отпечатъци от

миналото, сега гледам в ъгъла на стаята и се опитвам да си спомня цвета на гласа на Клара-Мария, когато ми каза: „И какво след това?“, напругам се да чуя отново този глас, вече не чрез ушите, а в моя вътрешен слух, как идва от спомена, докато запушвам с пръсти ушите си; опитвам се да видя отново Йоан как крачи към мен, усмивката му, ръката, която поставя на рамото ми, опитвам се да видя отново това през своите затворени очи, да почувствам докосването. Болят ме забравените неща, онези следи от видимото, които са изчезнали в спомена. Все пак някои неща все още съществуват и запълват моето време между събуждането и заспиването, някое събитие ненадейно се появява в спомена ми, докато се храня у Спийкови, две топли очи ме поглеждат, докато продавачката ми подава самун хляб, а след това разбирам, че моята потребност от спомена е залепила топлиите очи на Клара-Мария върху изпитите очи на хлебарката, в таверната „При счупения рог“ погледът ми е тъпо закован в масата, а след това виждам как силната ръка на Йоан изведнъж се превръща в суха старческа ръка. Връщам се у дома, гледам бялата стена и на нея виждам миналото; да, така запълвам своето време. Стигам дотам, че виждам потрепването на Клара-Мария, виждам го в спомена по-близо, отколкото го бях видял в реалността, виждам го от разстояние по-малко от диаметъра на косъм; виждам корените на косата на Йоан над челото му, очите ми почти докосват неговото чело и първия ред косми, след това се опитвам да си спомня някое движение на тялото на Йоан, как прекарва пръсти през косата си или как крачи към вратата, и отново, и отново повтарям в спомена това движение, той хиляди пъти прекарва пръсти през косата си, хиляди пъти крачи към вратата. Връщам в спомена всички събития, а след това се опитвам да си припомня всички аромати, всички докосвания и движения, които някога съм пропуснал, без да си давам сметка, че съществуват, без да ги изживея. Понякога пък искам да знам как щеше да продължи онова, което никога не започна, когато минавам вечер край нечий домове, поглеждам през прозорците им и си мисля, че би било възможно тъкмо през един такъв прозорец да се видят нещата, които можеха да се случат, а не се случиха, че тъкмо през такъв прозорец би могла да се види цялата продължителност от събития, които приключиха още преди да започне първото от тях; заставам край тези прозорци и вече съм достатъчно умел да изчистя образите от другата страна на прозореца: мъж, жена и три деца

вечерят, едно от децата се опитва да яде супа, бащата му удря шамар, но ти казвам,, аз не виждам това, остава само рамката на прозореца, а в нея празно платно с неизползвани възможности и в тази рамка се появява Клара-Мария, появявам се аз, вечеряме, тя и аз, от време на време край нас се появяват деца, ту изчезват, ту отново са тук и пак ги няма — не влизат и не излизат от рамката на прозореца, а само се появяват от въздуха и след това изчезват във въздуха. Клара-Мария ме пита дали наистина нищо не може да се опознае чрез сетивата. „Всичко, казвам аз, всичко може да се опознае чрез тях.“ Тя повдига синята фуста, разтваря краката си и аз заглеждам розовината в междукрачието ѝ. Отпускам главата си там, ближа я с език, там е безкрайно топло, да — безкрайно топло, дори сега изживявам (въпреки че с разума си много отдавна осъзнах) същността на думата „безкрайно“, сега, докато треперя от студ от тази страна на прозореца, а си представям как там, от другата страна, езикът ми преминава по безкрайно топлото ѝ междукрачие, а всичко, което се случва след това, докосванията, движенията, звуците, които изстенват нашите гърла, цялото това съединяване, което свързва нашите тела, е като завръщане у дома, като пристигане в някой свършен дом, напуснат още преди самото раждане. В миг изразът върху лицето на Клара-Мария се сменя, тя поставя ръка на устата ми, обръща се към прозореца и ми казва: „Децата ни гледат.“ Обръщам се и аз, поглеждам през прозореца, а там, от другата страна, виждам себе си как треперя от студ. И отново ставам онзи, който в нощния студ гледа през нечий прозорец, а в този прозорец вече я няма нито Клара-Мария, нито мен, няма го вече нашето семейство, което вечеряше — свещта е изгаснала. След това се сепвам, мисля си, че ще се появи някой минувач по улицата, ще ме види как гледам в нечий прозорец и закрачвам в мрака. Понякога веднага се връщам у дома, понякога, когато краката ме болят по-малко, крача още дълго. Наближавам къщата на семейство Спийк, нито един прозорец не свети, всички спят. Влизам в къщата, отивам до моята стая, но не влизам в нея. Приклякам и поглеждам през ключалката — там е Йоан, но някак странно голям и все пак такъв, какъвто си беше. И аз съм до него. „Какво ще правим с нашата ограниченост“, пита ме. „Безкраен си“, му казвам. С ръка напипвам този безкрай, така както никога не успях да докосна безкрайността на субстанцията, а след това този безкрай навлиза в мен.

След това се стряскам, изправям се и влизам в стаята. Лягам да спя.

Понякога искам да гледам Клара-Мария, докато сънува. Не искам да я видя наяве, не искам да видя как се буди сутрин, не искам да видя как поглежда към Теодор да види дали е буден, или все още спи, не искам да знам дали желае да бъде далеч от него, или пък иска да е постоянно до него, не искам да знам дали я отблъсква мирисът на неговото тяло, или пък когато той е на път, тя държи постоянно до себе си част от дрехите му и от време на време доближава това парче дреха до своите ноздри, не искам да видя как става от леглото, не искам да видя как крачи боса из стаята, не искам да видя как се мие, как сяда след това пред огледалото, поглеждайки точно в зениците си, не искам да види израза на своето лице, не искам да видя израза на нейното лице, не искам да видя в него дали е тъжна или весела, и тя гледа в своите зеници, защото има нещо в тях, което е отвъд тъгата и отвъд радостта, а е по-тъжно и по-радостно от двете, не искам да видя как прекарва гребена по дългата си коса, върху която падат отблясъци от слънцето, не искам да видя как се заглежда в облаците, които се появяват в огледалото, не искам да видя как се храни заедно с Теодор, не искам да чуя за какво разговарят, нито пък искам да знам дали въобще разговарят, не искам да я виждам как запретва ръкавите си, когато той излиза от дома, и започва да мие съдовете, не искам да я видя как след това се качва до таванските стаи, застава до прозореца и дълго гледа някъде през улицата, през къщите, през града, отвъд крайната линия на хоризонта, не искам да видя как оставя прозореца отворен, а тя отива до леглото, подпира лакти на коленете, а глава — на дланите, косата ѝ пада надолу, до под коленете, вятърът разклаща пердето, повдига чаршафите, а все пак всичко е толкова мъртво в тази стая, не искам да знам защо с часове седи така неподвижна, не искам да знам дали в тези мигове я боли затова че няма деца, затова че предполага, че никога няма да има, или пък я боли безсмислието на съществуването, не искам да знам дали я измъчват всички прочетени изречения от книгите, не искам да знам дали я бодат всички мисли, които не могат да излязат от нея, които няма с кого да сподели, както глътнати игли бодат стомаха; а след това, когато чуе чукането по вратата, знае, че това е млекарката, обърсва очите си, спуска се по стълбите, дръпва резето, отваря и взема две шишета с мляко. Не искам

да видя как с въздишка влиза в стаята с музикалните инструменти, посяга към всеки от тях, но това е само полудвижение, това е само опит, след половин посягане ръката ѝ се връща обратно до тялото, не искам да знам дали в тези мигове в ушите ѝ все пак отеква ехо от звука на някога изсвирените композиции. След това излиза от стаята, отива на пазар, сигурен съм, че винаги купува някои сладки неща, сушени смокини и сухо грозде, мед и сладко от ягоди, а аз не искам да знам това, не искам да знам как крачи по забутаните улички и върви все така до края на града, до безсъзнание се пита коя е и си отговаря, че е Клара-Мария, ако е есен, събира листа и ги пъха в джобовете, ако е пролет — някакви дребни цветя, а след това се връща у дома и преди да влезе, се сеща, че там, на края на града, е забравила сушените смокини, меда и сладкото от ягоди, не искам да видя как прекрачва прага, как от ъгъла на стаята Теодор я съглежда и ѝ казва: „Носът ти е зачервен“, а тя си мисли „И пръстите премръзнали“, но не докосва с тях страните му и се отправя към рафта с книгите, докосва книгите една по една и си спомня нашата игра, но не искам да знам дали сега, преминавайки от книга на книга, казва по едно изречение от всяка от тях, не искам да видя усмивката на лицето ѝ, докато играе тази игра, нито пък искам да видя как тъга покрива лицето ѝ, когато ще се усети, че се усмихва, когато ще се досети от какво е предизвикана тази усмивка, а след това взема една книга, „Анатомия на меланхолията“, книгата сама се отваря там, където е разгъвана многократно от препрочитане на тези страници, и чете: „Гледам живата смърт, насеченото, кърваво, мъртво тяло, забавения или прекъснат ритъм, заличеното или празно време, унищожено от мъката.“ Не искам да знам нито какво желае, нито какво мрази, нито пък искам да знам на какво се надява и от какво се плаши, не искам да видя дали вечер у нея се събужда желание за тялото на Теодор, или пък ѝ е противно, че въобще спи до него, не искам да видя дали с удоволствие обвива крака около него, или го прави с гърч и погнуса, или пък техните тела лежат отдалечени едно от друго като душите им — далечни. Не искам да знам дали си спомня за мен в тези моменти, дали се сеща за онази нощ в стаята, на ледиканта, когато ме питаше дали едно нещо може да се осъзнае с допир, с мирис, с вкусване, слушане и гледане, не искам да знам дали когато за първи път е усетила миризмата от спермата на Теодор, си е спомнила миризмата на моята сперма онази нощ и дали е

помислила, че я лъжех онази вечер, а още повече че лъжех себе си, искайки да бъде преходна. Не искам да я виждам как се бори с безсънието, не искам да гледам как се опитва да заспи. Искам да я гледам как спи. И я виждам как спи, обърната с глава към съня, който идва, а аз си представям нейните сънища. Искам да има много син цвят в сънищата ѝ, син, червен и бял. Не знам защо, но единствено цветовете са ми важни в нейните сънища, а онова, което се случва, е съвсем неважно, съвсем ми е все едно, когато, представяйки си нейните сънища, виждам как Клара-Мария държи пепел в лявата ръка, а с дясната стиска главата на една риба, така че да ѝ поотвори устата, и изтърсва пепелта в устата на рибата, и започва да потъва в небето, нито пък обръщам внимание на голямото въже, чиито краища завързва около вратовете на две тела, които са напълно идентични, а те са идентични с моето тяло, а след това съблича своето тяло и започва, така безтелесна, да върви по въжето от едната моя глава към другата и обратно. Всичко, което ми е важно, е тези сънища да започват в син цвят, да продължават в червен и да изчезват в бял. И така всяка сутрин, когато се събудвам, когато се опитвам да си спомня какво съм сънувал в тези кратки часове сън, когато разбирам, че не мога да си спомня, започвам да си представям нея, гледам я как обръща глава към стената и започва да сънува в синьо.

Питах се къде е Йоан и какво прави, търси ли все още цветя под снега и разсъждава ли все още за ограничените неща? Мислех си колко силно отблъсквах другите от себе си заради собственото аз.

Кой аз, какво аз? Откъде и накъде аз? Защо аз? Но преди всичко: кой аз? Този аз, който в това зимно утро отрива в джобовете дланите си, които се потят; онзи аз, който тръгва по пътя извън Хага и продължава някъде в равнината — там, където синевата на зората пада върху снега, покрил поляните; дали аз Спиноза е онзи аз, който се заглежда по формите, които ятата птици очертават по сивото небе; кой аз, дали онзи аз, който крачи в снежните коловози от някоя впрегатна кола и гледа следите от копитата на двата коня, които са я теглили, а след това се заглежда в парата, която излиза от ноздрите ми при издишване? Къде да се открие онзи аз, докато си спомням онова утро, когато майка ми обясняваше какво е да се вдишва и какво да се издишва, и се питам: бях ли точно този аз? Загребвам сняг и правя топка — студеният сняг ми припомня студените пръсти на Клара-

Мария, когато веднъж ме докосна по лицето и ми каза: „Виж колко студени са“, бях ли тъкмо този аз — онзи, който се опитваше с дъха си да стопли премръзналите пръсти на Клара-Мария? Хвърлям снежната топка колкото мога по-далеч и продължавам по пътя — вятърът ме блъска в лицето и ме кара да притворя очите си така, както ги притварях една студена лятна вечер пред въпроса какво по-нататък, какво след отлъчването, докато крачех по улиците на Амстердам, така както ги притварях една сутрин, когато казах на Йоан, че трябва да си замине за Лайден, както ги притварях, чистейки гроба на татко.

Кое аз да се избере от всичките аз, разпилени във времето, разхвърляни из пространството, или пък трябва да се отвърне глава от тази разпиляност и разхвърляност и да се тръгне обратно, да се потърси едно-единствено аз, което може би съществува въпреки всички тези разделени аз, но не някъде от обратната страна на вятъра, а тъкмо там, където няма нито обратна страна, нито вятър, там, където няма време и пространство?

Или все пак аз е в тези аз, във всички отминали аз, аз е в онова дете, което за първи път чува от майка си какво е вдишване и издишване, аз е и в думите на майката, аз е и във вдишването и в издишването; аз е в моето лице, но и в пръстите на Клара-Мария върху него, и в нейните думи: „Виж колко студени са“; аз е в онзи, който трябваше да напусне дома си и крачеше из Амстердам, аз е в онзи, който принуди Йоан да замине, и в онзи, който почистваше гробовете, обраснали с бурени.

Но как да се достигне до този миг, в който ще се съберат всички тези аз, как да бъда в този миг на обединяване? Тогава знам (въпреки че този миг ми се струва толкова непостижим), знам, че тогава ще бъда там, където винаги съм искал да бъда, тогава ще докосна част от вечността и безкрайността, може би затова, защото, изживявайки изведнъж всички отминали и невъзвратими неща, ще мога да осъзная по-добре от когато и да е било лепкавата болка на преходността и ограничеността.

На пътя пред себе си виждам патица, паднала и замръзнала в снега. Обръщам се — мътното зимно слънце се подава над покривите на къщите в Хага. Тръгвам обратно към града.

А след това се редуваха и други утрини, имаше дни, в които изпитвах единствено отчаяние. Предчувствах тези дни предварително,

така както животните предчувстват някое нещастие, предчувствах тяхното приближаване, снабдявах се с бутилка мляко, няколко хляба и тютюн и се заключвах в стаята. Спийкови знаеха за този мой навик и не ме безпокояха, така че оставах за няколко дни сам, а може би и по-близо до себе си, и по-близо до другите, отколкото през останалите дни. В такива дни вече дори не се опитвах да избягам от спомените, да ги заменя с адекватни идеи, да мисля за Бог и да се отдавам на интелектуална любов към него, тогава мислех за пръста на едно момиче, който се движи като откъснат лист по гърба ми, мислех за онази нощ с Клара-Мария, когато бях само на крачка от това да бъде нещо различно от онова, което бях в тези самотни часове на самоизтезание, спомнях си аромата на нейното тяло, спомнях си гласа на Йоан, онези особени тонове, които тласкаха кръвта към моя фалос, спомнях си неговото тяло; в такива дни и още повече в такива нощи, тъй като, когато ме застигаше отчаянието, не можех дори да спя, седях на пода в някой от ъглите, премествах се в друг ъгъл на всеки три часа, и така престоявах във всеки ъгъл по два пъти на денонощие, в тези денонощия чувствах единствено ъглите като някаква защита, единственото пространство, в което можех да седя без страх, че ще изчезна, в такива денонощия ме обземаше страх дори от самата мисъл да изляза на улицата, дори от мисълта да напусна стаята, струваше ми се, че ще попадна в някакво пространство, където няма съществуване, където всичко се стреми към своя край, и което беше най-страшно — някъде, където не съществува безкрайната субстанция. В такива денонощия само временно напусках ъглите, колкото да отида до средата на стаята, за да отпия глътка мляко, да взема залък хляб, щипка тютюн за дъвчене или пък когато отивах до масата за шлифоване на лещи, но не за да работя, а за да докосна изшлайфания стъклен прах — в тези дни на отчаяние изпитвах някакво особено удовлетворение от допира с този прах — като че докосвах нещо подобно на мен, на моето съществуване. Трудно ми е да призная — в тези мигове ме нараняваше чуждото щастие, не можех да слушам нито смеховете от улицата, понякога, когато чувах звуците, които идваха оттам, напусках ъгъла, в който седях като в нечия прегръдка, и се приближавах до прозореца, до неговия долен перваз, гледах през него като крадец, като злосторник, като някой, който се крие, гледах с част от окото, с част от зеницата. Гледах хората на улицата и се питах дали това е щастието и защо

никога не успях да го постигна и ако през целия си живот мислех, че с това, което пиша, ще науча хората да живеят щастливо, спокойно и свободно, то аз не само че не успях да изживея щастието, но в дните на отчаяние нямах нито спокойствие, нито свобода, затискаха ме мислите за нещата, които можех да направя, а не направих, и това ми създаваше ужасно безпокойство и отново се довличах до някой от ъглите, запущвах ушите си с пръсти и тогава можех да чуя онзи особен звук, който все по-често идваше от гърдите ми, като че ли някъде далече виеше вълк.

Тези денонощия на отчаяние завършваха в първия миг, когато успях да си повторя, че и отчаянието е само афект и може да бъде преодоляно чрез неговото разбиране, когато нещо ми позволяваше да повторя това, тъй като в денонощията на отчаяние, колкото и да се опитвах да сторя това, някаква част от мен пресичаше мисълта, прекъсваше я наполовина, казвах си само „Отчаянието е афект, появил се като последица от...“, а след това като че ли някакво острие от отчаяние прекъсваше тази мисъл, а исках отново да се чувствам спокоен, през деня да шлифовам лещи и да пиша, да играя с децата на Спийкови, да крача по улиците или пък да свърна в таверната „При стария котарак“ на чаша вино, да мога спокойно да взема телескопа и да насоча поглед към небето, към звездите.

В един от тези периоди на голямо отчаяние някой все пак почука на вратата ми. Не отворих, седях като истукан в ъгъла и гризах ставите на пръстите си, но чуването се повтори, а след това чух и гласа на госпожа Спийк:

— Някой иска да ви види.

Те знаеха, че който и да ме търси, не трябва да ме безпокоят, и това нарушение ми подсказваше, че ме търси някой специален човек. Станах, погледнах зачервените си очи в огледалото, пооправих косата и отворих вратата. Госпожа Спийк вече си бе отишла, на прага стоеше Клара-Мария. Когато ме видя, се усмихна някак особено и издаде още по-странен звук, като че ли изтърколи топка тъга от слънчевия сплит към гърлото си:

— Дойдох в Хага да видя леля си и пожелах да се срещна с теб.

Тогавашмущението ми изчезна, посегнах с ръка и докоснах лявото ѝ ухо, направих две движения около него, след това докоснах лявата ѝ и дясна ноздра, после устата и накрая челото. Клара-Мария се

засмя и в този смях отново видях дванайсетгодишното момиче, каквато беше, когато я видях за първи път, и върна поздрава ми — протегна ръка, докосна лявото ми ухо, направи два кръга около него, след това докосна лявата ми и дясна ноздра, после устата и накрая челото. Поздравът прехвърли мост през десетте години, изминали от нашата последна среща.

— Заповядай, седни — казах, показвайки стола до масата.

Беше много променена: косата ѝ вече нямаше някогашния блясък, походката ѝ, начинът, по който куцаше някога, бе изпълнен с някаква радост, сега това бе накуцване с някаква тегоба, предизвикана не от тялото, не от физическото, накуцваше тегобно, като да носеше на гърба си торба пълна с колебания, с неизпълнени очаквания и тъга. Но все пак миришеше по същия начин. Седяхме един до друг на масата, тя запълваше мълчанието с оправяне на кичурите коса, които падаха по челото ѝ, с някаква смутена усмивка, с повдигане на рамене, а аз вдишвах мириса на тялото ѝ, мирис, който подсещаше за някаква белота, върху която дори и да капнеше капка друг цвят, щеше да бъде погълната от белотата.

— Знаеш ли — рече, — често се сещам за... — погледна към големия червен ледикант. — За онези първи изречения от „Анатомия на меланхолията“ от Бъртън...

— „Не би имало смисъл да се пише за онези, които меланхолията унищожават, освен ако писането произлиза от меланхолия. Опитвам се да ви говоря за бездната на тъгата, за неизказаната болка, която понякога, а често и трайно, ни обзема чак докато не изгубим вкуса на всяка дума, на всяка постъпка, самия вкус на живота“ — припомних си любимия ѝ пасаж от книгата.

— Да — и се засмя.

В този миг ми се стори, че не може да отдръпне погледа си от ледиканта, и знаех, че винаги, когато си припомня изреченията от „Анатомия на меланхолията“, тя си спомня и една нощ с пълнолуние, когато бяхме сами в нейния дом, когато тя дойде в моята стая и седна до мен на ледиканта, а аз миришех на сперма и тя ме попита защо не е възможно да се осъзнае битието чрез мириса, допира, вкуса, видимостта.

— Избелял е — каза, докосвайки с пръсти ледиканта. — Удобно ли ти е тук?

Питаше, опитвайки се да огледа стаята, а погледът ѝ отново и отново се връщаше към ледиканта.

— Да — отговорих, а погледът ми бягаше към краката ѝ, отиваше между тях, воден от моята обсеция по невинността и осъзнаването, че тя вече не е там, в нейното междукрачие, исках да видя разликата между невинността и липсата ѝ.

— Пишеш ли?

Питаше, а аз отговарях, че пиша, не съзнавайки, че въобще казвам нещо, но осъзнавах, че погледът ми отново и отново пада от зениците ѝ към нейното междукрачие, така както нейният поглед се отклоняваше от моето лице към ледиканта.

— За какво пишеш? — питаше ме и отново се заглеждаше в ледиканта, а аз си спомнях как някога гледаше хората, гледаше ги като че ли наблюдава десетина точки и като че ли преценява коя е поинтересна, така бързо и с любопитство преместваше някога погледа си от нечии очи на нечии вежди, после към дясното ухо, а оттам към долната устна и поглеждаше към средата на челото; а сега забелязвах, че погледът ѝ беше някак натезжал и описваше някакъв странен триъгълник, гледайки в моите зеници, в ръцете ми, в ледиканта.

— За отсъствието и липсата — казах, без да осъзнавам какво казвам, а тя отново очерта триъгълника между моите зеници, ръцете ми и ледиканта, докато питаше:

— За липсата?

А аз отговорих:

— А не, изобщо не пиша за това.

Когато спря погледа си на моите зеници, видя как моят поглед отново пада от нейните очи към мястото, където се съединяват краката ѝ.

И тогава още веднъж, както когато беше момиче, ми показа, че за да се постигне третият вид познание, не е нужно да се използват методите, наложени от разума.

— Теодор не може — каза.

Мълчах.

— Не може — повтори. Обхвана с длани коленете си. — Искам да имам дете — каза.

Мълчах. Както преди няколко мига отмествах погледа си от нейното междукрачие, сега той сам бягаше от зениците ѝ. Гледах към

края на челото ѝ, там, където започваше косата, гледах ръцете ѝ, опрени на коленете, и пръстите, които разтваряше, а после скриваше в сгъвките под коленете.

— Искам да имам дете — повтори, а мен ме измъчваше това странно изчакване, като че ли гласът ѝ бъркаше в моя слънчев сплит, а в него имаше и молба, и очакване.

Измъчваше ме липсата на този звук в мен, а плачът на едно от децата на Спийкови, който долиташе някъде от долните помещения, ми подежда като моментно облекчение, но след това видях, че предизвика вцепененост върху лицето на Клара-Мария.

— Сега трябва да тръгвам — каза и стана от стола.

Исках да кажа нещо, но сам не знаех какво. Станах след нея, слизаше мълчаливо по стълбите.

— Ще дойдеш ли пак? — попитах я, отваряйки външната врата.

Не си спомням какво ми отговори, тогава дори не чух какво каза може би защото в ушите ми отзвучаваше молбата и очакването от едно нейно предишно изречение; гледах лицето ѝ, нещо потрепваше върху него, някаква пречупена надежда, затворена като въпрос, който не знаеше дали да тръгне към мен, или да се обърне към нея. Усмихна се повече за да не позволи да се свият устните ѝ надолу, отколкото за да изкаже любезност, прошепна, че пак ще се видим или пък да ги посетя, нея и Теодор, в Амстердам, а след това се обърна и закрачи между двата реда къщи. Останах да я гледам как се отдалечава по улицата, ходеше бавно, накуцвайки с единия крак, а за мен това крачене остана като най-прекрасното движение в спомените ми. Знаем, че чувстваше моя поглед върху тялото си, дори ми се стори, че в един момент малко поспря и леко изви врата си, като че искаше да се обърне да ме види, но след това все пак продължи, забързвайки крачките. Тези отдалечаващи се крачки бяха последното нещо, което чух от нея; образът ѝ и по-късно се появяваше в моето въображение в часовете, когато лежах свит в ъглите на стаята, но винаги беше безмълвна, без молба и очакване в гласа си и въобще без глас, и всичко около нея беше беззвучно.

ЕДНО ЖЪЛТО ЦВЕТЕ

Никога повече няма да те срещне. Ще си спомня често за теб и винаги, когато чуе думите „вечно“ и „вечност“. Когато ще мисли за теб, за твоя избор да отсъства от живота ти, ще те оправдава с липсата на вечност в нейния живот.

В миговете, когато за нейната тъга ще е необходимо присъствие на звук, ще приплъзва пръсти по клавишите на чембалото (на което е гравирен надпис „Музиката е спътник на радостта и лек за страданието“, но тогава музиката ще бъде само потвърждение на нейното страдание) и винаги, след всеки изсвирен тон, ще мисли колко кратка е вечността на звуците.

И онова, което не знаеш, Спиноза (а как би могъл да знаеш това ти, който винаги бе питан от нея „Какво пишеш сега?“, но никога не я попита „А ти пишеш ли нещо, Клара-Мария?“, ти никога не попита себе си — не пише ли и тя, най-начетената, нещо?), докато вечер ще чака да дойде сънят и ще брои изминалите часове по ударите на черковната камбана, през мисълта ѝ ще преминават изречения, ще се появяват образи, ще се случват събития, у нея ще се раждат романи, но ще умират, преди да отворят очи и преди да бъде отрязана пъпната им връв; тя никога няма да запали свещта и да запише думите, които ще изпълват времето преди идването на съня — не за да не събуди Теодор, а защото твоята обсемя от вечността ще стане и нейна, а незаписаните текстове ще погребва с думите: „Думите не изчезват в нищото, но и не попадат във вечността. Думите са преходни.“

Когато една вечер, след като научи от един свой пациент, Теодор ще ѝ каже, че си починал, тя ще поклати глава и ще каже: „Не е възможно да е мъртъв. Той е вечен.“ Тъй като не би повярвал, че Клара-Мария се шегува, съпругът ѝ би помислил, че е луда. Но тя нито се шегува, нито пък е луда — тя вярва в твоята вечност, Спиноза.

Скоро след твоята смърт ще се сдобие със син, но смъртта ще побърза да я увери в преходността и ограничеността на нещата, които могат да бъдат видени, чути, помирисани, вкусени, докоснати — Ейуиг

(*Eeuwig* на холандски означава Вечен; така ще кръсти рожбата си) ще почине, когато стане на девет години.

След това Клара-Мария ще пътува сама из Италия, а изборът на тази страна няма да е случаен — ще се сближи с аристократи само защото в техните дворци ще ѝ покажат току-що открити антични скулптури и ще ѝ обясняват, че някои неща все пак са вечни; но погледът ѝ ще се задържа върху детайлите, които ще ѝ напомнят преходността — на статуята на Венера липсва лявата гърда и пръстите на ръцете, на Аполон липсва фалосът и дясното ухо, на Амур — стрелата, и ще се пита още колко време ще отmine, докато всичко се превърне в прах.

Когато ще крачи по площадите и улиците на Флоренция и Милано, децата бездомници ще я дърпат за ръкавите, отгатвайки по мътния ѝ поглед, когато среща техните погледи, че точно тя е онази, която ще изпразни джобовете си, за да напълни техните протегнати ръце.

Веднъж дори ще се запита дали не е възприела твоята идея за вечността само като защита от гнева, който би могъл да се породи у нея към теб, като спасение от омразата към теб заради изтерзаните очаквания. „Не е ли това само страх, че ако не приема неговата нагласа към вечните неща, ще го намразя, защото не споделя с мен преходните неща?“, ще си каже едно утро във Венеция, замислена пред отражението на лицето си във водата на един от каналите.

Ще умре едно утро на 1709 година, гледайки как върху дланта ѝ вехне едно току-що откъснато жълто цвете, в Рим — Вечния град.

СЪН

Тази вечер сънувах за първи път след смъртта на майка си. В съня можех да видя себе си. Имах празен поглед. Една птица летеше около мен. Протегнах ръка, кацна на дланта ми. Гледах как бавно умира, пърхайки по пръстите ми. След това изведнъж изгни, започнаха да я ядат червеи. Исках да я отърся от ръката си, да я хвърля на земята, но не можех. Като да беше залепена за мен. Тръгнах към къщата, към нашата къща, към къщата, от която падаше портокалова боя. Пресрещаха ме много хора, даваха ми птици.

— Вземи ги — казваха, — за теб са.

Не ги поглеждах. Бързах към къщата, измъчваше ме мъртвата птица в ръката ми. Минах през вратата, но след това, вместо да вляза в стаята, се оказах на покрива.

Погледнах надолу. Пред къщата, между входната врата и канала, на големия червен ледикант лежеше мама.

— Много си остарял — ми каза. — Сега изглеждаш по-стар от мен.

— Ще скоча — казах.

— Недей — рече. — Ако скочиш, ще останеш жив. Остани там — и се обърни на другата страна, към канала, да не ме гледа.

Не скочих. Събудих се. Дълго държах главата си с длани. Ръцете ми миришеха ту на акация, ту на мъртва птица.

Почувствах, че ми трябва някой в този миг, някой за разговор. Не, не исках да разговарям за субстанцията и същността, нито за атрибутите и модусите. Исках да говоря за някои много прости неща. Представих си, че Клара-Мария стои до прозореца. Можех да я питам какво мисли за природата на афектите или пък за приликите и разликите между втория и третия тип познание. Не беше необходимо да разговарям за такива неща. Не че не можех да ги произнеса, просто не ми идваха в главата.

— Колко е килограм риба? — питах.

— Не знам — казваше. — Не ям риба. Не мога да ям нищо, което има очи. Теодор понякога ми казва: „Ако не можеш да ядеш нищо,

което има очи, тогава яж къртици.“

— Как е Теодор?

— Има мазоли на краката. Много работи. Търсят го пациентите.

— А ти?

— Нямам мазоли — казва и поглежда стъпалата си. Боса е.

— Как си ти?

— Не знам — поглежда ме и се засмива. — Сънувах те — ми казва. — Седиш в ъгъла с майка си и си говорите. Да не ви преча, казах. Не, казва майка ти, и без друго не сме вечни. А ти мълчеше... И сега мълчиш.

— Знам. Би трябвало да кажа нещо. Не знам какво.

И пак мълчах, а тя изчезна.

Трябваше ми разговор и с това си обяснявах появяването на Клара-Мария в мислите ми, въпреки че се изплаших, че я виждах толкова ясно с отворени очи. След това мина дълго време, докато някой пак така да се появи. Седях на пода в ъгъла и до мен седна мама.

— Това е много странно — казах ѝ.

— Кое? — попита ме.

— Това, че си те представям — казах. — Да не помислиш, че съм луд, защото ти говоря, а ти не си тук — казах.

— Не се тревожи — рече — не мисля така. Как майка ще помисли така за своето дете — и лудо да е, нейно си е.

— Странно е как те виждам толкова ясно — казах.

— Защо странно? — попита.

— Откакто си умряла, не можех да си припомня лицето ти.

— Не си искал да си го спомниш — рече.

— Да. Не исках да си го спомня — казах. — Сърдиш ли се за това?

— Не — рече. — Защо да се сърдя?

Мълчах.

— Беше ли ти тъжно, когато умрях? — попита. — Малък беше тогава, шестгодишен.

— Не помня — казах. — А тогава и не исках да помня. Исках да забравя, че си мъртва. — Мълчеше. — Пристигна дядо от Ротердам. Сигурно тъгуваше за теб, но пред нас, пред децата, не плачеше. Само очите му бяха зачервени. Но не те споменаваха. Даде ми нещо, не се сещам какво — нещо за ядене или пък нещо за обличане. Не можех да

го взема. Аз протягам ръка, но не отварям пръстите. Всичко, което получавах като подарък, мислех, че ще изчезне, знаех, че всичко ще изчезне. Като да не е било. И затова исках още отначало да нямам нищо. Да не ме боли един ден, когато го изгубя. Затова пожелах да открия вечните неща. Затова реших да се влюбя в Бог, а не в човешко същество. И все пак привличаха ме мъртвите тела. Само мъртвите тела. Мастурбирах, мислейки за тях. Денем ходех в Theatrum Anatomicum, гледах дисекциите, а нощем мислех за тях. Не ме привличаха живите тела. Чак до онзи ден, когато...

Нещо изшумя в другия край на стаята. Там, до прозореца стоеше Клара-Мария.

— Да не ви преча? — пита.

— Не — рече мама. — И бездруго не сме вечни.

— А безкрайни? — пита Йоан, влизайки в стаята и затваряйки врата след себе си.

— Също не — рече мама. — Виджте, виджте как избледняваме.

И наистина — цветът им изчезваше, ставаха все по-бледи, превръщаха се във въздух.

Въздъгнах, отхвърляйки глава назад, удряйки с тила стената, и се питах дали съм луд, дали съм луд, дали съм луд?

Питах се дали и умът ми е болен, чувствайки болестта на тялото. Едва дишах, гърдите ме стягаха, нощем се задушавих и след това забождах игла във вената, пусках си кръв. Така ни учеха докторите тогава, от това ще ви мине, казваха.

МРЕЖА

За да се скриеш от лудостта, седиш и рисуваш. По-късно, години след твоята смърт, когато Колерус ще дойде в къщата на Хендрик ван дер Спийк, разпитвайки го за твоя живот, защото ще пише книга за теб, хазяинът ще извади от едно чекмедже рисунките ти и Колерус ще запише: „Сам се е учил да рисува, можел е да скицира някого с мастило или с въглен. В ръце държах купчина такива скици на хора, които са го посещавали или пък които е срещал случайно. Сред рисунките намерих една — рибар, в риза и с мрежа, праметната през дясното му рамо.“ Колерус внимателно гледа рисунката, но не забелязва, че нарисуваният не е рибар, а това си ти, и че праметнатото през твоето ляво рамо не е рибарска мрежа, а паяжина.

* * *

Паяжината ми бе по-скъпа от всички форми, с които се изразяваше загубата на похабените неща в универсума. Наистина паяжината има някаква близост с лабиринта и с дървото на живота, но разликите са много повече от приликите.

Лабиринтът е създаден от човек, който искал да е Бог; дървото на живота е създадено от хора, които искали да осъзнаят как се осъществява сътворението от Бога; мрежата е направена от Бог. Не, не се смей,, паяжината наистина е създадена от Бог. Кой пуска тази нишка от тялото на паяка, кой създава вятъра? Кой води паяка и му помага да завърже нишка с нишка, кой, кой, ако не Бог, ако не вечната и безкрайна субстанция учи паяка как се плете мрежа?

В дървото на живота съществува йерархия, има подялба на горе и долу, горните сефироти^[1] са по-близки до небето, а долните — до земята; има и още една привидно интересна подялба: мъжки, женски и андрогинни^[2] стълбове, но какво от това — нима победата, символизирана от седмия сефирот, принадлежи само на мъжкия принцип; нима славата, символизирана от осмия сефирот, принадлежи

само на женския принцип; и няма само красотата е двуполова? И в лабиринта съществува йерархия: там няма горе и долу както при дървото на живота, там йерархията не определя близостта до небето и земята; йерархията там е установена от играта на живот и смърт: ако вървиш по верните пътеки, които ще те отведат до изхода от лабиринта, можеш да продължиш своето съществуване, ако избереш грешната пътека — можеш да намериш смъртта. А творението на паяка, макар и да има среда — тя не е най-важното място: всяка част е център на мрежата.

И накрая — входът и изходът. В лабиринта има един или повече входи, но винаги само един изход. При дървото на живота се знае точно от кой сефирот може да се влезе и по кои пътеки трябва да се върви — от Кетер^[3] има само три прави линии, по които може да се тръгне: към Хохма^[4], Бина^[5] или Тифарет^[6]. А при паяжината откъдето и да се тръгне, може да се достигне навсякъде — там всяка точка е вход и изход.

Затова рисувах паяжини, рисувах ги праметнати през рамото ми, през лицето, разпънати върху небето.

[1] Сефирот — елемент от Дървото на живота според Кабала — Б.пр. ↑

[2] Андрогин — двуполово същество. — Б.пр. ↑

[3] Кетер — първият сефирот, означава безпределното пространство. — Б.пр. ↑

[4] Хохма — сефирот от Стълба на милосърдието, означава безкрайната разумна дейност. — Б.пр. ↑

[5] Бина — сефирот от Стълба на строгостта, означава разумното действие. — Б.пр. ↑

[6] Тифарет — сефирот от Стълба на „обратния път“ (пътя на изкуплението), означава красотата или добротата. — Б.пр. ↑

21 ФЕВРУАРИ 1677 Г.

Двадесет и първи февруари е, Спиноза, същата дата, когато бе създаден в една нощ преди четирийсет и пет години в Амстердам. Двадесет и първи февруари е и също е нощ, само че в тази нощ ще умреш. Предчувстваш ли това, докато кашляш, отпиваш глътка мляко, чийто вкус вече не разпознаваш? Връщаш чашата на масата, но ти се струва, че не държиш нищо в ръката, като че допираш празнота. Ставаш и отиваш към прозореца. Отваряш го, „Навън би трябвало да мирише на зима“, си мислиш, но само някакъв горчив мирис прониква през ноздрите ти. Погледът ти е мътен — виждаш всичко: улицата, снега, покрива на черквата, но все пак — всичко е празно пред теб. До теб достигат звуци, но не те докосват; чуваш ги, но не знаеш какво слушаш. Чувстваш ли безпокойство, Спиноза? Знам, смъртта е последното нещо, за което мисли свободният човек, но все пак, може би има нещо, което те кара да се обърнеш, да погледнеш към нещата, останали зад теб, или още повече към нещата, които можеха да останат зад теб, но не си сторил нищо, за да ги има. Чувстваш ли някаква тъга заради ненаправените неща, Спиноза? Оставяш прозореца отворен и отиваш към ледиканта.

Умиращ, Спиноза, и аз трябва да те оставя насаме със смъртта, защото срещата със смъртта е винаги очи в очи.

ЦЕНТЪРЪТ НА ПАЯЖИНАТА

УМИРАНЕ

Предчувствах, че ще умра. Повтарях си това, въпреки че някъде дълбоко в себе си се надявах, че тези думи съдържат възможността за грешка, повтарях си това тази вечер, когато смъртта неумолимо ме приближаваше. Да, довечера ще умра, си казвах, навярно искайки със съзнанието за предчувствието на края да прогоня своя страх от смъртта, да изплаша страха.

Чувствам все по-силна и по-силна болка в гърдите и тази болка ме кара да затворя очи, тази болка или съзнанието, че с очи не мога да видя онова, което трябва да видя, или може би страхът от смъртта ме накара да се вгледам в тъмата на клепачите и от тази тъмнина изскочи споменът за деня, когато бях отлъчен, също както и сега бях с болка в гърдите, но онова беше по-друга болка, тогава ме болеше отчуждаването от онези с кръв като моята, а сега ме боли отчуждаването от моята собствена кръв; и също както и сега ми се струваше, че губя почва под краката, но тогава смело поех към следващия ден, а сега падам на пода, тогава, в мига, когато умирах, ми се струваше, че падам в Нищото, в което няма Вечност и Безкрай, и се чувствах толкова изгубен, толкова смазан, че ми се струваше, че ако отворя очи, ще мога да видя отделянето на собствената си душа от тялото и че ще копнея да задържа своето тяло, да опазя себе си в него, въпреки че от това вече нямаше полза, сетивата на това тяло вече бяха мъртви и от този страх държах очите си затворени, докато падах към пода, към Нищото, в Крайното и Ограниченото.

Паднал съм на пода и се опитвам да се надигна, надигам се и успявам да седна на червения ледикант, който може би вече не беше червен, времето промени и неговия цвят, както промени и цвета на кожата ми, закашлям се, болката е все по-силна. Лягам на ледиканта и се свивам като ембрион, а мисълта ми пресича водите на спомена, бързо и лесно като кораб пресича тези води, които понякога правят водовъртежи и не ми позволяват да се доближа до всеки миг от миналото, а корабът продължава все по-напред и по-напред, плавайки напред, а всъщност назад: преди да избягам от живота във

философията, преди да отблъсна Йоан от себе си заради страха от телесното, преди да избягам с дефиниции от сетивността на Клара-Мария, преди отлъчването, преди смъртта на майка ми, този кораб плаваше все по-бързо и по-бързо, подреждайки камъчетата на миналото в една-единствена мозаечна комбинация, която неустоимо напомняше на моето битие, на моето истинско аз, на онова аз, което търсих през целия свой живот и нещичко от което откривах в този кобен миг.

Лежа на леглото, свит като ембрион, от лявата ми страна лежи животът, от дясната — смъртта, лежа и се вмъквам все по-навътре и по-навътре в себе си, търсейки мястото, където се раждат вечното и безкрайното, онова място, което не намерих в нито един момент от своя живот, въпреки че го търсех във всеки миг от писането и още повече когато обмислях онова, което трябваше да напиша, когато размишлявах за съществуването, и докато потъвам в собствената си душа, докато потъвам в собственото аз, осъзнавам, че тази душа е родилка на вечното и безкрайното, че тази душа съществува само за да изрази вечността и безкрайността, и едновременно разбирам, че този опит е безкрайно безполезен, тъй като и вечността, и безкраят са прекалено малки, за да обяснят тази душа, и душата е прекалено малка, за да обхване вечността и безкрая.

В този миг някаква топла болка удари моето тяло и моята душа, топла болка, която идваше от съзнанието, че при тази невъзможност да се обясни душата с вечността и безкрая, нито да се обхванат вечността и безкраят с душата все пак остава възможност чрез тялото, защото душата изпитва вечността и безкрая чрез тялото, и тогава аз, свит като ембрион, гледах части от своето тяло, гледах удебелените нокти, сгърчените пръсти и тогава топлата болка стана нетърпима и започна да ме изгаря, помислих, че това е край, помислих, че се отделям от тялото, помислих, че това е мигът, когато се разделям и с тялото, и с възможността да се докоснат вечността и безкраят чрез сетивата, с движение по ръба между тях. Не изпитвах тъга, вече дори тъгата не можеше да съществува, всичко се бе приближило до своя край, помислих само, че всичко около мен изчезва, всичко онова, което някога исках да изчезне, за да мога да дочакам своята раздвоеност, а в този миг поисках, ако все още можех да искам, някаква нова възможност

за съществуване, както когато писател иска да напише наново лошо написана книга.

Лежах на леглото, лежах свит като ембрион и почувствах как душата ми се надига и спуска, как се опитва да пробие мембраната на моето тяло, а същевременно иска да заякчи тази мембрана, да забави нейното незабавно разпадане, лежах свит като ембрион и разбирах, че наближава мигът, когато правата линия на моя живот ще се извие и ще се превърне в кръг, при което краят и началото ще се съединят и ще се изгубят един в друг, лежах свит като ембрион, докато мисълта приближаваше моите най-ранни спомени, а след това продължаваше и по-нататък, отиваше до първите мигове на моето съществуване, мисълта ми се движеше между краката на майка ми, влизаше в нейната утроба и аз можех да се видя как плувам във водите на майчината утроба, свит както и сега, със затворени очи както и сега, изпразнен от въпроси както и сега; да, тогава за първи път след напускането на майчината утроба нямах въпроси, тъй като, събирайки всички моменти от своето минало в една едновременност, без нито една дума получих отговор на всички въпроси и всичко, което исках, бе да се върна отново в майчината утроба, отново да се родя, но с всички знания, които получих, докато падах, докато лежах на ледиканта свит като ембрион; вярвах в безкрайната радост от съществуването на онова битие, което познава и ширината, и дълбочината, и тежестта на собственото аз, на онова аз, което цял живот се изплъзваше в моментите, когато го търсех най-упорито, и когато бях най-близо до него, това мое аз се криеше зад моята сянка, зад моя глас, зад най-далечната точка на хоризонта, а сега, най-накрая, виждам това свое аз, сега, когато лежа на ледиканта и чувам изстиването на собствената си кръв.

РАЖДАНЕ

Нощ е, Спиноза, и аз завършвам четенето на този роман. Нощ е, също така гъста както онази нощ на двадесет и четвъртия ден на ноември, когато бе роден, същата нощ, когато Рембранд завършва „Урок по анатомия на професор Тюлп“. Нощ е, Спиноза, и се чувствам някак безжизнен, така както може би и Рембранд се е чувствал безжизнен, завършвайки своята картина; бавно изпускам книгата от ръце и Рембранд изпуска четката, Рембранд изпуска четката в мига, когато завършва частта, от която искаше да започне, но която остави за края — капката кръв между пръстите на професор Николас Тюлп — това последно свидетелство, че мъртвецът някога е бил жив, но в този миг ти си най-жив. А ти си в тази и едновременно в онази нощ най-жив Спиноза, точно в този миг ти се раждаш, в тази и онази нощ: майка ти лежи с разтворени крака, а главичката ти се подава от нейната утроба, викът ѝ е достатъчно силен, за да стигне до къщата, в която Рембранд прави крачка назад и гледа платното, после се приближава отново до картината — не, „Урок по анатомия“ не го интересува въобще, зениците му са насочени към капката кръв, към парчето душа между пръстите на професор Тюлп. Изваждат те от утробата на майка ти, Спиноза, а и аз, мили мой, и аз се появявам, дотичвам отнякъде с ножица в ръка, със същата онази ножица, която Николас Тюлп държи в картината на Рембранд, дотичвам за малко, толкова, колкото да отреже пъпната ти връв и да изчезна отново от другата страна на страниците на тази книга, пожелавайки ти щастлив живот.

Завършено на 24 ноември 2002 г.

ЗАЩО СПИНОЗА?

ВМЕСТО ПОСЛЕСЛОВ

Наистина защо точно Спиноза?

Онзи, който пише, освен че постоянно се опитва да си отговори на въпроса защо изобщо пише, сигурно се пита и защо пише тъкмо за този, за когото пише. Да, защо точно Спиноза? От този въпрос се появиха следващите няколко страници като опит да намеря отговор.

Разбрах, че ще пиша за Спиноза, в мига, когато за пръв път чух за него — в гимназията, в час по философия при моята учителка Гордана Гурчиновска, и ако бях писал тогава, можех лесно да отговоря: пиша заради неговата (и не само неговата) самота. Да, тогава ме привлече не неговата философия, привлече ме неговият живот: отхвърлен мъдрец, когото евреите отбягват, а той, за да преживява, шлифова оптични лещи. Така беше тогава, а после забравих за Спиноза, после писах някои други неща. Когато преди две години се върнах към идеята да пиша за него, пред мен стоеше отново тетрадката по философия от гимназията и един куп книги. Първо прочетох само неговите съчинения, след това и биографичните изследвания за него — както от неговите съвременници Жан-Максимилиан Лукас и Йохан Колерус, така и тези от нашите съвременници Маргарет Гълан-Уър и Стивън Надлър, както и писмата на и до Спиноза. Най-накрая дойде ред и на тълкуванията на неговата философия.

Жил Делюз, големият (а може би и най-голям) тълкувател на философията на Спиноза, в писмо до Мартин Джокин, преводач на неговия труд „Експресионизмът във философията: Спиноза“, пише: „What interested me most in Spinoza wasn't this Substance, but the composition of finite modes“ (Joughin, M. *Translator's Preface in: Deleuze, G. Expressionism in Philosophy*, Zone Books, New York, 1990).

Да, това е, което би заинтересувало и един романист, а не само философ — не субстанцията, не вечните неща, а ограничените, преходни модуси. Казано по-конкретно — ние самите и това, което ни

заобикаля. Само че, поради различната природа на философията и литературата, философът (в случая Делюз) се интересува от ограничените модуси около Спиноза заради „откриване в субстанцията на *иманентна територия*, в която ограничените модуси действат“, а романистът се интересува от тълкуването на философа Спиноза на ограничените модуси, защото чрез това тълкуване се изявява човекът Спиноза. А човекът Спиноза, съдейки по онова, което казва философът Спиноза, измества погледа си от това, което е ограничено и преходно. Според написаното от Спиноза можем да смятаме, че става дума за едно обезстрастено битие, водено от разума по една отъпкана (и доста скучна) пътека на съществуването. Но не така „отъпкани“ са страниците на неговите книги. Както отбелязва Делюз в друга своя книга, в която отново коментира учението на Бенто-Барух-Бенедикт: „The *Ethics* is a book written twice simultaneously: once in the continuous stream of definitions, propositions, demonstrations, and corollaries, which develop the great speculative themes with all the rigors of the mind; another time in the broken chain of scholia, a discontinuous volcanic line, a second version underneath the first, expressing all the angers of the heart and setting forth the practical theses of denunciation and liberation“ (Deleuze, Gilles. *Spinoza: Practical Philosophy*, transl. Robert Hurley, San Francisco: City Lights, 1988, pp. 28–29).

„Етика“ е писана два пъти, казва Делюз, и тази двойственост тече паралелно, но ако е писана два пъти и ако в някои нейни части преобладава разумът, а в други „дисконтинуитетната вулканична линия“, която „изразява целия бяс на сърцето“, то тогава тя е писана от двойствен човек, който дълбоко в себе си е бил раздвоен и у когото са се борили разумът и страстите, човек, който е живял в отчаяние заради тази раздвоеност. За отчаянието на Спиноза наистина нямам никакви други доказателства освен неговия портрет, рисуван няколко години преди смъртта му. Но има ли по-добър свидетел за живота на един човек от изражението на лицето му, особено на човек, който постоянно е говорел за отчаянието като за негативен афект, а все пак не е могъл да го прикрие дори при позирането за портрета.

Тъкмо поради тази раздвоеност на Спиноза се реших да разделя романа на първа и втора част, от което следваха паралелни връзки на всички дефиниции и постановки от „Етика“, които, след като са засегнати в първата част, бяха разширени във втората. В първата част

на романа присъства един Спиноза, който мисли, един типичен *homo intellectualis*, който във втората част се превръща в *homo sentimentalis*; този, който в първата част мисли, във втората чувства. Това решение доведе до известна паралелност в образите — и на Спиноза, и на читателя: това, което читателят чувства в първата част на романа, Спиноза го съобщава във втората част.

В действието също съществува паралелност между образите на Спиноза и Яхве.

Съответно паралелни са образите на Клара-Мария ван ден Енден и Йоан Казеариус. Обвързването на Клара-Мария с вечността/преходността, а на Йоан с безкрайността/ограничеността беше осъществено според това къде тези образи (а освен образи и личности) са завършили своя живот. Клара-Мария умира в Рим, Вечния град, а Йоан (от когото посмъртно е публикувана една ботаническа книга) умира от дизентерия в Малабар, Индия, докдето тогава се е пътувало толкова дълго, че изглеждало като да се намира на края на света, на прага на безкрая.

Когато говорим за паралелността, Делъз я открива и във философията на Спиноза като епистемологична и онтологична паралелност.

Епистемологичният паралелизъм, казва Делъз, се разполага между идеята и нейния обект, докато онтологичният паралелизъм се осъществява между всички модуси, които се обособяват в атрибута.

* * *

Мисля, че всеки автор, когато пише, пише и заради естетическата наслада. Онзи, който пише, иска да напише хубава книга. Мотивацията е различна при всеки отделен случай, но целта винаги е една и съща. За Спиноза пък винаги са подчертавали, че неговата философия до такава степен е насочена към етиката, че съвсем измества естетиката. На неговата философия не достига красота — стерилна и скучна е, казват учените. Вероятно е така. Но пък цел на неговата философия е тъкмо красотата — красотата на съществуването. Надявайки се, че със своето учение ще научи хората не само да мислят, но и да живеят правилно (а това означава щастливо,

спокойно и пълноценно), сигурен съм, Спиноза е вярвал, че така ще превърне техния живот в красива безпределност и вечност. Донякъде поради тази убеденост в неговия живот липсва тъкмо красотата, а е заменена от необщуване, преселвания, бедност, самота. Затова, докато пишех „Разговор със Спиноза“, имах съвсем ясното чувство, че искам да напиша хубава, красива книга. Исках да подаря красота на самотата на Спиноза. И поради това не можех да завърша романа по друг начин, освен с пожелание за щастлив живот — романът завършва с възможността Спиноза отново да изживее своя отрязък от време. Може би тъкмо този стремеж — да се украси нечия самота, ако от обикновена, човешка гледна точка придава на книгата красота, то ѝ отнема от красотата според оценъчните критерии на някои критици — в книгата няма ирония, дистанция и цинизъм, трите главни белега, проповядвани от тълкувателите на постмодернизма, които тази книга така или иначе не притежава. Тя е най-късното произведение на презрения романтизъм според нашето умно време. Сантименталността ѝ е противопоставена на рационализма.

* * *

Когато започвах, се страхувах, че няма да разбера философията на Спиноза. Сега, завършвайки, разбирам, че, изглежда, наистина не съм я разбрал. Това не е страшно. Но в самото начало на писането, както казах, се страхувах, че ще направя съвсем грешно тълкуване на основните постановки на Спиноза и така ще се размина с целта си. Този страх ме съпътстваше, докато не прочетох „Среща със Спиноза“ от Пиер Марше. В него авторът убедено твърди (а и доказва), че Делюз, най-големият авторитет относно Спиноза, в няколко ключови места погрешно тълкува холандския философ. Отново отворих „Експресионизмът във философията: Спиноза“ и „Спиноза: практическа философия“. Препрочетох ги и най-накрая разбрах — целта на Делюз не е някаква абсолютна истина (която впрочем не съществува), а по-скоро играта. Делюз умее да си играе с думите, дефинициите, постановките. За него очевидно не е важно да бъде напълно верен на философията на Спиноза, когато го тълкува — за

него е по-важно да покаже, че го преживява (макар преди всичко с разума, както приляга на един философ).

Тогава се почувствах напълно свободен и аз да поиграя — в романа е нарушена хронологията в появата на някои от концепциите на Спиноза: когато той споделя с Клара-Мария и Йоан своите идеи, те са били все още в зародиш. Но както казах, целта беше играта, разказването на приказката и ако в романа има някаква неточност при тълкуването на учението на Спиноза, то ще има и оправдание — е да, нали тогава той все още не е оформил тези си възгледи, така че може би по онова време тъкмо по този начин е схващал субстанцията и модусите, афектите и познанието. Позволих си най-голяма свобода, когато субстанцията, атрибутите, същността, вечните и безкрайни модуси, от една страна, и преходните и ограничени модуси от друга, ги обяснявах на Клара-Мария като светещо тяло, светлина, призми, игра на светлината... Това е и една от задачите на всеки автор — да бъде свободен и изобретателен, когато пише, да поднесе нещата от своя гледна точка. Впрочем така характеризира атрибутите и Жил Делюз — различните атрибути са различни гледни точки към едно и също нещо. Всички ние гледаме едно и също нещо — движението на живите същества през времето и пространството, само че всеки е атрибут (по-точно наблюдател, а понякога и разказвач) на себе си, със своя собствена гледна точка.

Във всеки случай тълкуванията на Делюз ми бяха много полезни. До такава степен, че на моменти, като работех по книгата, имах чувство, че я пишат три ръце — две десни (на Спиноза и моята) и една лява (казват, Делюз бил леворък).

* * *

В една книга ми попадна заглавието на една друга книга, макар само спомената — „Анатомия на меланхолията“ от Роберт Бъртън, публикувана в Лондон през 1621 година. Искях тази книга „да се появи“ в „Разговор със Спиноза“, помислих си колко добре би било да се появят няколко изречения от произведението, което е не само по анатомия, но по анатомия на меланхолията, и то в книга, в която един меланхолик расте в майчината утроба; в продължение на тези девет

месеца един друг меланхолик рисува картината „Урок по анатомия на професор Тюлп“. Тъй като по това време подготвях магистърската си теза в Централноевропейския университет, помислих си, че някъде в (или извън) Будапеща може да се намери екземпляр на книгата, препечатка, копие на микрофилм. Всичко бе напразно. А след това се досетих — една от идеите, които разработвах в магистърската си теза, бе меланхолията, така както е тълкувана от Юлия Кръстева в нейния труд „Черно слънце“. Реших, че би било вкусно да цитирам една наша съвременничка, а заглавието на книгата и авторът да са отпреди четири века. Затова навсякъде, където има цитат от „Анатомия на меланхолията“ на Робърт Бъртън, това всъщност са изречения от „Черно слънце — депресия и меланхолия“ на Юлия Кръстева.

* * *

Причината за отлъчването на Спиноза от еврейската общност е неизвестна и както пише един негов биограф, „най-вероятно скрита от нас завинаги“. Въобще не се досещах какво бих могъл да посоча като причина защо Барух е бил прокълнат от равините, причина, която всички тези старци премълчават в херема (анатемата). Самият текст на отлъчването не подсказва нищо конкретно, няма нищо и в писмата на Спиноза, нито в друг документ от онова време. Прехвърлих през съзнанието си всички възможни глупости, заради които един човек може да бъде отлъчен. Най-накрая помислих, че най-лесно би могъл да раздразни свещениците, ако проповядва знания от бъдещето, а не от своето време. Така въведох образа на Акципитер Бигл, от когото Спиноза получава забранените знания. Знанията са все пак взети от еволюционната теория на човешкия род на Чарлс Дарвин и от книгата „Кратка история на времето“ на Стивън Хокинг. За симетрия персонажът, който носи тези знания, нарекох Акципитер (на латински *accipiter* — ястреб или *hawk* на английски), а презимето, освен че звучи като планината Бигла, край която господин Акципитер е роден, е идентично с името на кораба на Дарвин при неговите научни експедиции.

* * *

Би могло, съгласно учението на човека, който през целия си живот се е позовавал на етичността (и неговото най-значително произведение се нарича „Етика“), да се запитаме дали е етично да се описват епизоди от живота му, които може би не са се случили. Етично ли е да се пише за нечия страст, отчаяние, надежда, които може би не са съществували? Всичко, което се досещам в момента, е мисълта на Мигел де Унамуно, който казва, че „Дон Кихот е не по-малко достоверен от Сервантес, нито пък Хамлет и Макбет са по-малко достоверни от Шекспир“. Така и Спиноза, който живее в този роман, е не по-малко достоверен от Спиноза, който е живял от 1632 до 1677 година, също както и читателят в книгата е не по-малко достоверен от този, който я държи в ръцете си. Впрочем, въпреки че паралелизмът твърди, че две безкрайни успоредни линии не се пресичат, аз вярвам, че ние все пак някъде ще се срещнем. Може би тъкмо в безкрайността. А пак там и Спиноза от тази книга се среща със Спиноза от кръв и плът и читателят от романа се припокрива с читателя на тази книга и в същото време се осъществява пълна среща на линиите от тази абсолютна паралелност: настъпва пълна идентичност между двамата Барух и читателите, и автора. Очевидно в безкрая всичко е възможно. И е едно и също.

* * *

И отново: защо Спиноза?

Когато един следобед разговарях с парапсихолога Диме Т. от Охрид, той ме попита: „Защо пишеш тъкмо за Спиноза?“. Ако беше разговор с философ, бих отговорил, че е заради уникалността на неговата философия, заради неговото отклонение от учението на Декарт по отношение на свободната воля на Бог и дихотомията тяло/душа. Ако разговарях с литературна теоретичка, бих отговорил, че ме е привлякло изучаването на една нова наративна структура: да се напише роман-разговор между читателя и един персонаж. Но знаех, че разговарям с човек, който знае истината още преди да отговоря, и

мълчах (а по-късно се убедих, че той знае истината дори когато аз съм я забравил) и така почувствах, че трябва да дам верния отговор, а аз не го знаех. „Защо винаги си усамотен, Гоце?“, ми отговори Диме Т. с въпрос и ме върна към някои забравени преживявания, там, където все още съществува „приглушена болестта на болката“ (Юлия Кръстева).

„Писателят се ражда в самота“, казва Владимир Набоков. И не само че се ражда в самота, но и съществува в самота. И самото писане е форма на усамотеност. А може би и потребност за преодоляване на самотата. Потребност от разговор. Тъкмо затова е този разговор. Точно затова и „Разговор със Спиноза“.

Ето затова Спиноза.

Издание:

Автор: Гоце Смилевски

Заглавие: Разговор със Спиноза

Преводач: Божидар Манов

Език, от който е преведено: Македонски

Издание: Първо

Издател: ИК „Колибри“

Град на издателя: София

Година на издаване: 2010

Тип: Роман

Националност: Македонска

Печатница: Печатница „Симолини“

Художник: Стефан Касъров

Коректор: Шели Барух

ISBN: 978-954-529-803-5

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/1741>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.